

A szerkesztőség elnöke:

TOLNAI OTTÓ

Főszerkesztő:

BOZSIK PÉTER

Felelős szerkesztő:

PÁLYI MÁRK

(Próza: palyimark@gmail.com)

Szerkesztő:

KRUSOVSZKY DÉNES

(Vers: krusovszky.ex@gmail.com)

A szerkesztőség tagjai:

JÓZSA MÁRTA, LADÁNYI ISTVÁN, MESÉS PÉTER,
PATÓ ATTILA, RADICS VIKTÓRIA, RAJSZI EMESE,
SZEGŐ JÁNOS, SZERBHORVÁTH GYÖRGY,
SZILÁGYI ZSÓFIA, VIRÁG GÁBOR

Lapterv:

FENYVESI OTTÓ

Az EX Symposion Alapítvány alapítói:

BALÁZS ATTILA, KALAPÁTI FERENC, SEBŐK ZOLTÁN

Kiadja az EX Symposion Alapítvány

Szerkesztőség: Ányos u. 1–3., 8200 Veszprém
Telefon: 88/328-776, e-mail: bozsi@exsymposion.hu

www.exsymposion.hu

Felelős kiadó: Bozsi Péter

ISSN 1215-7546

© EX Symposion Alapítvány

Megrendelhető a szerkesztőség címén

Terjesztés: info@exsymposion.hu

Ára: 700 Ft

FOLYÓIRATUNK KAPHATÓ:

Budapesten: Írók Könyvesboltja, Andrásy út 45.

Veszprém: Utas és Holdvilág, Szabadság tér 13.

Támogatóink:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Veszprém Megyei Civil Hálózatért Közhasznú Egyesület

Nyomta:

ANZSU Kft., Sopron

Nyomdai előkészítés:

Pozitív Logika Produkciós Iroda Kft.

tartalom

Konok Péter: „...Ma béke van és holnap háború...”	1
Wilfred Owen: Dulce et decorum est	2
Abdulah Sidran: Gavriło félrebeszél a lövés előtti éjszakán ...	3
Vajda Mihály: Kertművelés vagy kataklizma	6
Balog József: Együtt 1914	9
Józsa Márta: A boche	10
Aleksandar Novaković: A vezér	12

Láng Orsolya versei	18
Kukorelly Endre: Identitásmondatok	20
Bretter Zoltán: 14	22
Wilhelm Droste: A háború szaga	32
Józsa Márta: A boche	35
Hannah Arendt: Rosa Luxemburg	39

Balázs Attila: Síppal, dobbal, egri csillagokkal	47
Kántor Zsolt szövegei	52
Király Kinga Júlia: Elásott galambok	53

„A keleti fronton elakadtam” – Interjú Sándor Ivánnal ... 61

Az előlő belső borítón Mesés Péter bevezetője olvasható,
a hátsó belső borítón Ferenc Ferdinánd utolsó vacsorájának
menükártyája látható.

Számunkat Gáll Tibor fortepanos kollázsaival illusztráltuk.

A címlapképen Adolf Hitler Gavriło Princip emléktáblájával,
a hátlapon Gavriło Princip elfogásának felvétele látható.

Az egykorú katonadalok Szalay Olga
gyűjteményéből származnak.

9 771219 754002

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit

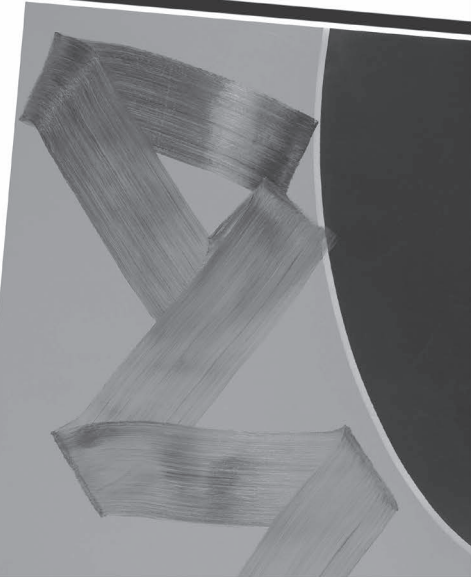
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű
ajándékutalványunkat, s adja át annak,
akit tartalmaz és maradandó ajándékkal
kíván megtisztelni. Hónapokon át mindig
Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező Élet és Irodalom.

Az ajándékutalvány megrendelhető a 210-5149-es és a
210-5159-es telefonszámokon, es@es.hu e-mail címen,
valamint személyesen megvásárolható az ÉS szerkesztő-
ségében (1089 Budapest, Rezső tér 15.).

Az előfizetés díja: negyedévre 5655 Ft, fél évre 9750 Ft, egy évre pedig 18 000 Ft

ÉLET ÉS
IRODALOM

„A kisvártatva bekövetkező folytatás, a második epizód, akarom
mondani, világháború narratívája máig felülírja, relativizálja és
elfeledtetni az első szenvedéstörténetét, okait, következményét,
tanulságait. Persze ezen valóban nincs mit csodálkozni: Európa
közössége egyébként sem tanult semmit azokból az áldozatok-
ból, amelyeket az első világháború követelt.”
JÓZSA Márta

84. szám

2013.

EX

Symposion

irodalom művészet filozófia reflexió

„A második világháború ötvenmillió halottja eltakarta előlünk az
első tízmillió halottját és ennek a háborúnak a következményeit.
Vagyis saját jelenünk közvetlen, bár távoli előzményei váltak hozzá-
férhetetlenné, jelenbéli traumáink eredője a múltbeli tragédiákban.”

SÁNDOR Iván

EGYÜTT 1914

EX Symposion 84. szám

LÖVÉSE SEM VOLT

„Na ja, Müllerné, autókáztak.
Azt egy ilyen úr nyugodtan megengedheti magának.”
(Jaroslav Hašek: Švejk)¹

Ki más mondta volna a fenti mondatokat, mint a jó öreg Švejk, aki, ha az első világháborúról van szó, alighanem elég sokunknak az egyik meghatározó, esetleg első irodalmi élménye. Vagyis ezt nem tudhatom, nekem mindenesetre az.

A fenséges úr mindjárt kész volt, kérem – válaszolt Müllerné, a takarítónő készségesen, amikor is a későbbi derék katona megkérdezte, hogy Ferdinánd őfensége sokat szenvedett-e.

Na, igen. Nem árt jó revolvvert venni és pontosan célozni is tudni, ha az embernek az a szándéka, hogy egy ilyen urat intézzен el.

Most pedig ennek immár majd’ száz esztendeje. Alig él már valaki, aki akkor is élt, az pedig, hogy bárki is élne még, aki akkor már felnőtt volt, szinte kizárható, teljességgel. Ha nem is teljességgel, de mégis. Annak persze, hogy valamely esemény történelemmé váljon, végérvényesen, nem tudom, kritériuma-e az, hogy élő tanúja már ne igen legyen. Valószínűleg nem. Mint ahogy azt sem, hogy az első világháború egyáltalán végérvényesen történelemmé vált-e. Talán szintén nem, bizonyos értelemben egészen biztosan nem.

Noha a második világháború, a sokkal szörnyűsegebb második világháború meglehetősen háttérbe szorítja az elsőt, ha nem törli is persze el, de azért jóval kevesebb teret enged neki az emlékezetben, azért jól tesszük, úgy értem, mi, mindannyian, ha az elsőről sem feledkezünk meg. Nem mintha olyan nehéz lenne belátni, hogy a mai világunk teljes mértékben az első világháború szülötte, az pedig, hogy más események is alakítottak rajta, természetes – az eredője azonban mindenképpen ott keresendő, abban a bizonyos szarajevói revolverlövésben.

Túl nagy feladat és túl nagy falat lenne persze az EX számára bejárni ilyenformán az egész modern világtörténelmet – nem vethetjük fel a kérdést, hogy a kezdet végül hová vezetett, a végkifejlet, legalábbis a legelső felvonás végkifejlete kinek, mely nációnak mit is jelentett. Pedig nyilvánvalóan érdekes lenne, alighanem elég sok variációt össze lehetne gyűjteni a diadalmas országalapítástól kezdve a legszörnyűsegebb és legigazságtalanabb területablással bezárva, de mégsem megy. Nem is áll ez szándékunkban.

Ám úgy gondoljuk, hogy amint az első világháború nélkül például Hitler sem elképzelhető, ugyanúgy nem képzelhető el mondjuk az EX Symposium sem. Pedig a kettőnek, a borítón látható szörnyetegeknek és szerény kis lapunknak egymáshoz amúgy az égvilágon semmi köze. Sőt. Ellenkezőleg, és akkor még finoman fogalmaztam, azt hiszem. Csak köze van mégis ahhoz a bizonyos június 28-hoz, amikor is az ifjú Gavrilo elsütötte azt a revolvvert, hogy alig húsz esztendősen kitörölhetetlenül belekerüljön a világtörténelembe. Volt egy lövése, de valójában lövése sem volt, hogy mit tett, illetve arról nem, hogy a lövésének mi lesz a következménye. Arról, hogy a világ, akár jó volt előtte, akár nem, ezt most lehetőleg hadd ne döntsük el, utána mindenképpen más lesz. De ne legyünk igazságtalanok azzal a fiatalemberrel, nem csak neki nem volt lövése, hanem úgy igazán senkinek. Nem is lehetett. S nem is arról, hogy húsz meg ötven meg száz év múlva mi lesz, arról sem, hogy az elkövetkezendő négy év milyen lesz. Ha tudják, visszaretentek volna? Nem hiszem. Mentek volna, pontosabban meneteltek volna akkor is szépen egymás ellen, holott voltaképpen együtt meneteltek. Együtt, mert nem nagyon lehetne megmondani, hogy akkoriban kik is voltak a jó fiúk, akik kényszerből meneteltek volna, hogy a rosszakat megállítsák.

Nyilván nem lehet úgy írni 1914-ről, hogy a későbbi korok fel ne villanjanak – mert nem lehet.

Mégis: kezdjük most, mondjuk, 1914-gyel.

MESÉS Péter

¹ Egy derék katona kalandjai a világháborúban. Európa, Budapest, 1957. 22. o. Réz Ádám ford.

Ferenc Ferdinánd (1863–1914) szarajevói látogatásán esett utolsó vacsorájának menükártyája 1914. június 27-ről

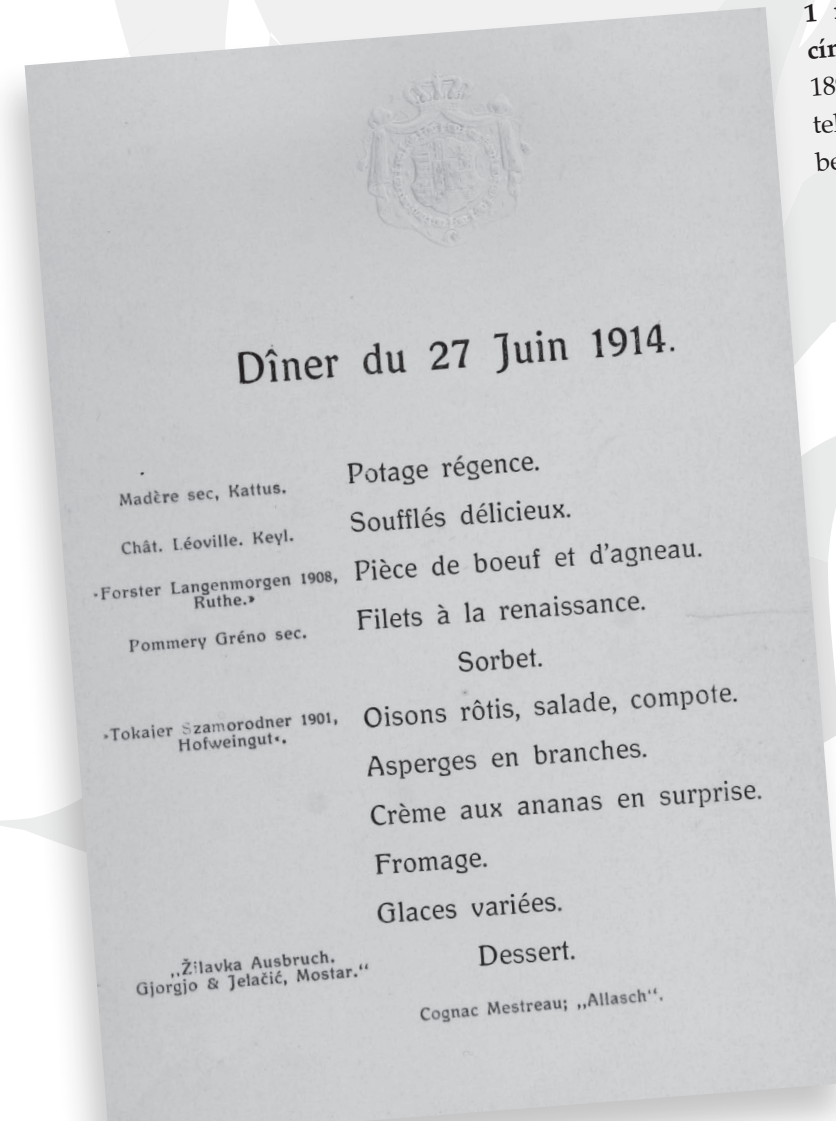
1914-ben a Szarajevó környékén megtartott közös hadgyakorlatok közben Ferenc Ferdinánd trónörökös és hitvese, Chotek Zsófia a közelben található Ilidža fürdőhelyen tartózkodott. Június 27-én az esti órákban a főhercegi pár vacsorán vett részt, amelyen megjelent a helyi előkelőségek negyven tagja is. Ezt egy szűk körű tanácskozás követte, amelynek témája a trónörökös további programja volt. A főudvarmester a kedvezőtlen, feszült politikai légkörre való tekintettel a szarajevói látogatás lemondása mellett foglalt állást, míg a főherceg szárnysegédje azzal érvelt, hogy ez politikai megfutamodásnak tűnne, és sértést jelentene Oskar Potiorek tábornagy, Bosznia-Hercegovina katonai kormányzója számára – végül ez utóbbi álláspont győzött. A menükártyán a fogások mellett feltüntették az adott fogáshoz szervírozott borokat is: ebből kiderül, hogy a desszerthez 1901-es évjáratú Tokaji Szamorodnit szolgálták fel.

(CSONTÓ Sándor)

1 nyomtatott levél, felül dombornyomásos címerrel (elkelt 100.000 Ft-ért Schnitta Sámuel – 1898–1968 – gyűjteményéből, aki korának nagytekintélyű hazai és nemzetközi éttermi szakembere, szálloda- és étteremigazgatója volt).

A menü nyersfordítása:

- Kormányzóleves
- Finomfelfújt
- Marha- és bárányhús-darabok reneszánsz szószbán
- Libasült salátával, öntettel
- Spárgacsíkok
- Ananászkrém-meglepetés
- Változatos sajtok hidegen
- Desszert
- Italok: borok, pezsgő, konyak

„...MA BÉKE VAN ÉS HOLNAP HÁBORÚ...”

1914. június 28. Történelmi fordulónap, nem sokkal a nyári napforduló után. Közép-Európában hagyományosan másnap kezdődött (milyen baljós kép) az aratás. Erre a napra sokan, sokféleképpen emlékeznek (és persze az is figyelemreméltó, hogy ki mindenki emlékezik). Kitüntetett időpontként jelenik meg az európai (és általában a modern) kollektív emlékezetben, mint olyan választóvonal, amely minden ízében szimbolikus lelőhelye valamiféle közös múlt utolsó pillanatának, egy egykor volt Európa halálának egy egykor volt világ közepén.¹ Bármiféle memoárt, visszaemlékezést vagy egykorú beszámolót olvasunk, óhatatlanul jelentőséget tulajdonítunk e kor minden apró részletének, a nagy fordulópont előtti és utáni időjárásnak, a színeknek, a hangulatoknak, a hétköznapi eseményeknek. 1914 nyarával kapcsolatban minden különleges jelentőséget kapott és kap azóta is (különösen persze akkor, ha évforduló vagy éppen – *business as usual* – újabb háború közeledik). Rengetegen érezték úgy utólag, hogy válaszolniuk kell (vagy válaszai vannak) arra a kérdésre: „*te hol voltál, mit csináltál 1914. június 28-án?*” (Szokás ezt manapság 2001. szeptember 11-éhez hasonlítani.

¹ „Európa! – manapság ez a szó már csak úgy cseng, mint egy mese a régmúlt időkben” – sopánkodott Richard von Kühlmann német külügyi államtitkár 1917. szeptember 28-án a Birodalmi Gyűlésben, majd kifejtette, hogy minden hatalom érdeke e régi, szeretett Európa megmentése. Idézi Pallagi Mária: „Spanyol békeközvetítési kísérletek az első világháború alatt”. *Aetas*, 2004/3–4. 190. o.

A párhuzam érthető és sok tekintetben frappáns, bár a léptékek között, talán nem nehéz belátni, jókora különbség van.)

A fenti kérdésre persze végtelenül sokfélék a válaszok. Akár még a prózai, cseppet sem szimbolikus időjárás megítélésében is, amely a visszaemlékezésekben óhatatlanul metaforákká emelkedik. Esős, rideg, villámlós-zivataros nyár volt 1914 nyara? Vagy éppen idilli, tücsökzenés, végtelenbe nyúló pillanat? Ez is aszerint változik, hogy ki mit akar éppen hangsúlyozni. Ha a meteorológiai beszámolókat nézzük, egy átlagos európai nyár képét kapjuk, sőt ha kitágítjuk a képet, azzal szembesülünk, hogy az atlanti régióban ez volt minden idők legcsendesebb hurrikánszezonja. Közép-Európában meleg, száraz volt az idő, de igazi aszályról nem beszélhetünk, Észak-Olaszországban esős, Angliában átlagosan unalmas nyár volt. A társadalmi katalizmat nem kísérték isteni vagy természeti jelek. Mégis, Stefan Zweig például minden nyarak esszenciájaként emlékezik erre az évre: „1914 nyara feledhetetlen maradt volna számunkra akkor is, ha nem hoz végzetet Európa földjére. Mert ritkán láttam ilyen évszakot: teltebbet, szebbet, már-már azt mondhatnám, valóban nyáriasabbat. Napokon át selymeskék volt az ég, puha a levegő, mégsem fülletleg, és illatos-melegek voltak a mezők, sötétben telt lombúak az erdők, s oly zsenge zöldek mégis; ha azt mondom: nyár, ma is azokra a sugárzó júliusi napokra kell gondolnom akaratlan, amelyeket a Bécs melletti Badenban töltöttem el.”² Babits sokszor idézett visszaemlékezésében viszont vészjóslo viharként élte meg a baljós júniusi napot, és e viharban „[l]assan eltűnt a szellemi erőd szilárdságába vetett hit is, a könyvek összeviszsa csúszkáltak, mint a rossz téglák, a toronyról, melyet a jövőnek építettünk, leverte a vihar a glóriát. Észre kellett vennünk, hogy senki se figyel ránk, és senki se törődik velünk. Hangunk elszállt a szélben, s hiába óvtuk gyertyánkat és irományainkat, a gyertya alig látszott pislogni, s az irományok ki voltak szolgáltatva a szeleknek. Más irományok

² Stefan Zweig: *A tegnapi világa*. Európa, Budapest, 1981. 199. o. (Tandori Dezső ford.)

is röpültek ez idő tájt, megszentelt szerződésekből, ősi törvények lapjaiból, öröknek hitt érvényességek kánonaiból lett papírsárkány és levegő játéka. Minden megváltozott! (...) Minden másként lett, életemnek ebben a második felében, mint az elsőben volt, és minden rosszabbul. Mintha a világ egyszerre a másik felére fordult volna.”³

Valamiféle háború kitörésére szinte mindenki számított 1914-ben, és jószerivel senki sem számolt azzal a háborúval, ami valójában kitört. A század eleje óta újra és újra a felszínre törtek azok a geopolitikai és társadalmi feszültségek, amelyek fegyvercsörtetésbe vagy kisebb-nagyobb helyi háborúkba torkolltak. Ugyanakkor mindaddig sikerült elodáznia a „nagy háborút”, amelynek során az európai bevett hatalmak közvetlenül esnek egymásnak – hiszen az utolsó ilyen jellegű háború 1871-ben ért véget, megteremtve azt a német birodalmat, amely birodalomként (és a technológiai fejlődés egyik úttörőjeként) immár valódi impériumra is vágyott egy olyan világban, amely a korábbi gyarmatosító hatalmak konszenzusa szerint alapvetően már lezárta az imperialista expanzió korszakát. 1918 után a világ belépett az államkapitalizmusok korába.

De volt a háborúnak egy talán ennél is fontosabb – bár ettől nem elválasztható – eredménye: megváltoztatta a kapitalista társadalmak osztály-erőviszonyait. Hangsúlyossá vált a munkásmozgalom integrációja, amely – mind a hagyományos szociáldemokrata, mind a kommunistának nevezett radikális szociáldemokrata formájában – a kapitalizmus meghaladásának pártjából (a marxi osztállyá, azaz párttá szerveződött proletariátus értelmében) fokozatosan a kapitalizmus megreformálásának pártjává vált. Ez a folyamat persze már sokkal korábban elkezdődött – a munkásmozgalom magának a proletariátusnak a kettős természetéből eredően egyszerre volt a munkaerő megszervezésének és az elidegenedett munka tagadásának történelmi mozgalma –, de éppen a háborúhoz való viszony, az állammal való azonosulás, illetve – kisebb mértékben – szembeszállás volt a

³ Babits Mihály: „Curriculum vitae” (1939). In uő: *Esszék, tanulmányok II.* Szépirodalmi, Budapest, 1978. 684. o.

Wilfred Owen

DULCE ET DECORUM EST

Meggörnyedve, koldusok zsák alatt,
Káromkodva a sártengeren át,
Már a rakétafény is elmaradt,
De botorkáltunk pihenni, tovább.
Alvajárók. Itt-ott bakancstalan,
Vércipőben bicegő vak sereg;
A végkimerültségtől ittasan
Nem hallottuk, ha akna süvített.
Gáz! Gáz! Gyorsan! – Mindenki fejveszetten
Kapkodja föl a maszkot, épp időre;
De egyvalaki még üvöltve fetreng,
Mint aki tűzbe hullt vagy mészgödörbe...
Félhomályos volt és zöld az üveg –
Akárha zöld tengerben fuldokolna.
Álmaimban jelenik újra meg,
Glugyog, mint az eltömődött csatorna.
Követnéd csak te álmodban a kordét,
Amire feldobtuk, míg dúlt a harc,
Látnád te, ahogy egy szemet kifordít
A vonagló, szétesett ördögarc;
Hallanád, ahogy minden zökkenőre
Kibukik száján egy vérbuborék,
Mint a fölkérődzött falat fűzöldje,
Mint fekélyes nyelven a lepedék,
Barátom, nem szavalnád te sem ezt
A diadalra sóvár, régimódi
Hazugságot: Dulce et Decorum est
Pro patria mori.¹

IMREH András fordítása²

¹ Horatius: *Ódák*, III/2. 13.; Illyés Gyula fordításában: *Szép és magasztos halni ezért: haza.*

² Wilfred Owen walesi-angol költő (1893–1918). Barátjával, Siegfried Sassoonnal az első világháború kétségkívül legnagyobb hatású költője. A fronton teljesített három éve alatt számtalan aknatámadást, gránátalálót, agyrázkódást, végtagtörést és idegösszeomlást túlélt; végül a francia fronton, a belga határ közelében esett el egy héttel a háború vége előtt. Halálhíre a békekötés napján érkezett meg családjához.

munkásmozgalmi paradigmák Rodosza, ahol, mese nem volt, ugraniuk kellett.

A szervezett munkásmozgalom egyik legfontosabb célja, különösen a huszadik század

Abdulah Sidran

GAVRILO FÉLREBESZÉL A LÖVÉS ELŐTTI ÉJSZAKÁN

Valótlan ez az éjszaka, csöndes, mint a pokol,
ami nincs. A világ, a házak, a dolgok
olajba merültek. A bizonytalanok órája ez:
le kell menni a korhadtt lépcsőn, lábujjhegyen,
tapogatni kezedd a falat, az olajosat,
kimondani: Gyerünk, lelkem, pisztolyra fel! Hiszen

olyan valótlan és halálcsöndes ez az éjszaka. Sehol
senki, aki azt mondaná: Holnap, vár rád a borzalom!
Holnap, vár rád a szerelem! Iszonyú fény sugárzik
szét a fejemben. Rajta, lelkem,
pisztolyra fel, míg szét nem pattan a csont

a ragyogásban!

Igazi pajzs készül itt a közelben,
valódi, szövök a szövönők éjjel a meleg palástot,
neked, mindent neked, bizonytalan lélek! Csak rajta,
míg szét nem pattan a csont, mert mindjárt virrad,
és ismét: sikolyok sértik a dobhártyánkat az utcán,
és ismét: repeszekkel teli levegőt szívunk be!
Rajta, lelkem, a pisztolyra fel, míg meg nem virrad,

míg meg nem hal a mi istenünk. Később nem lesz
kivel, kinek, nem lesz mivel beszélni. Holtan fekszünk
majd a sötétben, az olajban, évszázadok rétegelik
az éveket

súlyosan, tompán, süketen a hátunkra, akár ez az éj,
a valótlan, mely a hátamra nehezült, fénnel teli éj,
hívással teli: Gyerünk, lelkem, a pisztolyért!

RADICS Viktória fordítása¹

¹ Az Élet és Irodalom 2010. június 25-i számában megjelent versfordítás átdolgozott változata.

eleje óta, a háborúk megakadályozása volt. Ebben a kérdésben, elméletben legalábbis, szinte valamennyi irányzat egyetértett, a forradalmi utat elképzelők éppúgy, mint a reformisták, az anarchisták és a szocialisták. Tulajdonképpen annak idején a Második Internacionálé legfontosabb, legemlékezetesebb vitái is éppen a háború kérdéseiről szól-

tak. Ám 1914-ben – az 1912-es bázeli nyilatkozaton alapuló optimista várakozásokra rácsáfolva – bekövetkezett az, amit általában a szociáldemokrata „pálfordulásaként” vagy éppen „árulásaként” szokás értékelni. Bár a néhány évvel korábban elhangzó hangzatos békenyilatkozatok és felhívások, az Internacionálé harciasan pacifista kiáltványai után az ember hajlamos elfogadni legalábbis a „fordulat” szó használatát, mégis úgy tűnik, hogy nem elsődlegesen a szociáldemokrata vezetők és ideológusok „árulásáról” volt itt szó (ahogyan azt teleologikus és egyben moralizáló felhanggal utóbb a vulgármarxista történetírás értelmezte), hanem ellenkezőleg: saját szavaik által hipnotizálva éppen ők voltak azok, akik nem mérték fel a munkások valódi viszonyulását.⁴

Beverly J. Silver meggyőző adatai alapján az első világháború kitörésének előestéjén magasra ívelő társadalmi elégedetlenség a háború kitörésekor hirtelen meghökkenítő mértékben visszaesett. Ez nem az állami elnyomással magyarázható, hanem éppen az, hogy a munkástömegek minden várakozás ellenére nagymértékben mobilizálhatóak voltak az „össz nemzetinek” kikiáltott célok mellett, megmutatva, hogy milyen vékony is az internacionalizmus máza a munkásmozgalmon (és tágabb értelemben milyen vékony a civilizáció és a felvilágosodás pozitívista máza a nyugati kultúrán). „Nem ismeretek többé pártokat! Csak németeket ismeretek!” – mennydörögte II. Vilmos császár a Birodalmi Gyűlés előtt 1914. augusztus 4-én, mikor az összes párt – köztük, néhány tartózkodással a szociáldemokrata képviselők – megszavazták a hadihiteleket. Az osztály-

⁴ „E. H. Carr azt állította, hogy az első világháború előestéjére bizonyos mértékig már megvalósult az európai munkáosztályok betagozódása az osztályközi nemzeti projectekbe. A tizenkilencedik században, írta Carr, mikor »a nemzet még a középosztályhoz kötődött, és a munkásoknak nem volt hazájuk«, a szocializmus »nemzetköziként« jelent meg. Ám »az 1914-es válság reflektorként világított rá«, hogy a dolgok drámai mértékben megváltoztak. A »munkástömegek ösztönösen tudták, hogy kenyerük melyik oldala vajás« – mármint hogy saját államuk oldalán a helyük» – írja Beverly J. Silver („Munkásmozgalom, háború és világpolitika: Mai folyamatok világtörténelmi perspektívában”. *Egyenlítő*, 2004/2. 37. o.). „A háború első éveiben lényegében nem létezett dezertálás; a munkásmozgalmi és szocialista agitáció pedig éppen a hadviselő országokban csökkent a legnagyobb mértékben.” Vö. E. H. Carr: *Nationalism and After*. Macmillan, London, 1945. 204. o.

harcot felváltotta a *Burgfrieden*, a *l'union sacrée*, az intézményesített osztálybéke. Persze a „nemzeti célokat” a munkásság számára minden esetben valamiféle progresszív, már-már felszabadító lózunggal elegyítették: a harc az orosz kancsukauralom vagy éppen a porosz kaszárnyavilág ellen folyik, a szabadság megóvásáért. A nagyvárosi pályaudvarokon és a falusi vasútállomásokon a felvirágzott vagonokból zengett a „Megállj, megállj, kutya Szerbia!” helyileg aktuális változata, és szinte mindenki biztos volt benne, hogy karácsonyra otthon lesz. Az általános eufóriában elsikkadt azon kevesek hangja, akik – a proletár internacionalizmus, a keresztény szeretet, a felvilágosult humanizmus vagy akár a józan ész nevében – óvatosságra, netán ellenállásra intettek.

A legteljesebb mértékben elmaradt, sőt visszajárásra fordult a munkásság nagy, nemzetközi fellépése a háborúval szemben. Néhány kivételtől, így pl. Jean Jaurès bátor, végül egyenesen öngyilkosságnak bizonyuló kiállításától eltekintve a szociáldemokrata pártok a honvédelem ügye mellé álltak, sőt ahol parlamenti erőt képeztek, képviselők – néhány fontos, de inkább szimbólumértékű kivétellel – megszavazták a hadihiteleket és a háborút. Éppen az internacionalizmus feladása és az adott ország, sőt „Haza” (*Vaterland*, *Patrie*, *Rogyina* stb.) imperialista céljainak elfogadása, hovatovább propagálása volt annak beismerése, vagy éppen tudatosodása, hogy a szociáldemokrácia immár egészen más, mint akár csak pár évvel korábban. Igen jellemző a korábban baloldali szocialistának számító német képviselő, Konrad Haenisch visszaemlékezése: „...a tüzes békefelhívásokon még meg sem száradt a tinta, a levegőt még áthatották a munkásvezérek háborúellenes beszédei, mikor a pillanat szörnyű követelése ugyanezeket a tollakat és ugyanezeket a szónokokat arra kényszerítette, hogy nem kevésbé tüzes szavakkal harcba hívjanak a keletről ránk zúduló vad cári hordák ellen... A félelem, hogy nem árulod-e el magadat és ügyedet? Érezhetsz-e úgy, ahogyan azt a szíved diktálja? ...amíg végül – és soha nem felejtem el ezt a napot és órát – a szörnyű fe-

szültség feloldódott, amíg végül mertünk azokká lenni, amik voltunk, amíg végül az elvek és megcsontosodott elméletek ellenére egy negyedszázad óta először teljes szívvel, tiszta lelkiismerettel és az árulás érzete nélkül együtt énekelhettük a mindent elsőprő éneket: *Deutschland, Deutschland über alles.*”⁵

A munkásmozgalom egyértelműen legnagyobb része, a szociáldemokrácia az első világháború kezdetével egyszer s mindenkorra kilépett a maga klasszikus-osztályharcos „boldog békeidejéből” (amely persze igencsak harcias volt), és belépett a modern *nagypolitika* porondjára. Ez a kapitalizmus adott fejlettségi szintjének és a nemzetközi erőviszonyoknak olyan logikus eredménye volt, amely – bár kevesebb figyelmet kap – nagyobb hatású változást hozott, mint a harctereken folyó események. A különféle munkásmozgalmi tendenciák addigi *elvi* harcai ezáltal alaposan átalakultak: a „hivatalos” munkásmozgalom (a szociáldemokrácia után, az 1920-as évek derekától ide zárkózott fel a bolsevizmus is) peremén kívül, azzal szemben állva fogalmazódtak meg már csupán az általános „forradalmi” stratégiák, míg a nagy mozgalmak a továbbiakban egyre inkább – jóllehet először sajátosnak tűnő – reálpolitikát kezdtek folytatni. Bár a bernsteini fordulat már régen bekövetkezett a szociáldemokráciában, valódi jelentése tulajdonképpen csak az első világ-

⁵ Konrad Haenisch: *Die deutsche Sozialdemokratie im und nach dem Weltkriege*. Berlin, 1916. Idézi Jemnitz János: *A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben 1914–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 21–22. o. (Az én kiemelésem – K. P.)

háború után, és a szociáldemokrácia nagy szkizmáját, a kommunista mozgalom kiszakadását követően kezdett el tudatosodni és egyben realizálódni. A forradalom, amely addig úgy látszott, csupán elnapolódott, lassanként kikopott a *mainstream* munkásmozgalom távlati terveiből is, vagy éppen egy „történelmi jövőbe” vetített túlvilág képét öltötte, amelyhez az államkapitalista „szocializmus” folyamatos építésén és védelmén keresztül vezet a rögs, de dicsőséges út.

Hasonló volt egyébként a jóval kisebb támogatottságú, de korántsem jelentéktelen anarchista mozgalmak és teoretikusok nagyobbik részének álláspontja is, bár itt jellemzően a nyugati, az antant országokban élő anarchisták voltak azok, akik – mint James Guillaume, Jean Grave vagy éppen a francia emigrációban élő Kropotkin – egyértelműen térfelet választottak a kibontakozó háborúban, leginkább azért, mert a „porosz” vereségtől a forradalom kirobbanását várták. Ellenfeleik, így a háborúellenes küzdelem nagy öregje, Marx egykori barátja, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Emma Goldman vagy Errico Malatesta úgy látták, hogy az imperialista háborúban nincs „forradalmibb” oldal, „kiseb-bik rossz”, ezért az osztályok közötti küzdelem lehet a proletariátus szempontjából az egyetlen jogos háború – ez sokban rokon volt a lenini forradalmi defetizmus elképzelésével, amelyet mindazonáltal Lenin csupán hatalomra kerüléséig tekintett érvényesnek (az anarchisták persze a spanyol polgárháborúig nem kerültek ilyen dilemma elé).

Közhely, hogy az egész modern kultúra, az egész világlátás sokkal kiábrándultabb, cinikusabb, gyanakvóbb lett 1914 után. A látszólag egyetlen csapásra, egyetlen pisztolylövéssel véget érő „boldog békeidők” véget vetettek a nyugati társadalom sajátos (és persze csupán retrospektív módon érzékelhető) általános naivitásának (most tekintsünk el attól, hogy a „boldog békeidők” mítosza, mint minden mítosz, hamis; koncentráljunk arra, hogy mint minden mítosznak, van igazságtartalma is). Lezárult a politika romantikus szakasza, hogy átadja helyét a relativizálás ironikus időzőjeleinek és a totalitárius kategorikus impe-

ratívuszok vaskos felkiáltójeleinek – a többértelműség és a kizárólagosság sajátosan modern dialektikájának. És ahogy maga a kapitalista hatalom is átalakult, vele alakult át kihívója is. A földrajzi és mozgalmi perifériák (Hispania, Latin-Amerika, Ázsia; illetve a radikális kommunista és anarchista csoportosulások) kivételével a régi, lelkes, öntevékeny, önszerveződő, naivan szentimentális és szenvedélyesen harcias munkásmozgalom egyszerre menetelő, hivatásos vezérek által irányított, bürokratikus unalmas és elidegenedett tömegpártokká jegecesedett. A párt (amely addig feltételezetten maga volt az osztály a maga megszervezettségében), immár elkülönült a „tömegektől” – éppen azért, hogy tömegpárt lett belőle, előbb Németországban, majd Oroszországban és másutt is. Nagybetűs Párt lett belőle, különféle előnevekkel, de párhuzamos társadalmi jelentéssel. Az 1914 nyarának közepén kezdődő történelmi „pillanat”, amennyiben a kapitalizmus túlélésének politikatörténetét vizsgáljuk, afféle sajátos, korszakok közötti átvezető jelenetként 1917 késő őszeig, 1918 elejéig tartott. Ahogy Guy Debord írta: „Ugyanezen történelmi pillanatban, amikor is a bolsevizmus *önmagáért* diadalmaskodott Oroszországban, a szociáldemokrácia pedig győzelmesen küzdött a *régi világért*, született meg a dolgok új rendje, amely egyben a modern spektakulum uralmának is alapja: a *munkásképviselet szembe került a munkásosztállyal*.”⁶

A hosszú, küzdelmes és óriási változásokat hozó XIX. század 1914 nyarán, egy viharos vagy éppen napsütéses napon véget ért, hogy egy relatíve rövid, de rettenetes és gyilkos intermezzóval, az első valódi totális háborúval megkezdődjék az államkapitalizmus, a totalitárius államok, a tömegtermelés, a tömegfogyasztás, a tömegszárlás és a tömeges gondolkodás, az intézményesített és tiszteletre méltóvá sminkelt forradalmak huszadik százada, amelyben az átalakuló társadalmi rendszerek óhatatlanul alaposan átszabták saját meghaladásuk lehetőségeit és ideológiáit is.

⁶ Guy Debord: *A spektakulum társadalmá*, 100. tézis. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 23. o. (Erhardt Miklós ford.)

KERTMŰVELÉS VAGY KATAKLIZMA

Mondják, a XIX. század 1914-ig tartott; hogy azután elkezdődjék a rövid, de annál vadabb és kegyetlenebb XX. Ez így tulajdonképpen elég meggyőzően hangzik, a probléma csak az, hogy ki tudja mikor ért (ér?) véget az utóbbi. 1989-ben abban a hitben éltünk – én magam vitathatatlanul –, hogy a rémséges XX. század, amelyben szerencsém volt addigi életemet leélni, véget ért. Nem abban hittem, hogy ezentúl minden szép lesz és jó lesz, csak abban, hogy az elmúlt idők borzalmi belátható időn belül nem fognak megisméltódni, ami persze még igaznak is bizonyulhat. Ezt az elképzelést az is alátámasztotta, hogy 1989 éppen a francia forradalom kitörésének, a Bastille ostromának kétszázadik évfordulójára esett. Az pedig mindmáig vitathatlannak tűnik, hogy 1789 politikai értelemben a modern korszak kezdetét jelentette. Tekintsünk tehát erre a kétszáz évre mint a modernitást megalapozó évszázadokra, s ekkor még azzal a gondolatmal is eljátszozhatunk, hogy a megalapozás első két évszázadának lezárultával talán a modernitás szülési fájdalmai is véget értek, s a most következő korszakban már túlnyomórészt csak a modernitás pozitív vonásai fognak megmutatkozni, azok a vonások, ame-

lyekre a magamfajta szabadgondolkodó liberális úgy tekint, mint a modernitás vívmányaira a hagyományos társadalmakkal szemben. Én magam mindmáig úgy tekintek a modernitás alapértékeire, a szabadságra, az egyenlőségre és a testvériségre, mint amelyekről nem szabad lemondanunk. És nem csak én és a hozzám hasonló álmodozók tekintenek rájuk s a belőlük következő alapvető emberi jogokra mint világunk megőrzendő alapértékeire. Nagyon is gyakorlatias emberek is vitathatatlan alapértékeknek tekintik őket. Hogy nem akarunk lemondani ezekről az értékekről, ez természetesen nem azt jelenti, hogy maradéktalanul megvalósíthatónak tekintjük őket. De megvalósításuk és főként együttes megvalósíthatóságuk akadályai nem szabadna, hogy arra indítsanak bárkit is, hogy mint regulatív princípiumokról is lemondjon róluk.

A probléma – mert igenis vannak súlyos problémák, a dolog távolról sem olyan egyszerű, mint ahogy azt némelykor feltüntetik – abban rejlik, hogy ezeknek az alapértékeknek mint regulatív princípiumoknak a fenntartása hajlamossá tesz bennünket arra, hogy homokba dugjuk a fejünket, s azt gondoljuk: az ezen értékek megvalósításának útján olykor (?) felbukkanó akadályok ellenére is lépésről lépésre egyre közelebb kerülünk megvalósulásukhoz; de ez még csak hagyján, a legrosszabb az, ha nem vesszük észre, hogy *társadalmunk a gyakorlatban már régen feladta őket*. Régen? 1914 után lépésről lépésre.

Kezdjük hát előlről. S tegyünk egy pillanatra úgy, mintha a haladás gondolatával alapjában véve semmi baj nem lenne. A modernitás első száz éve mintha simán beilleszthető lenne a progresszista gondolatmenetbe. A kezdeti súlyos nehézségek ellenére arra a bizonyos századfordulóra – *fin de siècle* – mintha bizonyos egyensúly jött volna létre a modern világban. Bekövetkeztek a boldog békeidők. A kor legjelentősebb írói, művészei kétségeiknek adtak hangot ezt illetően, de hát az igazi művészet mindig a kritika hangján szólal meg. Hogy aztán milyenek is voltak ezek a boldog békeidők – a valóságban? Nehéz lenne megmondani. Nehéz lenne megmondani,

hiszen ki tudja, mi az, hogy *a* valóság? Az, amit Wicz apu magyaráz, Nietzsche építve, fiának, Stanisław Ignacy Witkiewicznek – mármint Agneta Pleijel regényében, a *Lord Sohamár*-ban¹ –, az természetesen még erre az 1914-et megelőző boldog békeidőkre vonatkozik, de a két világháború eredményeként, vagy, ha éppen egynek akarjuk tekinteni, A VILÁGHÁBORÚ eredményeként, megszilárdul és kimozdíthatatlanná lesz: a tömegtársadalomról van szó.

„Mindenki választhatja a szabadságot. Aki erre nem képes, az csak egy lesz a tömegben, elsodorja a korszellem. Demokrácia. Szocializmus. Remek, ragyogó. Támogatom, szögezte le szárazon az apja.

De nem szabad hagyni, hogy ez gyengítse az értékeket, amelyek feltételei a szabad szellemnek, a művészetnek és a nagy társadalmi mozgalmaknak. A népek szabadsága is ide tartozik.

A szabad szellem lábbal tiporja azt a szárnalmas jólétet, amiről a többiek – a kufárok, a keresztények, a nők, az angolok és egyéb demokráciák – álmodnak.

Mindez Nietzsche szerint.” – magyarázza Wicz apu fiának.²

A „haladás” tulajdonképpen egyedül ebben a bizonyos szárnalmas jólétben – az anyagi növekedésben, a gazdagodásban – mutatkozik meg; szabadságról, egyenlőségről szó sincsen már, a testvériség meg szóba sem kerül többé – a szabad szellem értékei meg aztán nem hogy felvirágoznának, hanem teljesen a perifériára szorúlnak. Az emberek hisznek a haladásban, mert a korszellem – a demokrácia és a szocializmus mindenütt jelenlévő elemei – a modernitás világában fokozatosan felszámolja a nyomort.

„A diákjai üresen csillogó tekintettel néznek, amikor az időről ad elő, és nem értik, mit beszél.” – Ezt mondja Pleijel regényének másik hőse, az ugyancsak lengyel származású híres etnográfus, Bronisław Malinowski. – „Senki nem érti, aki maga is rabja a minden mást kiszorító álmitosznak, a haladás mítoszának. Bronisław beszélt híres amerikai teológusokkal, és még ők sem értették, mire

akar kilyukadni. De sziklaszilárd a haladásba vetett hitük.”³

De hogy ez a növekedésen és a gazdagodáson kívül tulajdonképpen semmilyen más értéket nem ismerő korszellem teljes egészében kibontakozzék, ahhoz a boldog békeidők összeomlását követően még valamivel több mint harminc évnek kellett eltelnie. A VILÁGHÁBORÚ(K) korszakának. Agneta Pleijel regényének két főhőse – bizonyára a regényhősökről van szó, nem a történelmi személyiségekről – már az első világháború kitörésekor látja ezt:

„A háború elpusztít mindent, amit közösen szerettek. A katasztrófa utáni világban már nem fogjuk felismerni önmagunkat. Új embertípus születik.”⁴

Ez az az új embertípus, amelynek születését Nietzsche előre látta. Az utolsó ember. A zsidó–keresztény világ embere, aki nem hisz már a zsidó–keresztény kultúra értékeiben. Isten meghalt – de hogy ez bármit jelentene is, azt sem értik, kinevetik Zarathustrát –, hogyan is hihetnénk hát azokban az értékekben, amelyekhez ragaszkodni a halott isten parancsolta meg nekünk. Isten talán legfőbb parancsa a „Ne ölj!”. Az ember meg egyszerűen csak a lövészárkokban találja magát: őréa lőnek, ő ló az „ellenségre”, ha az kidugja a fejét a szemben lévő lövészárkából, de egyikük sem tudja, mi baja is lenne a másikkal. Tulajdonképpen semmi, de tudomására hozták, hogy az ellenséget meg kell semmisítenie – hiszen az ellenség azért ellenség, hogy megsemmisítsük. A lövészárkokban nemhogy szabad, kötelesség ölni. Ha viszont a lövészárkokban ölni kötelesség, akkor a „Ne ölj!” parancsa nem érvényes. Ahogy isten halálával minden parancsa érvényét veszíti. Különb is: kiderült, ölni nemcsak megengedett, hanem örömforrás is. Megint Malinowski Freudról Pleijel interpretációjában: „Európában a férfiak a lövészárkokban voltak. És hajtóerőnek használták a felhalmozódott gyűlöletet az apa, az elnyomó iránt. Az ellenségen töltötték ki. Perverz dolog.”⁵

1 Papolczy Péter ford. L'Harmattan, Budapest, 2012.
2 l. m. 133. o.

3 l. m. 515. o.
4 l. m. 129. o.
5 l. m. 191. o.

Az első világháborúban milliók pusztítanak el milliókat. És így valóban új embertípus születik. Aki öl, és nem tudja, hogy miért. Lelkiismeretfurdalása sincsen, akármelyik parancsolatot szegje is meg ezután. Majd a győztes hatalmak békét kötnek a halott és még élő tömegek nevében, de ez a béke, ahogy Keynes, aki az angol tárgyalóküldöttség tagja volt, megállapította, csak egy új háború alapjait fektette le. (Igaza volt, mint tudjuk.)

S most megkockáztatnék egy kérdést, amit eddig még nem tettem föl magamnak sem: vajon a holokausztt és a Gulag lehetséges lett volna-e, ha a modern ember az első világháború lövészárkaiban nem tanulja meg, hogy a „Ne ölj!” parancsa érvénytelen, és az ember a benne felgyülemlött gyűlöletet levezetheti azzal, hogy öl? Hiszen ölni jó, minden ok nélkül is.

Ídes, kedves jó anyám, kisérjen ki a vasútra,
Ott vár engem a babám, sűrű könnyeit hullajtja.
Sűrű könnyeit rám hullajtja, azzal a szívem szomorítja,
Jaj Istenem, Istenem, katona lett a kedvesem!

De vissza világunk felszínéhez. Az emberi méltóság tiszteletben tartása, az ember alapvető jogainak védelme – ez a politika legfőbb célja, harsogják manapság. Persze maguk a politikusok sem hiszik, hogy ez lenne a tevékenységük legfőbb célja. S ha mégis úgy tesznek, mintha nemcsak a gazdasági növekedés biztosítását tekintenék feladatuknak, az pusztán csak azért van, mert az okosabbak tudják, hogy a totális káosz, a mindenkinek egy újfajta harca mindenki ellen ellehetlenítené az életet a földön, ami a saját politikusi életfeltételeik, saját gazdagodásuk folyamatának felszámolását is jelentené.

Jó néhány filozófus (a többi között Alain Badiou, Slavoj Žižek, Gianni Vattimo) is úgy tesz, mintha például korunk pénzügyi válsága nem a modernitás mint olyan válságának megnyilvánulása lenne – annak a megnyilvánulása, hogy a növekedés mint egyetlen cél minden egyéb értéket a perifériára szorít; ami

társadalmunk egyre határozottabb ellehetetlenüléséhez vezet, az emberi élet céltalanná válásához –, hanem egyszerűen a kapitalizmus válsága. A megoldás szerintük tehát a kommunizmus. Hogy ez pontosan hogyan is nézne ki, és ők hogyan képzelik bevezethetni, arról nem sok szó esik, mert a filozófusok nem merik bevallani maguknak, hogy az 1914 óta egyre erőteljesebbé váló „új ember” nem lehet alkalmas alanya semmiféle egyenlőségen és testvériségen alapuló társadalomnak. Ahogy a régi kommunistáknak, magának Marxnak az esetében is arról volt szó, hogy egyvalami kívül esett látókörükön: a modern ember antropológiája. – Nem vitatom, hogy az ember a társadalmi viszonyainak a terméke. De miként lehetne képes az 1914 óta alakuló tömegtársadalom embere átalakítani azt a társadalmat, amely újratermeli őt, amelyet a magáénak érez? Nem tudok választ a kérdésre. Egyben azonban biztos vagyok: egy olyan társadalom embere, amelyben *semmi sem szent*, csak a rajta gyakorolt erőszak eredményeként alakulhat mássá. Lehet persze akarni, hogy erőszakkal alakítsuk át a társadalmat; én azonban nem szeretnék ennek az erőszaknak a szolgálatába állni.

„Die Wüste wächst”, a sivatag terebélyesedik, mondta Nietzsche. Maga a sivatagi ember viszont soha nem fogja virágzó kertté alakítani a sivatagot. Szerencsére azonban – még ha ebből nem következik is semmi gyakorlati – nem mindenkit temetett és temet be a sivatag homokja. Baj csak akkor van, ahogy Hannah Arendt mondotta, ha már valamilyen jól is érezzük magunkat a sivatagban. Amíg nem ez a helyzet, addig talán mindig beindulhat egy ellentétes folyamat, addig nem képtelenség azt gondolni, hogy egyszer csak-csak befejeződik a xx. század. Történhet valami, ha nem is ma, ha nem is holnap, ha nem is holnapután, de valamikor a jövőben. Ez persze nem lehet vigasz azok számára, akik egy értékteibb világban szeretnének, szerettek volna élni. Mégsem tehetünk igazából mást, mint hogy műveljük kertjeinket. Hacsak nem játszunk valami olyan katasztrófora, ami érzésem szerint a történelem minden eddigi kataklizmájánál elborzasztóbb lenne.

EGYÜTT 1914

Ők biztosan együtt vannak. A márvány nem enged. Huszonkét éve nézem őket. Nem mintha ismernénk egymást. A neveket, a tárgyakat, a tényeket, a dolgokat felsoroló mondatok hasonlítanak az eposzok leírásaira. Én nem hasonlítok az eposzokra. Egyedül vagyok velük. A tényekkel. Az objektumokkal. Vagyis. Illetve. Esetemben: a szubjektumok. A hajdani emberekkel. Együtt. Már mint ők. Egymással. Hát, hol ennyire szorosan, hol ennél pontosabban? A halálban. Igen. De mindenkinek saját halála van. Volt. Elnézést. Ám a márványba úgy fagy bele, hogy semmit sem mutat az egyediségéből. Sőt. Úgy tesz a márvány, mintha mindenki eleve a száz év múlva következő, az elkövetkező emlékezet számára készült volna. Azért született volna, hogy emlékezzenek rá. Ez csapda. Az emlékezésben a halál csak tettei magát. Az élő is. Merő színjáték. Játsszuk tovább a kisdéd mókát. Pontosabban. A háborús halál teszi. A kiegyenlítő, nagy világégés. Ami halottakra és túlélőkre oszt. Szoroz.

Mit tehet, aki a táblákra néz? Többnyire egyedül, megállva, belemélázva. Fel sem tűnve, de megengedve, hogy csak a nevek zenéje áramoljon a levegőben. Vezetéknevek. Zsidó magyarok. Ó, még a hősi halál lehetőségével is kecsgetve. Keresztnevek. Kereszt nélkül. Úgy vannak együtt, hogy nem is ismerték egymást. Nem feltétel. Vagy testvérek voltak. Együtt nőttek, együtt haltak. Névrokonok. Közeli komák. Elválaszthatatlanok. Mint most. Sem egyiket, sem másikat nem foghatják másra. A táblára, ami temetőjük. Hohó! Temetőjük,

ha van, ki jár ma hozzájuk? Többnyire nincs. Nem lehet. Csak „téves csataterek”.

A falon a perspektíva is megváltozik. Kép lesz az ember nevéből. Miközben az ember maga a név. A neve. Tehát kép lesz az ember maga. Az arcképe nélkül. Persze, minden a fantáziára bízva. Egy évszázaddal ezelőtt csupán. Akárha ezer vagy tízezer éve. Mire várnak? Tapsra biztosan nem, mert odabenn sokszor szól a taps. De még egyikük sem intett – a nevével –, köszönjük! Koszorúra sem várhatnak. Magasan vannak – ezek nem koszorús nevek. Inkább egykedvűek. Kicsit magasan is hordják magukat. Helló! Ennyi.

Másrésről, mintha szúrnának. Biztosan tudom, hogy bizonyos napokon néhány névből a betűk útra kelnek. Csípős, zümmögő rovarok. Befúrnak a bőr alá. Mi a fene? Szúnyogok, novemberben? Februárban? Mert a téli, üveges, hideg csöndben gyakrabban hallok őket. Ki-ki megjárja a magáét. Onnan tudom, hogy soha nem számoltam még ugyanannyit belőlük a táblákon. Október 17-én száztizennégyen voltak. 2013-ban. Megtévészők lehetnek a nagybetűk is, aztán a kisebbek. Vagy amikor inkább versnek tűnik. Két fekete szakasz, egy ismeretlen hosszúságú költeményből. Száraz. Inkább fizika, mint esztétika. Máskor receptek. Orvosság, saját

bajaimra. Elég az első három-négy név a gyógyuláshoz. Az is megeskik, ők a tizenegy férfi. Az istentisztelethez. Igen. Mind férfiak. A férfiak táblái. Kőtáblák, Mózes nélkül. Bár ez nem igaz. Mind Mózesek. Ez meg olyan túlzásos. Talán a gyerekeik tudják. Meg kellene találni a gyerekeiket. Már akiket. Füstben? Csonthamuban? Mert az unokák aligha születtek meg. Így aztán...

Aztán, ennek a márványos együttlétnek a következményeiről mély hallgatás perreg az udvar tégláira. Mossa a téglákat a napfényfolyó. A gyerekek elégték. A gyerekeik. Ők nem is tudják. Kimaradtak belőle. Az unokák meg sem születtek. De ezt sem tudják. Miféle ősapák ezek? Miféle alakok? Kik?

A szerző felvételei

Magvaszakadtak. Tudjátok, amiben most tapicskolnak. Kései, keresztény álcákkal borított utódok. Abban az időben. Abból. Húszas évek. Harmincas. II. véhá. Hogyaszongya! Magyar nóta. Kikelet. Nem arról pitymallik. Amerről szétmallik.

És függőlegesek is. Ez az! Függők! Nevek cérnaszálon. Mert a kő megtéveszt, akár az emlékezet. A tábla, a betűk. Szemfényvesztek. Igen. Csak a levegő. Aminek nekítámaszkodnak. Támaszkodhatnak. Az a biztos. Milliárd és milliárd atom.

Mint ők. Akárcsak ők. Szétszorozva. Szétösszeadva. Szétosztva. Szétkivonva.

Szét.

Józsa Márta

25-52, 14-41

– egy születésnap meglepetéséről

1914. április 20-án Adolf Hitler 25. születésnapját ünnepelte. *Гаврило Принцип* és Adolf Hitler akkoriban már, mondhatni, együtt, vagy legalábbis párhuzamosan meneteltek a világhír felé – bár aligha tudhattak egymásról. *Гаврило* volt a fiatalabb, ekkor még nem töltötte be a húszat, valószínűleg ő már később sem hallhatott a nálánál öt évvel idősebb, hozzá hasonlóan ambiciózus Adolfról. *Гаврило* abban az időben Belgrádban élt, hazajött már Macedóniából, a frontról, az első balkáni háborúból. Meglehet, ott volt boszniai állampolgár létére szerb színekben a sorsdöntő győzelemnél, a bitolai csatában is 1912. november 19-én, ahol a szerb regiment megverte Zekki pasa seregét. A Vardar vidékéről hazatérve újra beiratkozott a korábban ott hagyott középiskolába, de a harcot nem hagyta abba: belépett – a későbbi Nobel-díjas íróhoz, Ivo Andrićhoz hasonlóan – a nagyszláv eszméket hirdető, közelebbről Boszniának Szerbiához való csatolásáért harcoló Ifjú Bosznia nevű szervezetbe. Engesztelhetetlenül gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát, mindent megtett volna annak megszüntetéséért. Mint tudjuk, meg is tette, ami tőle tellett. A sarajevói durranás után négy évet sem élt már, tehát nem élte meg a Monarchia széthullását, és azt sem, hogy 1918. december elsején megalakult a későbbi Ju-

goszláviák elődállama, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Amelynek nevéből ugyan kimaradt Bosznia, területileg azonban hozzá tartozott. *Гаврило Принцип* még a Monarchia egyik várbörtönében, Terezinben, németül Theresienstadtban halt meg 1918. április 28-án. A merénylet óta eltelt évszázadban öt darab Jugoszláviának nevezett ország szűnt meg, köztudottan egyik sem békés körülmények között.

1914. április 20-án Adolf már Münchenben lakott, festői karrierjének vége felé járt, és éppen az építészet kezdte egyre jobban érdekelni. Mindinkább izgatta ugyanakkor az az erős háborúzatnék is, amelynek hangulatát a Német Császárságban megérezte. Örült a döntésének, annak, hogy otthagyta korábbi lakhelyét, a dekadensnek, öngyilkos hangulatúnak érzett Osztrák–Magyar Monarchia fővárosát. Holott befejezetlen iskolai karrierje után már Bécsben a nagynémet mozgalmakban is meglegelte a maga szellemi otthonát, de Münchenben azért komfortosabban érezte

magát – különösen, hogy így elkerülhette a közelgő kötelező besorozást. Nem a katonaszkodással volt baja. Engesztelhetetlenül gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát, mindent megtett volna annak megszüntetéséért. Amikor meghallotta a merénylet hírért, már tudta, mit kell tennie. 1914 augusztusában bevonult a bajor hadseregbe, függetlenül attól, hogy nem is volt német állampolgár. *Гаврило Принцип* halálának idején egy zsidó

tiszt éppen felterjesztette a Vaskereszt érdemrendre, amelyet őszre, nem sokkal az ypres-i fronton történt mustárgáz-támadásban ért sebesülése előtt meg is kapott. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulásának híre lábadozóban, a pomerániai Pasewalk katonai kórházában érte.

1941. április 20-án Adolf Hitler 52. születésnapját ünnepelte a főhadiszállású is szolgáló, Amerika nevet viselő különvonaton, a balkáni hadművelési terület közelében, többek közt Horthy admirális és III. Borisz bolgár cár társaságában. Volt ok az ünneplésre: három nappal korábban Jugoszlávia kapitulált, így megszűnt a titói fénykorban régi vagy

királyi Jugoszláviának emlegetett, ezen a néven első délszláv föderáció, és megnyílt az út a náci seregek számára a Balkán felé. Nem ez volt az egyetlen ajándék aznap: egy emléktáblát is kapott a Führer. A műtárgy eredeti helye az 1914-ben Ferenc József nevét viselő utcában volt Szarajevóban, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból 1929-ben átalakult Jugoszláv Királyság kormánya állította, majd a kapitulációt követően frissen megalakult usztasa horvát kormány távolította el. A következő években hol hirdette valami, hol pedig nem *Гаврило Принцип* emlékét, de Ju-

goszlávia harmadik, immáron Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság néven való megszűnése után Bosznia-Hercegovina nemzeti hőssé kiáltotta ki, és új emléktáblát kapott Szarajevóban, az Ifjú Bosznia Múzeum előtt. Az eredeti emléktábla ezen a fényképen, továbbá a levételéről készült birodalmi filmhíradó kockáin maradt fent, maga a tábla – amelyet Hitler a berlini Hadtörténeti Múzeumnak ajándékozott – a bombázásokkor eltűnt. A fotót egyébként jó barátja és udvari fotósa, Heinrich Hoffman készítette. Hitler szemlátomást gyanakvóan tekint az *ijekavski* szerbhórvát nyelvjárásban írott, cirill betűs táblára, talán az évszám is megzavarta, '14 vagy '41 – a fotósra azonban nem gyanakodhatott. Nem is lehetett oka rá: Hoffmann – aki a háború után négy év börtönbüntetéssel lakolt előkelő barátságáért – volt például, aki bemutatta Hitlernek egykori asszisztensét, Eva Braunt. Többnyire a barátja közelében tartózkodott, körülbelül kétmillió(!) képet készített róla, jegyzett propagandafüzetet *Hitler Olaszországban, Hitler és az ifjúság* vagy éppen *Hitler az otthonában* címmel. Utolsó könyve is Hitlerről szól: *Hitler a barátom volt* címmel, a börtönből való szabadulása után írta, 1955-ben jelent meg. És ő volt az is, aki megteremtette a koncentrációs táborokban készült PR-fotók műfaját a vidám, jóllakott, boldogan tevékenykedő táborlakókról. Ennek a célnak leginkább megfelelő, sőt részben ezért is alapított láger a theresienstadti, azaz terezini volt, ahová színészeket, írókat, zenészeket internáltak, hogy bemutathassák a fényképeken és a Nemzetközi Vöröskereszt ellenőrei előtt: milyen oldottan, felszabadultan szolgálják a zsidó művészek a nácikat. Terezin rendszerében is elütött a légerek hállózatától, teljes egészében öngazgatású volt, az ss rábízta a rendtartást a lakókból válogatott tanácsra (az egybeesés nyilván véletlen, de Jugoszlávia szocialista verziójának volt az „öngazgatású” az állandó jelzője).

És ugye éppen itt, a II. József által alapított, Mária Teréziáról elnevezett erőd- és börtönvárosban halt meg, tudjuk, huszonnégy évvel korábban *Gavrilo Princip*.

Aleksandar Novaković

A VEZÉR

– regényrészlet

A mi kalemezdáni katonazenekarunk a *Hej Slovenit* húzza. Az ő bandájuk, Zimonyban, a Radetzky-indulót. Ráadásul azok a boszniai manőverek. Csörgetik a fegyvereiket, hogy azt a német anyjukat! – morogja a bajszába Stojan Stamenković, hegyi gyalogsági százados. Hiába a búzavirág-kék égbolt, hiába a Száva, hiába a Duna, hiába a folyami sirályok, hiába a mosolygó belgrádi frajlák, ő ma rosszkedvű. Hiába van ma, a – legalábbis számára – legnagyobb szerb ünnep, Vid napja. És hiába ez a békés 1914-es év. Kövér izzadságcseppek kanyarognak le lomhán a húsos arcán, mint száz meg száz nyálkás csiga, ő akkor se veszi le a tisztisapkáját. Pedig nagyon szeretné kigombolni az ádámcsutkáját szorító keménygallér legfőlső gombját. El kellett volna mennie a gőzfürdőbe, jól kiizzadni. Az segíteni szokott az ilyen éjszakák után. A lustasága megbocsáthatatlan – fél Belgrád még teknőben fürdik, neki egy kőhajításnyira van a gőzfürdő, mégse szánta rá magát. Összefonja a kezét a hátán, a totyakos feneké fölött, és összehúzott szemmel nézi a folyó túlsó partját. Hova bújtak a sváb partvédelmi monitorok? Hol vannak az ütegek? Hol van az a csoda, a Krupp-féle ágyú? Küld-e néhányat Ferenc Jóskának a porosz puszipajtás, Vilmos császár? Ha a bolgárokkal kötött béke után átlábalnak a fo-

lyón, most stratégiai előnyben lennének. Az osztrákok erre nem számíthatnak. Egyik háborúból a másikba, ezt senki nem tenné meg, mondta Apis, Stojan igazi fölöttese. És mire föl a háború az osztrákokkal? Ők vették rá az egész világot, hogy kikergessen bennünket Albániából. Ők rabolták el tőlünk Boszniát. Ők nyomorgatják a szerbeket a Vajdaságban és Horvátországban. Ők egy elmaradott országot képviselnek, amelynek el kell buknia. Nem elég vajon?

Régóta várja már a svábokat. A májusi fordulat óta figyeli őket. Minden újságban támadták a szerbeket, a császáriaktól kezdve egészen azokig a képeslapokig, amelyeket az ember a guggolósba se visz magával. „Tetvesek népe”, *Düngervolk*, „A királygyilkosok népe”, *Serbien muss sterbien*. Sértetnek, rendületlenül. Az első és a második marokkói válság 1905-ben és 1911-ben. Remélte, hogy a franciák majd háborúba kezdenek a németekkel, amiből Szerbiának is csurran-csöppen valami haszna, de semmi. A franciákról mostanra azt gondolja, hogy satnya faj. Megörült az 1906-os vámháborúnak. Azt gondolta, ez a háború bevezetője, de megint csak semmi nem lett. Csak megnőtt a kereskedelem Belgiummal. Aztán azt gondolta, elérkezett az igazság pillanata az 1908-as annexió válsággal. Ferenc Jóska és a Habsburgjai gyakorlatilag rátették a mancsukat Boszniára. Elérkezett a visszacsapás ideje. Oroszország kapcsolatba lépett Angliával és Franciaországgal. A németek nem merik majd megtenni, az osztrákokkal meg nem lesz nehéz. A hadseregük fele úgyis szláv származású, a magyaroknak meg annyit számít Bosznia, mint a tavalyi hó. De az oroszok mégse engedték. Nincs még itt az ideje. Mikor lesz az ideje, ha nem most? És mi lett végül az egész álarcosbálból? Semmi. Virággal, színes szerb szöttesekkel és zászlókkal díszített fölvonulási tribünök. Az örült Nušić mámorosan, fehér lován ülve hadonászott kardjával a Nemzeti Színház előtt. Éjszakákon át vele álmodott, azzal a nagyorrú firkásszal, ahogy hatalmas karddal üldözi őt, ő pedig meztelenül és fegyvertelenül fut a magyar ulánusok sűrű sorai felé. Nem félt ebben a rémálomban, sőt

rohamra indult a magyarok ellen. De aztán, két lépésre az első sortól, megalázó nevetés állította meg. Az egész sárga-fekete lovasság röhögött rajta, meztelen hátsóján és tehetetlenségén. 1911. október 28-án elküldött egy tervet a Hadügyminisztériumnak, amelyben azt taglalta, hogyan lépjen Szerbia hadba Törökország ellen, Olaszország oldalán, amely egy hónappal korábban lerohanta az Ottomán Birodalmat. Vagy, ha erre nincs mód, akkor legalább küldjenek néhány zászlóaljnyi önkéntest a montenegrói kikötőkből a messzi Líbiába. Ez jó hatással lesz az Olaszországgal ápolt viszonyokra, és a katonák is gyakorlatra tesznek szert a törökkel való harcban, állt az indoklásában. Miért csak a komitácsik legyenek jogosultak a halálos ellenség elleni harcra? Választ nem kapott, de a régóta várt tábornoki kinevezését határozatlan időre elhalasztották. A svábok viszont már itt vannak, *volens-nolens* – az az örült Procházka konzul Prizrenben a szerb katonák közé lövetett. De lesz ez jobb is...

A zenekar egyveleget húz: *A testvériség istene, Vidám körtánc és Táncolnak a legények*. Háború lesz, az biztos. A nép úgy fogadja majd, mint ahogyan valaha a fiúk elmerültek a búr-angol háborút utánzó játékban. Stojan tudja, hogy sokan térdre fognak hullani, mielőtt még elsülne az első puska, de neki a szem se rebben majd, mert ő már ott is van, a jövőben. Benne él abban a háborúban, amely még csak ezután fog bekövetkezni, és amelyet, úgy érzi, megjárta már. Készen áll a harcra, a makulátlanul tiszta uniformisában és a fényes, fekete csizmájában. Ez nem egy megszokott séta valamelyik parlagon hagyott városi parkban. Vajon van olyan, aki azt gondolja, hogy csak azért hagyta ott a kicsi, szürke, poloskás szobáját a nyikorgó cseh ágygal és a lassan szétporladó asztalkával, hogy élvezze a szép időt? Magával hozta a pisztolyát is, *Nagant M. 1891*, amely mintha az ő mása lenne – nagy, nem éppen fiatal és megbízható. Szerény egy darab, már ha nem nézi az ember a díszítést – a piros rubint az aprólékos vésettől ellátott agyon. A díszkardját is magával hozta, a fényes, ezüstös hüvelyben. Amióta visszatért Albániából, a parancsok-

ból és azok teljesítéséből álló világa, annak egyszerű, egyirányú logikájának szövege szertefoszlni látszott. Azt se tudja, mi van ma és mi volt tegnap, mi lesz holnap, de mégis látja, érzi. Ezt a jelenséget nehéz megmagyarázni, de megesik, íme, hogy kilép az utcára, tiszta tudattal, úgy, hogy egy korty szeszt se ivott, és mégis valamiféle megmagyarázhatatlan körülmények között találja magát.

Így volt ez a múlt héten is. Lassú léptekkel lesétált Mate gazda fogadójának elnyújt fülépcsőin, egyenesen a Dušan utcára. A háta mögött Dorćol szegénynegyede, az utca túloldalán pedig, az orra előtt, ott a belváros gazdag világa. Ezt látta egyetlen pillanattal korábban. És most? A világ megváltozott, minden rosszabbra fordult. Hol van az a csöndes öregember, aki egész nap a romos háza előtt szokott üldögélni, és nézi, hogyan tűnik el az a világ, amelynek az illata még a török időkre emlékeztet? Nyomtalanul eltűnt. Az utcán, a számára ismeretlen, magas házak között, két világ vár rá, összekeveredve, világos határok nélkül. Száz meg száz munkás, koldus, tiszt, tisztviselő arcú polgárok, mindnek fekete gyászszalag a karján. Gyors, fekete autók száguldanak az utcákon. Még csak nem is hasonlítanak azokra a motoros csézákra. Odafordul két háborúviselt, szívós katonához, akiknek a homlokára van írva, hogy harcoltak a Bregalnicánál, árulnak már el: ki halt meg; ők először egymásra néznek, majd az egyikük, akinek halványrózsaszín sebhely kanyarog a fekete hajától a kampos orráig, megszólal:

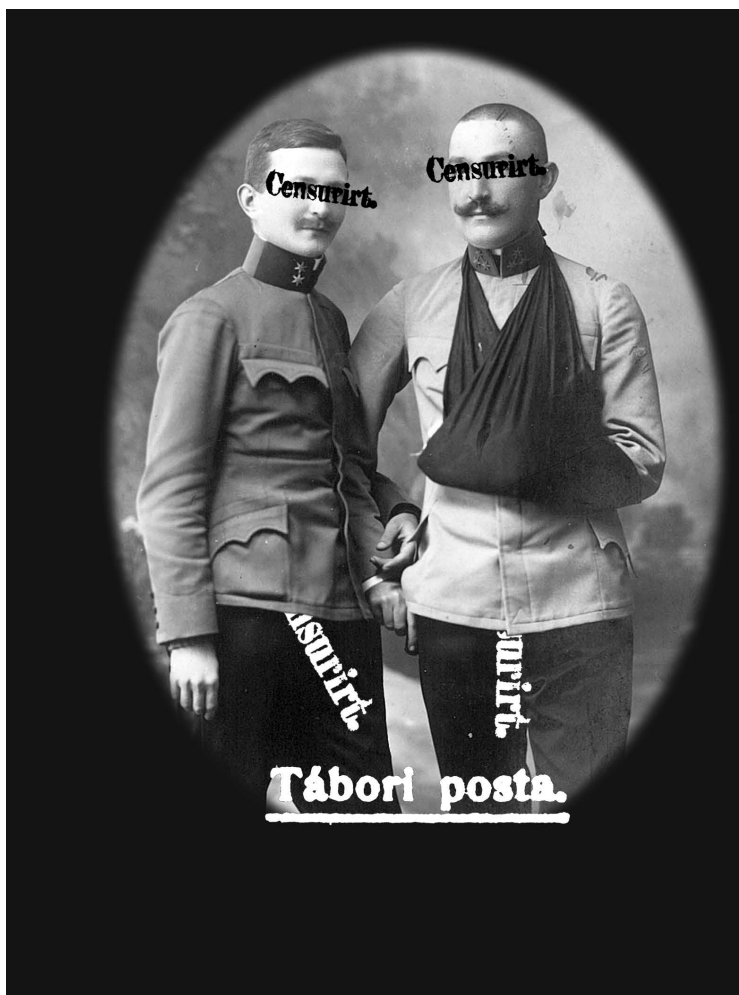
– Nem hallotta, hogy megölték a királyt Marseille-ben? A temetésére megyünk.

– Nagy baj ez – teszi hozzá a másik, egy sötét tekintetű, korán megöszült veterán –, mi meg, ahelyett hogy bosszút állnánk a férgeken, mit csinálunk? A gárdisták maguk ellen fordítják fegyvereiket, kétségbeesésükben!

– Melyik királyt? – kérdezi, de a válasz helyett ismét ott találja magát 1914-ben. Ott áll az utcán, egyedül. Csak egy szerencsétlen, sárga, farkavesztett kutya ugat rá.

Vagy mondjuk valamelyik nap összeütközött egy törpe rikkancsral, egy vörösésbarna,

apró emberrel, aki ordított, ahogy csak a toroka bírta: „Horvátokat öltek meg a Parlamentben! Szenczáció! Horvátokat öltek meg a Parlamentben!” Apropó, horvátokat: előző este a málló padlódeszkan, közvetlenül az ajtó mellett, ott hevert egy távirat, abban a parancs, hogy azonnal jelentkezzen a parancs-

nokságon a csáktornyai hadgyakorlat miatt. Horvátországba?! Rossz tréfa lenne, vagy látomás, vagy mi? Csak összefüggéstelen események, rend és logika nélkül. És senki nem ad magyarázatot, de ő se tudja összefűzni őket.

Nem, nem fog megörülni. Elmúlik majd. Sokat iszik, és emiatt olyan dolgokat lát, amelyek nincsenek is, még akkor is, amikor józan. Itt az ideje, hogy abbahagyja. Neki csak egy új háború kell, és minden visszatér a régi kerékvágásba. A háború az a kurva, akit szeret. A háború kiszámíthatatlan. Imádkoznod

kell, hogy bekövetkezzen. Stojan számára csak két dolog nyilvánvaló: hogy ő szerb, és hogy egy nap meg fog halni. Stojan le akarta törölni homlokáról a verejtéket, de aztán leengedte széles tenyerét. A szeme sarkából látta azt a kicicomázott párt, amely feléje jött éppen: az őszes úr olajzöld frakkot viselt, és reggeli részegsége eredményeképpen egy lazán a tarkójára tolt félcilindert, a párja pedig egy párizsi divat szerinti ruhát. Nem láthatják ezek a selyembe öltözött városiak, hogy a katonaság izzad. Aztán nem! Stojan idegesen megrántotta sárga bajszát. Meg kell igazítania, ha visszatér a kvártélyába. Így egy sváb, ágaskodó bajuszra hasonlít. De a bajusza, legyen lógó vagy ágaskodó, mind egy, szőke marad. Nem a kapadohány miatt, amellyel folyamatosan füstölte, egyik cigarettáról a másikra gyújtva. Azért marad szőke, mert Stojan mindig is a „Hóka” vagy a „Sváb” volt, és az is marad, így hívták az iskolában. Kérlelte újra meg újra a feketehajú parasztfiúkat. Majd megvesztegette őket az anyja kamrájából származó almával és dióval. Majd verekedett, sokat – egy egész fogsort össze lehetne állítani az általa kivert fogakból. Nem ért el vele semmit, végül bele nyugodott. De aranyló fűrtjei miatt megkegyenedett. Erős lett, harcias. Ilyen névvel nem lehet az ember anyámasszony katonája. Egyszer, épp itt történt, a Kalemegdánon – akkoriban még fiatal kadét volt –, egy szórakozott, vékonydongájú úr, orra hegyére tolt szemüveggel, egyenesen rámutatott, és így szólt a mellette állóhoz:

– Látja, kedves barátom, ilyenek voltak az ószlávok.

Később megtudta, hogy a szórakozott úr a neves tudós, Jovan Cvijić volt, társa pedig Slobodan Jovanović. Cvijić neve nem sokat jelentett neki, egészen Albániáig, ami után viszont ez a hasonlat büszkeséggel töltötte el, és az esetet (csak ezt, a másikat nem, mert nem is volt másik) elmesélte az összes tiszti kantinban Belgrád és Elbasan között, miközben mindannyian azon voltak, hogy a független Albániát 1912. november 28-án Valonában kikiáltó sváb kém, Ismail Kemal nyakára rátegyék a hurkot.

Stojan, szláv termete ellenére, sajnálja, hogy nem sötétebb a haja. Minden egyéb hiányosságát kiküszöbölte – kelességét edzéssel és a katonai koszttal. Vékonyka hangját – dohánynyal és pálinkával. Néha sört is ivott, de attól a hangja magasabb lett, a gondolatai nyugodtabbak, a teste lomhább. Olyan hangos dörgedelmeket intézett a sör ellen Kolarac kávéházában, hogy a feketekezes testvéreknek kellett őt megfélemeznie.

– Sör? Pfuj! Sváb maszlag. Semmivel se jobb a francia abszintnál, annál a buzi zöld likőrnél!

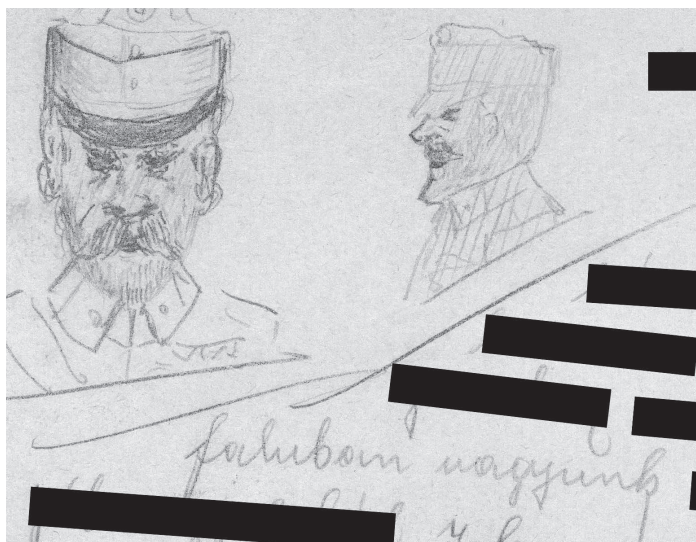

Sej, verd meg, Is-ten, ki a gő-zöst csinál - ta,

Sej, verd meg, Isten, ki a gőzöst csinálta,
De még jobban, aki azt kitalálta.
Elviszi a, elviszi a szeretőmet messzire,
Sej, Ferenc József sajtalan kenyerére

A pálinka iránti szerelmét békeidőben nyerseséggel leplezte. Katonái tudták, hogy Stamenković százados úr nem részeg, hanem mérges. A művészet és a tudomány nem ismerésének ténye megmaradt problémának, amelyet lakonikus válaszokkal oldott meg. A könyvek közül csak a hadtudományiak érdekelték, meg egy-két történelmi mű vagy politikai vitairat. Természetesen csakis azok, amelyeknek valami köze volt a szerb nemzeti kérdéshez. Polcán, azaz a szerény, poloskás szobájának falára erősített, elnagyolva legyalult deszkán a következők sorakoztak: *Külömb-külömb népek históriája, különösen a bolgároké, horvátoké s szerbeké* Rajičtól (sokan mondják, hogy elavult már, és hogy mindenki tudja, hogy Erőtlen Urošt nem Vu-kašin ölte meg, hogy Vuk Branković nem volt áruló, és hogy ezt egyébként is Ilarion Ruvarac állítja, márpedig mit tudhat egy csuhás az életről és a történelemről), *Cvijić művei* (így nevezi őket, noha ezek Cvijić cikkei, amelyeket kivagdosott az újságokból, és egy megsárgult irattartóba rakott, de csak azokat, amelyek annak szükségszerűségéről szóltak, hogy Szerbiának, a balkáni Piemontnak, ki kell jutnia a meleg tengerekre, és át kell ven-

nie a parancsnokságot az albánok fölött, akiket balkáni „rézbőrűeknek” tartanak), Garašanin *Vázlatai*, a pánszlávista Nyikolaj Danyilevszkij *Oroszország és Európa* című művének szerb fordítása, katonai kézikönyvek, ezekből egy egész sorozat, rossz minőségű, rossz szagú papíron: az 1840-es évekből származó, még régi írásmóddal írtaktól egészen a legújabbakig, amelyeket Őkirályi Fensége, Első Karađorđević Péter király kegyelméből nyomtattak. A feketekezes testvérekkel szemben ő bizonyos mértékig tiszteli a királyt. Mégpedig a szerény, katonai életmódja miatt. Ha összevetnék az étkezésük, öltözködésük módját, visszavonultságukat és mértéktartásukat (kivéve a pálinkát), mindenki azt mondaná: Szerbia királya – az ő, személyesen, Stojan Stamenković. Fölöttük pedig ott az erős Fekete Kéz, a sötét összeesküvők fölött pedig az egyesült, erős és örökké fennmaradó szláv állam. Stojan számára ez volt Szerbia – a legszebb álmaiban.

Hátranéz a válla fölött: sehol senki. Gyorsan lekapja a sapkáját és letörli az izzadságot. Csúfot űz belőle ez a szemtelen nyáridő. Kigombolja nyakán azt az átkozott fölső gombot. Könnyebbnek, nyugodtabbnak érzi magát. Leül egy padra. Mélyeket lélegzik és a távolba mered, a mocsarak irányába, amelyek talán már holnap megtelnek a sárga-fekete monarchia katonáinak gyűlölt kék uniformisaival. De most inkább lazítani kell, fölkészülni a bekövetkező csatákra. Úgy dönt, meg-

mozgatja a fantáziáját, és elképzeli azt az új államot. Kik fognak ott élni? Szerbek, horvátok, szlovénok, ortodox vallásúak, katolikusok, muzulmánok. Ismeri-e ő ezeket az embereket? Sok bosnyákot megismert, olyanok, mint az itteni szerbek, a vallásuktól függetlenül. Ott van, mondjuk, Muhamed Mehmedbašić, a Fiala Bosznia egyik tagja, helyre egy fiú! A kranjiak közül, ő csak így hívja őket, csak annak a zeneszerzőnek a nevét hallotta, Davorin Jenković, aki az *Igazság istenének* a zenéjét szerezte. A seregben eggyel se találkozott.

– Jól kitalálták: ők zenét szereznek, mi meg döglöjünk meg az ő zenéjükre – morogja Stojan.

A horvátok? Egyet látott, a Bregalnicanál. Furcsa neve volt. Krleža. Később elkergették mint osztrák kémeket.

– Jó kis testvéreink vannak, mondhatom!

Lehunytja a szemét, és egy éles, tüzes vonalat lát, amely Triesztből indulva halad Villach felé, majd Kecskemét, Baja irányába, Aradnál délre fordul, keletre húzva Temesvárig jut, sűrűl Szófiát, majd kanyarodik egyet Rodopénál, védelmezően körbefonja a Chalkidiki-félszigetet, alámerül az Égei-tengerben, fölbukkan Szalonikinél, végigszáguld a pindoszi és epiroszi szakadékokon, hogy végül megállapodjon közvetlenül Korfu alatt. És közben furcsa, szinte egzotikus nevek tűntek föl előtte, amelyeket ez a határnak nevezett tűzkigyó választ el a világ többi részétől: Moslavina, Han Pijesak, Palagruža, Maća, Hum, Gjirokastra, Utolina, Zagora, Bohinj... És nagy hajókat is látott, a háromszín lobogóval, ahogy német, angol, francia hajókat állítanak meg, és az utóbbiakon szolgáló tiszteket, akik szinte istenfélő módon beszéltek matrózaiknak:

– Csak nyugodtan és tisztelettudóan. Ezek a szerbek, és velük nem könnyű kijönni. A világ legjobb katonái, ráadásul igen indulatosak.

Orosz tengeralattjárókat is lát, a korčulai, mljeti, hvari szerb kikötőkben. És velük barátkozó szerb katonákat, a szláv egység jegyében. A harmadik Róma (negyedik nem is lesz) összeölelkezik a Dušan Országánál Nagyobb Birodalommal, amelynek három tenger mossa partjait. És látja a határmenti vil-

Láng Orsolya

AZ ELSŐ ALKALOM

Amikor benyitottál, hogy megnézd, elkészült-e már,
úgy ült a kádban, ahogyan magára hagytad.
A kihűlt vízben remegett, mert félt,
hogy visszavonhatatlan gyűrűket képez maga körül.

Később, ugyanő, ájultan dőlt karodba, amikor
megmutattad neki felülről a várost,
hová rakódik a korom és a por,
a tetők gerincét, hidak fényeit,
ahonnan a struktúra csak textúrának látszik.

Ártalmatlan dolgok.
Tudtad, mit teszel.
Szinte lehetetlen kiállni próbájukat.

De nem lehetett őt megmenteni,
nem akart megtisztulni és nem akarta megállni
a helyét.

Tiszta volt és erős.
Nem tudta, mit tesz.

1. Mikor mentem Kas - sa fe - lé,

Mikor mentem Kassa felé,
Hasadt az ég három felé.
Ragyogtak rám a csillagok,
Mert tudják, hogy árva vagyok.

Édesanyám, minek szültél,
Ha katonának neveltél?
Inkább szültél volna követ,
Édesanyám, mint engemet!

1914

Tolstoj Háboru és béke
érdekes, aktuális könyv
három kötetben, füzve
12 korona

Harctéri fölvételeket
tessék bemutatni bármely nap
délelőtt 10 és 12 óra között
az Érdekes Ujság szerkesztőségében,
ahol azokat, ha érdekesek
és reprodukcióra alkalmasak,
bármily mennyiségben megveszek.

Oly fennkölt lelkü nemesszívű úrnőhöz fordulok,
ki egy, őt megértő lélek hiányában
művelt lelkű leányomat
saját gyermekeként magához fogadná
s gondoskodna továbbtanításáról.
Leányom gyönyörűen hegedül, zongorázik,
gimnáziumi tanulmányait magánuton
mostani viszonyok közt meg kellett szakítania,
mert özvegy létemre nem tudom taníttatni.
Édes anya kérését megértő idősebb úrnő leveleit
kérem.

Gyermekpszichologus
gyermekeket gyógypedagógiai és
gyógyszichológiai nevelésre elfogad.

Hrabovszky Emil póttartalékos Feldkanonen regiment
No. 17,
Munitions Kolonne No. 1, Przemysl mellett
szeptember közepén
megbetegedvén, mozgó kórházba adatott,
azóta életjelt magáról nem adott, hivatalosan sem
tudnak róla.

Aki valamit tud, kérjük értesitse
özv. Hrabovszkynét.

Uj gyászruha és pongyola eladó
vasárnap is.

Katonák életmentője
golyó- és szuronnal szemben
a többszörösen kipróbált
acélpáncél mell- és hasvédő.
Hordása észrevehetetlen és kényelmes.

Műkezet óhajta beszerezni
Bolyák Lajos munkás, akinek
egyik karját gránát szakította le
a szerb harctéren.

Péterváradon operálták.

Nős, 3 gyermek apja.

Kéri a jószívű embereket, segítsék meg őt annyira,
hogy egy műkezet vehessen magának.

Múlábakat teljes járóképességgel készítek,
melynek üdvös előnyei rajtam megtekinthetők.

Hotel Pension Széphelyi Abbázia

új 50 szobás magyar ház

2 percre a Kurparktól és mólótól.

Jelenti, hogy tekintettel a viszonyokra,
pensio-árait mélyen leszállította.

Katonatiszteknek és hozzátartozóiknak

napi teljes pensiót 5 koronáért ad.

Elegáns batárok,

zsalusok, szánkók, esterházyak,

különféle lószerszámok eladók.

Melyik disztíngvált, fiatal, lehetőleg szőke urinő
fogadná el tisztességes ismeretségét egy 29 éves
disztíngvált tisztviselőnek?

Magyar honosság megszerzése céljából
keres 37 éves tanító örökbefogadót.

Sebesülteknek a legháládatosabb ajándék

a könnyen kezelhető és kitűnő hangu

Varázs-fuvola,

melyen egy órai gyakorlás után

bárki azonnal játszhatja kedvenc nótáit.

A legaktuálisabb könyv!

Most jelent meg!

Páris ostroma 1870–71: Sarcey műve.

Ez a könyv érdekesség dolgában

fölér egy mesteri regénnyel, pedig

nem is regény, hanem igazság.

Örökbe adnék egy egészséges

hat éves kis leányt

jobb családhoz.

Tábori hálósák, lábszárvédő, térképtáska, hátizsák

és mindennemű hadfőlszerelési tárgyak
jobb minőségben gyári árban kaphatók
Papek József cs. és kir. udv. száll.
bőröndös és finom bőraru gyártónál.

24–36 éves népfelkelők

életbiztosítását elfogadjuk

és kedvező feltételek mellett vállaljuk

a háborukockázatot is

azonnali érvényességgel.

Megjelent! Az Athenaeum

irodalmi nyomdai- és részvénytársaság

Eisler osztályának kiadásában

a DUM-DUM

világháborús társasjáték

a legszebb és legidőszerűbb karácsonyi ajándék

kicsinyeknek és nagyoknak.

Egy szerencsétlen v. szigorló orvos,

aki katonai szolgálata alatt megsüketült,

játékkészítéssel foglalkozik.

De mert most e hadi állapot alatt

nem tud e házimesterségével keresni,

kéri a sorsát megszívlelni tudó

jólelkű közönséget, szíveskedjék őt segíteni,

szíveskedjék tőle játékot venni.

IDENTITÁS- MONDATOK

Anyai nagyapám szülei nem tudtak magyarul. Eleve nem, később pedig már nem tanultak meg, csak épphogy.

Dédanyám Klagenfurtban született, nagyapa németül álmodott állítólag, anyukám szerint.

Az apu mindig németül kiabált álmában, mesélte anyám, egyszer én is hallottam, emlékszem rá, bár elég kicsi voltam; értelmetlenségeket mormolt maga elé a nagyapám.

Ült a középső szobában a füzete előtt, és nyilván az anyanyelvén számolt.

Vranovits Emánuel, egy valahogy Kassára (Košice, Szlovákia) került, elszegényedett horvát bárói családból, anyja Petroschnigg Johanna, klagenfurti lány, ki tudja, miért, Budapestre költöztek, és jött a sok gyerek, összesen kilenc.

Mérmök, lump, tisztviselő, katona, újságíró, színésznő, ilyesmik, vagyis tizenegy, kető közülük csecsemőkorában meghalt.

Az újságíró Varjasra magyarosított, Janka néni, a színésznő, Várnaira, Anna néni pedig hozzám *egy zsidóhoz*, Fodor nevű filmproducer, még idejében leléptek *hálivúdba*, volt némi családi skandalum meg röhécselés a dolog körül.

Királydaróczi Daróczy István partiumi kisenemes, gazdatiszt, neje Csengeri Tóth Erzsébet, Dsida Jenő magyar költő édesanyjának testvére, Szatmárnémetiben éltek, anyai nagymamám ott született, ez a terület ma Romániához tartozik.

Az első világháború utáni trianoni béke-

szerződésen a Magyarországtól Romániához csatolt rész körülbelül tízezer négyzetkilométerrel nagyobb a mai Magyarországnál.

Az összes nagyszülóm a mai Magyarország területén kívül született.

A Daróczyak is sokan voltak, hét testvér, egy virtigli magyar dzsenti gyermekei, à la Mikszáth Kálmán, amolyan *beleugrok a veleneci tükörbe* mulatós fajta, dédpapa konkrétan bele is ugrott, addig ugrált, míg az összes birtokot elugrálta.

Nagymamám tizegynéhány éves korában vállára akasztott flóbert-puskával mászkált a tarlón, nyulakra lövöldözött.

Volt revolvère is, a nyarakat a zánkai villájukban unatkozta végig a lányaival, plusz cseléd, négy nő, kirakta a revolvért maga mellé az éjjeliszekrényre, für alle Fülle, ez későbbi történet, kilencszázhuszas-harmincas évek.

Aztán, még később, nemigen értette, miért kellene beszolgáltatnia a pisztolyát.

Sok mindent azután már nem értett, mégis végigcsinálta rendesen.

A Kukorelly elmagyarosodott olasz család, a XVIII. század elején C-vel és i-vel írták a nevüket, birtokosok, nagybérlok, közhivatalnokok, katonatisztek.

Úgynevezett urak.

A Szondy utcában lakunk, mondhatnám, *mindezekhez képest* a Szondy, egy a közepe felé picit meggörcsülő, hajdan kispolgári, lassan lerohadó, jellegzetes pesti utcában.

Apám 1914. szeptember 21-én született, az apja, Károly nagyapám akkor már nem élt, elesett a fronton.

Úgy kezdte, hogy elesett.

Esküvő meg minden, azonnal frontszolgálat, azonnal meghalt.

Apám és számos unokatestvére magy. kir. honvédtiszt, a Ludovika Akadémián végeztek, aki vitézséget kapott, magyarosított.

Az apám a székesfehérvári Szent István 3. honvéd gyalogezred századparancsnoka, a Magyar Király Szálloda éttermében mulattak, díszelgett Horthy előtt, nőügyek stb., az orosz fronton, a brjanszki erdőben partizánvadász, súlyosan sebesült, amerikai fogságba került, 1946-ban hazavergődött.

Úgy kell elegánsan kitölteni a bort, hogy pontosan huszonegy csöpp maradjon az üvegben, se több, se kevesebb, ezt a tudást most megosztom Önökkel.

Rákosi alatt aztán államosítottak mindent, nagyjából az egész családomat kitelepítették.

A kitelepítés deportálás, úgy megy, hogy éjszaka jön a teherautó, felpakolják őket a platóra, az egész pereputtyot leviszik valami Tisza melletti faluba, beköltöztetik egy parasztcsalád házába.

Üldögél apukám 1938 telén tisztársaival a Magyar Király Szálloda éttermében egy lefordított borosüveg előtt, és várják, kijön-e még egy csöpp. Vagy nem jön ki.

És húzza a cigányprímás a fülébe azt, hogy *ledüüllött, ledüüllött a szénaboglya teteje, gólyamadar, sej-haj, fészket rakott belőle.*

Nagyanyámnak volt két osztrák társalkodónője, ikrek, a Pikki néni meg a nem tudom milyen néni, vénkisasszonyok, ők tanították apámat németül.

Amennyiben hajlandó lett volna, de ő inkább viccből föl-mászott a diófára.

Emlékszem Pikki néniére meg az izé néniére, Erna, iszonyú öregek és csontosak, csoszogtak a Németvölgyi úton, két réges-régi, édes-ségszagú veréb, valahogy Pesten ragadtak a háború után, nem tanultak meg rendesen magyarul.

Csak keveset, amennyi muszáj egy egész élethez.

Károly nagyapám anyja Keller-lány, birodalmi német, valahonnan Berlin mellől, neje Koloszar Kornélia, nagybirtokos család, Koloszar dédapám versenylovakat tenyésztett, üzemek, házak, háromezer hold földbirtok Beregsomban, ma Ukrajnához tartozik.

Akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához.

Később Csehszlovákiához, az 1938-as első bécsi döntés szerint Magyarországhoz, a második világháború után a Szovjetunióhoz – igazi K. u. K.-katyvasz.

Az 1920-as trianoni döntés után Koloszar dédapám azt találta ki, hogy fel-pirosfehérvölz-lobogóztatta az egyik hintóját, és áthajtatott Somból Beregszászra, ott le-föl graszszált, mire a demokratikus csehszlovákok kiutasították az öregurat az országból.

El kellett kótyavetyélnie a földbirokat.

A Koloszarok elmagyarosodott tótok.

Német, osztrák, olasz, horvát, magyar, tót, csak a zsidó maradt ki, és került épp ezért olykor a családi diskurzus centrumába, mint, gondolom, a gojózás zsidó diskurzusok centrumába.

A zsidózás a zsidók iránti *kellő* érdeklődés, többször (mint nem) a *kelléténel* hevesebb, nem mindig rosszindulatú, legtöbbször rosszindulatú, és az identitásról szól.

Ami, lássuk be, unalmas dolog.

Az identitás unalmasan érdekes valami, unalmas, hogy ilyen érdekes.

Én például, vegyük némi ásítózás után ezt a számomra kézreeső példát, abszolút nemzeti vagyok, a legegyügyűbben az, olasz felmenők dacára sem bírok az olasz futball-válogatottak drukkolni, mert, noha tudom, hallatlanul bárgyú így, a magyaroknak drukkolok.

Tótnak, horvátnak sem, akkor inkább német, legyenek a németek, őket úgyis mindenki utálja, többé-kevésbé a németek saját maguk is, amúgy sem tudnak futballozni, kivéve Günter Netzert.

Nem futballozni tudnak, hanem győzni, ez az elterjedt és meglepően széles körben frusztrációt okozó tény(kedés) pedig mégis inkább tetszik nekem.

Mint nem.

Ilyesmi primitív, végtelenül monoton maszatolás folyik az identitás körül.

Hasonlóan unalmas érdekességű ezen kívül még a Monarchia-nosztalgizálás, valamint a magukat nemzetieknek definiálók hihetetlenül ostobán vagy gonoszul meghúzott, ezáltal halálos fegyverre élesztett, határok fölötti folyamatos örvendezése/sopánkodása.

Ez az egész érdekesség engem hidegen hagy, viszont ebbe a diskurzusrendbe vagyunk zárva, mi *elgondoljuk* az igazságot: valamiként, úgy látszik, muszáj elgondolni, ha én közben lefordulok is az unalomtól a székről, annyira nem érdekel.

Mivel engem a következő dolgok érdekelnek: írás, nők, anyukám, barátkozás, a kertünkben, könyvvel az ölemben, a fű növéseit hallgatni, a *Götterdämmerung*ot hallgatni, tengerpart, különféle sör- és húskészítmények, Rómában vagy Berlinben lakni.

Bécsben is.
Az identitásom nem.
Az gyakorlódik magától.
Mint egy automata.
Az identitásommal megmondjam, mit teszek?
Birtoklom.

Az identitás birtok, és noha „*aki birtokol, azt birtokolják*” (Nietzsche), a birtok mégis *unalmas jó* dolog, birtokolni unalmasan jó, nem beszélve arról, hogy birtokolva lenni, az is milyen jó.

Beszélhetnénk még Hohenwart gróf és Auersperg herceg kormányairól, Beust gróf és Andrássy Gyula külpolitikájáról, Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjáról és 1908-as annexiójáról, Jókairól, Mikszáthról és Krúdyról, akik nélkül nem is érdemes megérteni a Monarchiát, a Strudlhof-lépcsőről, Törless növendéknek az imaginárius számokkal, a négyzetgyök mínusz eggyel kapcsolatos problémájáról, Ottlik Gézaról, Ottlik iskolájáról, Thomas Bernhard *Wittgensteins Neffjéről*, Thomas Bernhardtól, Thomas Bernhardtól, Thomas Bernhardtól.

Vagy arról, hogy nagypapám miért hallgatta oly lelkesen Hitler beszédeit, és miért örült az Anschlussnak.

Arról, hogy Szenteste apám mindig megkereste Bécszet a nagy, zöldszemű, Orion világvevő rádiónkon, addig csavargatta a gombot, míg be nem jött a *Wiener Sängerknaben*.

Dédszüleim egy része árva szót nem beszélt magyarul.

Az összes dédszülölm tudott németül, nagyszüleim egy része még igen, a szüleim alig.

Speciel az én családomat a Monarchia hozta össze.

A Monarchia hozta össze – *nebenbei* – magyarnak, és ha egykoron összejött volna a II. József-féle németesítés, egy közös nyelvi alapon megvalósuló, kisebbségi komplexusok nélküli nemzeti identifikálódás talán össze is tarthatta volna, egyben tartaná azt, ami most ilyen reménytelenül széttart, de se baj.

Én sem tudok németül, csupán vágyakozom.

Vissza nem.

Például hogy hangzana *másként* az, hogy *se baj*, nem?

Bretter Zoltán

14

„*Quatorze points, mais cela est un peu fort. Le bon Dieu n'en avait que dix.*” (Tizennégy pont, azért ez kissé erős. A Jóistennek nem volt, csak tíz.) –
Georges Clemenceau

A 14 pont idővel olyan aurát kapott, amely az önrendelkezés jogának meghirdetésével, a Népszövetség tervének elővezetésével végső soron megalapozta a demokratikus nemzetek szövetségét; századokra lefektette a nemzetközi jog morális szabályait. Maga Woodrow Wilsont pedig sokan úgy tartják számon, mint az önrendelkezés prófétáját. Ő az egyetlen amerikai elnök, akit a washingtoni Nemzeti Katedrálisban temettek el. Az évente, születésnapja alkalmából rendezett körmenet résztvevőiben csöndes fájdalom bujkál, hogy a szigorú presbiterianust csupán prófétaként, s szentként nem lehet tisztelni. Azt a széles körben terjedő, jótékony pletykát, hogy Wilson elnök 14 pontja sokat köszönhet Kant *Az örök béke*-tervezetének, majd még tüzetesen megvizsgáljuk.

Tehát próféta, aki a felvilágosodás eszméinek emelőin nevelkedve (sic!), új korszakba vezeti az emberiséget; átlép egy ismeretlen korba, s egy olyan területre jut, amelynek létezéséről tudomásunk sincs: mi még mindannyian azt gondoljuk, hogy a Föld lapos, és ismerjük a határait. A próféta nagyvonalúan eltekint a múlttól, a jelennel szemben kifeje-

zetten ellenséges, és a jövőben landol, szemben a politikussal, akinek egyetlen erénye van, az időszerűség, és nem ismer más kort, csak a jelent.

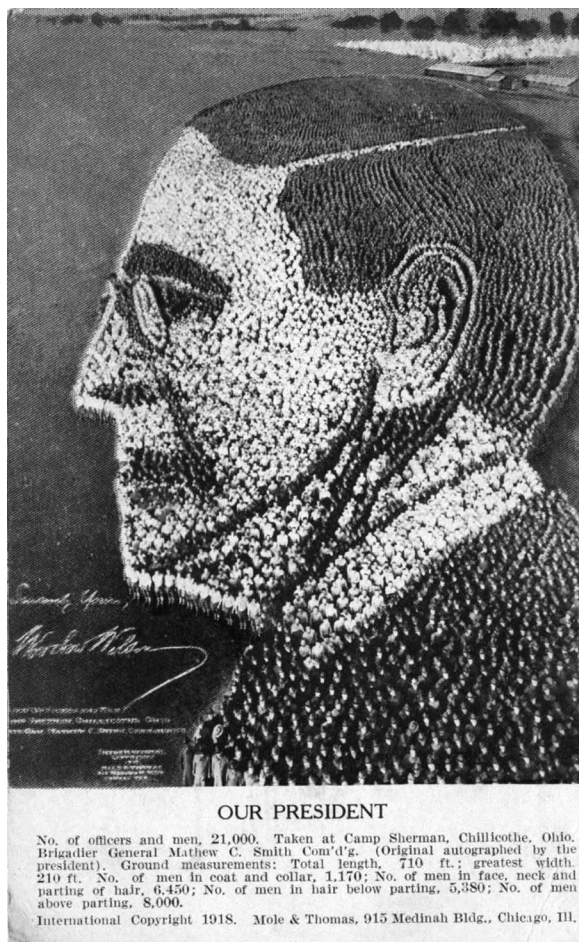
A népi képzelettel szemben Woodrow Wilson 14 pontjának történelmi értelmezésében ma már semmiféle nézeteltérés nincs: örök békét hirdetett, s elhintette a jóval későbbi konfliktusok eszméjét, az önrendelkezés kellemképpen ki nem fejtett jogának eszméjét, mintegy a nacionalista törekvések ideológiáját. Noha az önrendelkezés kifejezés nem szerepel a 14 pont egyikében sem, a békefeltételek meghirdetését követően azonnal annak kinyilatkoztatását olvasta ki belőle a nemzetközi közvélemény. A történelmi értékelés egyértelműen a politikai propaganda vonzó darabjának tartja a pontokat, amelyek alkalmasak egy háborús gépezet beindítására, de teljesen alkalmatlanok egy valós és tartós béke megteremtésére.

A 14 pont, az önrendelkezés gondolatát és a Népszövetség propagandisztikus hatását Wilson elnök először 1916. május 27-én tette nyilvánosan, amikor „A Béke Kikényszerítésének Ligája” meghívására az elnök beszédet mondott.

Miután kifejtette az angolszász liberalizmus klasszikus tételét – a morális arisztokratizmust, a „gentleman’s agreement” társadalomformáló filozófiáját –, erre építve azt állította, hogy a nemzetek magatartásának ugyanazon becsületkódex alapján kell viselkedniük, mint az egyéneknek. Három alapvető dologban hiszek, mondta az elnök; először: „minden nép szabadon megválaszthatja azt, hogy milyen szuverenitás alatt akar élni”; másodsor: „minden kis államnak joga van szuverenitásának és területének ama tiszteletére, amelyet a nagyok maguknak követelnek”; harmadszor: „a világnak joga van a békére, amelynek akadálya az agresszió, valamint a népek és nemzetek jogának semmibe vétele.

Az egész világ fölhördült. Az amerikaiak egy része – követve az alapító atyák intelmét, hogy „kusza szövetségekben” nem szabad részt venni – féltette szuverenitását a kis népek és nemzetek szövetségétől. Londonban

aggódtak egy olyan szervezet létrehozásától, amely „biztosítaná a szabad hajózást a tengereken” (ezt leginkább mégiscsak az angol flotta tudja biztosítani, s elsősorban a britek számára), s általában a szövetségesek fölhaborodottan hallgatták, hogy az elnök kijelenti, a jelenlegi háborúnak sem okaihoz, sem céljaihoz az Egyesült Államoknak „semmi köze nincsen”. Tényleg ugyanabba a morális kategóriába esünk, mint a németek? A Monarchia vezetői megrettentek attól a kilátástól, hogy a nemzetek szabadon választhatják meg, milyen szuverenitás alatt akarnak élni.

Lássuk be, az idézett beszéd sokkal radikálisabban hangzik, mint maga a 14 pont, amely, eléggé ködös megfogalmazásban, a 10. pontban a következőket tartalmazza: „Ausztria–Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.” És azt is tegyük hozzá, hogy a prófécia dörgedelmeinél erő-

sebb a kard. Hadi céljaik előmozdítására a szövetségesek, a románok hadba csábításának szándékával, Wilsontól teljesen függetlenül, sőt az önrendelkezés tételét teljesen figyelmen kívül hagyva, 1916. augusztus 17-én egy titkos szerződésben Romániának ígérték nem csupán Erdélyt, a Partiumot, de Magyarországnak a Tisza vonaláig terjedő részét. (Így hát Trianon helyes értelmezése az volna, hogy az a magyarok számára ünnep, hiszen a wilsoni önrendelkezés a magyarokra is vonatkozik, tehát „visszakaptuk” a Tiszántúlt, viszont az Igazán Nagy Nagy-Románia álmát dédelgetőknek ez gyász, mert az antant nem tartotta be ígérését.)

Az értetlenséget tapasztalva, Woodrow Wilson ekkor válik igazi prófétává, amihez olümposzi perspektíva és az apostolok hite szükségeltetik. (Rendszeresen prófétának nevezi egyik életrajzírója, Arthur Walworth is, 1958-ban megjelent, Pulitzer-díjas könyvében,¹ amelyből számos adatot átvettem.)

A nacionalizmusok korában született béke-tervezet, a 14 pont olvasata csakis a nacionalizmusok értelmezési keretében volt valóban értelmes és érthető. A második világháború éppúgy ennek a kornak a szülötte, ahogy a '90-es évek Balkán-háborúi.

Azonban hiú ábrándnak tűnhet, hogy a balkáni konfliktusok voltak az utolsók, amelyek a 14 pont végső kimúlását hivatottak jelezni. Elnézve a katalán és skót függetlenedési törekvéseket, az Északi Liga autonomista elképzeléseit, a többségi angol, francia, olykor német társadalom bevándorló-ellenességét, megalapozott kétségeink támadnak avval kapcsolatban, hogy mennyire sikerült meghaladni a nacionalizmusok korát és az abban megnyilvánuló feudális vétetésű területelviséget, valamint a XIX. századi etnikai elvet.

Azt, hogy a 14 pontban milyen politikai, nemzetközi konfliktusok vannak időlegesen elhantolva, nem Wilson, hanem House Ezredes, az elnök legfőbb bizalmasa és barátja, külügyi titkára, a versailles-i békeszerződés

sek legfőbb guruja és a nemzetek közötti viszonyok legfőbb ismerője tárja föl, a pontokhoz fűzött kommentárjaiban (1918. október 29-én, Wilson elnöknek is megküldve, jóváhagyás végett.)² Ugyanakkor azt is világosan látni kell – ahogy ezt Harold Nicolson is kiemeli –, hogy a 14 pont és az Ezredes interpretációja a legtöbb pontban ellentmond egymásnak. Akkor pedig mi volt a versailles-i szerződések alapja? A németek a fegyverszünetet a 14 pont ismeretében kérték, s ennek alapján adták meg magukat. A béketárgyalások viszont House interpretációja mentén haladtak. Mintha ezen a ponton prófécia és valóság a legélesebben és a leginkább tetten érhető módon válnának el egymástól.

Alább az Ezredes 10. ponthoz fűzött megjegyzéseit idézzük.

Először is, House leszögezi, hogy a 10. pont nem érvényes többé, hiszen a *helyzet* másként, illetve átalakult 1916, a pontok megfogalmazása óta. Helyette a következő reálpolitikai tényekkel kell számolni.

1. Csehszlovákia: területén legalább egymillió német él, akik számára „valamiféle rendezést” (*some provisions*) ki kell találni. Amennyiben a szlovákok függetlensége szóba jön, akkor Észak-Magyarországot is föl kellene darabolni. (Következésképpen House nem támogatja a független Szlovákia létrejöttét – megint csak szemben az elnöke által meghirdetett önrendelkezési joggal. Ahogy ekkor az önrendelkezés jogának eszméje végigsöpör Európán, éppolyan szükségesnek tartják a hozzáértők, hogy a szövetség gondolata ellensúlyozza azt.)
2. Galícia: nyugati része világos, hogy lengyel, keleti része többnyire ukrán (rutén), és jog szerint nem Lengyelország része. Ukránok élnek Észak-Magyarország részein és Bukovinában, ami Ausztriához tartozott. (Itt nincs javaslat, noha föltételezhetjük, hogy ha az önrendelkezést következetesen érvényesítjük, akkor további részeket kellene Magyarországtól elcsatolni.)

¹ Arthur C. Walworth: *Woodrow Wilson – American Prophet I–II*. Longmans, New York, 1958; *Woodrow Wilson*. W. W. Norton & Inc., New York, 1979.

² Lásd még Harold G. Nicolson: *Peacemaking 1919*. Houghton Mifflin, Boston, 1933.

3. Ausztria: világos, hogy az itt lakó németek szabadon csatlakozhatnak Németországhoz. Ugyanakkor erős ellenvetések vannak francia részről, akik félnek a területileg megnövekedő németektől.
4. Jugoszlávia: a következő problémákkal kell szembenéznie:
 - a. határproblémák Olaszországgal Isztrián és Dalmáciában; Romániával Bánátban;
 - b. nemzetközi problémák várhatóak abban a vonatkozásban, hogy a horvátok nem fogadják el a szerbek dominanciáját;
 - c. a boszniai muzulmánok problémája, akik a Habsburgokhoz lojálisak voltak – a lakosság majd' egyharmadát alkotják.
5. Erdély: minden kétséget kizáróan Romániához fog tartozni, de a nagy kisebbséget alkotó magyarok, a székelyek (sic!) és németek számára védelmet kell biztosítani. (Nem akarok ötleteket adni, de a székely autonómiatörekvések így is alátámaszthatóak volnának.)
6. Magyarország: független és formája szerint nagyon is demokratikus, amit most (végre! – tehetnénk hozzá) a magyarok kormányoznak, de céljuk, hogy ne veszítsék el magyarok lakta határterületeiket.

És az utolsó mondat, megannyi talányával: „Az Egyesült Államok világosan elkötelezett a nemzeti egység és függetlenség programja mellett. Ugyanakkor ki kell nyilvánítania a nemzeti kisebbségek védelmét, az Adriai- és Fekete-tengeren a szabad kijárást, és támogatja a délkelet-európai konföderáció programját.”

House Ezredes (akinek ez nem a rangja, hanem a beceneve), a zseniális tárgyalástechnikus ismerte az európai terepet, és világosan átlátta az erőviszonyokat. Az elnök mellett mindvégig, s nem csak a béketárgyalásokon, az volt a szerepe, hogy az általa működtetett informális kapcsolati háló információinak birtokában konkrét ügyekben tanácsot adjon az elnöknek, s olykor-olykor helyettesítse olyan küldetéseiben, ahova egy elnök nyilván nem mehetett. House „lefordította” az időszerűség, az érdekviszonyok, a realitás,

egyszóval a politika nyelvére a 14 pontot is. S e tekintetben különösen figyelemre méltó, hogy Magyarország tekintetében a függetlenség és önrendelkezés *elnyerését* emeli ki.

Ez a diskurzus szinte teljesen hiányzik a magyar közbeszédből. Talán csak egyedül Bibó István volt az, aki a magyar közélet eltévelyedését az 1867-es kiegyezéstől eredezteti. A függetlenség illúziójáért cserébe a magyarok elnyerték a birodalom illúzióját, elvesztvén a demokrácia lehetőségét. Vajon hogyan is hangozhatna a 2013-as magyar közvélemény fülében, ha azt mondanánk: 1918, Trianon, a magyar *Fölszabadulás* éve? Megint csak Bibó Istvánra hivatkozva, ez volna a „Münchenhausen-projekt”, amikor például a dánok vagy a németek mintájára saját hajunknál fogva emeljük ki magunkat a bajból; az önrendelkezést politikai realitásként kezelnénk.

Thomas Hobbes *Leviathan* c. művének címlapja (1651)

Edward M. House, aki az 1915–16-os évek nagyobb részét, elnöki külömbizottként, Európában tölti, és alaposan megismeri az európai érdek-, valamint hatalmi viszonyokat, amikor „lefordítja” Wilson elveit a politika nyelvére, akkor le is veszi az elnök válláról a terhet, hogy a realitásokkal kelljen foglalkoznia. Wilson szabadon szárnyal, magasatos gondolatokat hirdet, rendszerint a népekhez szól, s alapvetően bizalmatlan a professzionális politikusokkal szemben. Georges Clemenceau, Lloyd George legfőbb naiv ábrándozónak tartják, s csak azért nem nevezik pojacának, mert ki akarják használni a naivitását. Wilson szárnyal, mint Ikarosz, House

poroszkál és a diplomácia mocsarát dagasztja. Don Quijote és Sancho Panza. Megállja a helyét a hasonlat: gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor Don Quijote fölszabadítja az elnyomottaknak látott, láncra vert gonosztevőket, akik azon nyomban leütik és elinálnak Sancho Panza öszvérével.

Kettejük munkamegosztása törvényszerű és természetes. Csupán az marad a kérdés, hogy akkor ki a politikus? House mindenben támogatta főnökét, aki az esetek legnagyobb részében szó szerint megfogadta tanácsadója javaslatait, mondhatnók, végrehajtotta azokat. Wilson a nagy nyilvánosság előtt fejtette ki lelkesítő gondolatait, mind a mai napig

mánykodása, akik mindig is nehezményezték, hogy az Ezredes túlságosan is nagy befolyással van az elnökre, s ezek között kiemelt helyen szerepel Wilson második felesége, Edith Bolling Galt Wilson. Vélhetőleg az sem tett jót a kapcsolatuknak, hogy nyilvánosságot kaptak olyan értékelések, miszerint az Ezredes az elnök legjobb énjé; utóbbi merev, olykor intranzigensnek látszó, zavaros és homályos eszmék megszállottja, az előbbi pedig hajlik a kompromisszumra, remek diplomata, kiigazodik a valóságban. Ezeken a már meglévő lehülési pontokon kívül, Erisz almája a rajnai kérdés és a 14 pont további sorsa volt.³

egyedülálló módon maga írta beszédeit, és a politikában az intellektuális gyönyört kereste. House a nyilvánosság előtt szinte egyáltalán nem jelent meg, az ő világát a szalonok hátsó szobáiban rendezték be, bizalmas beszélgetéseket folytatott ellenséggel és barátal egyaránt, titokban szövögette személyes befolyási hálózatait.

Végül – 1919. március vége, április eleje között – Wilson és House viszonya elhidegült. A távolodást előmozdítja azoknak az ár-

Az önrendelkezés joga végül is a 14 pont gerince. Clemenceau teljesen hajthatatlanul azt követelte, s ebben Lloyd George is támogatta, hogy jöjjön létre a Rajnai Köztársaság, amelynek örökre tilos lesz majd Németországhoz csatlakoznia. Ha ez az álláspont győzedelmeskedik, akkor a 14 pontnak egyszer s mindenkorra vége, a történelem súlylesztőjébe kerül, megalkotója pedig a szó-

³ Godfrey Hodgson: *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*. Yale University Press, 2006. 223–225. o.

szegő, erőtlen, megbízhatatlan kis senkik sorába. Wilson számára ez élet-halál kérdése volt. House ugyanakkor érezte, hogy ha ezen a ponton megfeneklenek a tárgyalások, akkor az egész párizsi tartózkodásának nem volt értelme, elveszett a béketárgyalásra fordított idő, nem menthető meg a Népszövetség gondolata sem. Ezért a háttértárgyalásokon eljutott odáig, hogy a Rajnai Köztársaság ne jöjjön ugyan létre, de a Rajna bal partja legyen a demarkációs vonal, három hídfőállással a jobb parton (tehát Németországon belül), és ez a terület *ideiglenes* szövetségi ellenőrzés alá kerüljön. Woodrow Wilson persze ismerte ezeket a tárgyalásokat, hiszen House soha nem szegte meg azt a kötelezettségét, hogy beszámoljon róluk, ennek ellenére úgy érezte, hogy az Ezredes itt a 14 pontot hajlandó fölládozni a Népszövetségért cserébe. Az Ezredessel hadilábon állók viszont sikerrel nagyították föl a Gonosz képét, s a legsötétebb árulásnak tekintették House erőfeszítéseit. (Jegyezzük meg, hogy máskor meg éppen Wilson maga tett engedményeket a 14 pont kárára, például az olaszoknak vagy – a Saar-vidékkel kapcsolatban – a franciáknak. A magyar önrendelkezéssel kapcsolatban, azaz Erdély teljes átadásának ügyében világos, hogy nem az önrendelkezés wilsoni eszméje érvényesült – hacsak nem a románok tekintetében, de ahogy azt már láttuk, a 14 pontban még nem is szerepel egyértelműen a Monarchia földarabolásának igénye.)

Nem könnyű az elvont eszmék s a próféták sorsa, amikor a valósághoz koccannak; törnek. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az Elnök és az Ezredes viszonya. Jóllehet a 14 pontot House és az ő szervezésében létrejött *Inquiry*-nak nevezett bizottság készíti elő, és House töretlenül kitart az önrendelkezés eszméje mellett, az kétségkívül Woodrow Wilson világmegváltó szándékait tükrözi, amely szándékok végül is beteljesületlenül maradnak.

A wilsoni vízió lényege, hogy a Népek (s nem a politikusok!) ösztönszerűen *békére* vágynak, kiváltképp az *emberiség* addigi legnagyobb háborújának borzalmaival átélve, háborítatlanul részesülni akarnak az iparoso-

dás által lendületbe hozott *haladás* jótéteményéből, amit a *szabad kereskedelem* révén megosztanának egymással, s *demokratikus* érzütnékné többé már nem felelnek meg az avítt, dinasztikus kormányzati formák, így hát mindenütt a *bornírt politikusok* elkergetésére és a *fölszabadulásra* készülnek. S hogy mindez biztonsággal megvalósulhasson, a nemzetközi kapcsolatokban a Népeknek szükségük van jogi és intézményi biztosítékra, amit az 1919-es párizsi békeszerződés és a Népszövetség, valamint az Egyesült Államok hadserege és az általa nyújtott hitelek jelentenek.

Ez a vízió nem több és nem kevesebb, mint a XIX. századi liberalizmus összefoglalása és Amerika évszázados kitörése az izolacionizmusból, világhatalmi igényének bejelentése. Ez a liberalizmus a legésszerűbb (a ráció szabályainak megfelelő, logikus és tökéletesen érthető) képet fest a világról, ám a legkevésbé sem valóságosat (a realitás törvényei föltáratlanok, és a politika meg-megújuló lehetőségei továbbra is rejtve és rejtélyesek maradnak). Egy olyan liberalizmusról beszélünk, amely éppen akkor omlik össze, mikor a wilsonizmusban diadalra jut, s a Népek nemhogy békére, de a háború folytatására készülnek, készséggel engednek bornírt politikusaik unszolásának, demokratikus érzuleteiktől eltelve diktátorok lábai elé vetik magukat, s a vágyott garanciák csak torzszülötteként jönnek világra. A kis népek együttműködése a nagyokkal a Népszövetség keretein belül – Woodrow Wilson legfőbb álma – már csak azért sem lehetséges, mert a legnagyobb, Amerika nem vesz részt benne.

Woodrow Wilson, az ember, ha nem is tudja, de sejti mindezt. Amikor Párizsból hazafelé menet New Yorkban partra száll és lánya könnyes szemekkel átkarolja nyakát, hogy üdvözölje világmegváltásában megfáradt apját, és a siker látható jelére, az ünneplő tömegekre mutat igazolásként, Wilson szúrósan a szemébe néz (a lány soha nem felejt el ezt a szúrós tekintetet), és halkán csak annyit mond: „Várj egy kicsit, míg hátat fordítanak.” Amikor, kifogástalanul öltözve, keménykappal a fején, hóna alatt a békeszerződés és a Népszövetség alapító okiratának paksamétá-

jával elindul a Szenátus felé, még reménykedik, hogy a szenátorok szinte közfelkiáltással ratifikálják azt, s meghajolnak az egyetemes béke kétségtelen szüksége és az ellenállhatatlan ráció előtt. Nem tudja, hogy az úriemberek világának nekrológját cipeli a hóna alatt. Szerencséje van, hogy előbb hal meg, mint hogy lássa a nacionalizmusok, a kommunizmusok, a faszizmus és a nácizmus másfajta világmegváltást ígérő fölemelkedését.

De van-e bármilyen mélyebb, tágabb, egyáltalán értelmezhető politikafilozófiai háttere a 14 pontnak, s ha igen, akkor ez hogyan viszonyul ahhoz a föltételezéshez, hogy Woodrow Wilson voltaképpen Immanuel Kant *Az örök békében* kifejtett koncepciójára épít?

Kézenfekvőnek tűnik, hogy előbb Woodrow Wilson akadémiai munkásságát vizsgáljuk meg, hiszen mind ez ideig ő az egyetlen PhD-vel rendelkező amerikai elnök.

Woodrow Wilson *Az állam* című könyve 1889-ben jelenik meg. Wilson ekkor harminchárom éves, s egy év múlva a Princetoni Egyetem teljes állású professzora.

Az állam első fejezetében rögvest egy csinos kis fajelmélettel találkozunk, erős arisztotelészi utánérzésekkel és szociáldarwinista meggyőződéssel párosítva. Wilson professzor meggyőződése, hogy az államélet megértéséhez egyedül az árja népek politikai berendezkedését érdemes tanulmányozni, mivel a népek versenyében ezek bizonyultak a legéletképesebbeknek, és ma az európai és amerikai árja fajok uralják a világot. A turáni és sémi népek politikai organizációja hasonlóságokat mutat az árja fajokéval, ám többnyire az árja berendezkedés utánzataként, ugyanakkor például a finnek vagy a törökök politikai élete nem tartalmaz tanulmányozásra érdemes vonásokat. Az árja faj államlakítási kiindulópontja az árja családban tapasztalható hatalmi viszony. Az árja fajok előképe az ősi időkapuszulában megőrződött Indiában látható, s ennek alapján állítható, hogy az árja család eredendően a patriarchális család, ahol az öröklés férfiágon valósul meg, és a közösség élén egy idős férfi áll. A szláv faluközösség, az ősi ír törvény és a teuton szokások szintén bizonyítékként sorolhatóak

elő. Az árja család az állam archetípusa: benne a családfő uralkodik, ahogy a nagyobb egységben, ő a király és egyben a pap. A kezdetben még nomád népeket – például a frankokat, a germánokat – csak a vér tartja össze, s később ezek a népcsoportok saját területet tekintenek magukénak. Így jön létre az állam – s nem valamiféle szerződés alapján (s evvel az egész liberális szerződéselmélet-tradíció – Hooker, Hobbes, Locke, Rousseau – elutasítva).

Ez a fölvillantott elemzés pusztán illusztratív, abban a tekintetben, hogy az eszmék és a politika, a tudós és a politikus között, ha van is átjárás, az rendkívül keskeny, alig észrevehető ösvényen történik. Mert Woodrow Wilson, a politikatudomány tudora kétségkívül nem volt antiszemita (jelölte például Brandeis bírót a Legfelsőbb Bíróságba, az első zsidót, aki a testület – tegyük hozzá: korszakalkotó – tagjává vált); s jóllehet az árjakat a történelem győzteseinek és mozgatóinak tekintette, de később nem ellenezte, hogy a párizsi békeszerződésbe a fajok egyenlőségéről szóló, japán kérésre megfogalmazódó kitétel bekerüljön – igaz, ez végül is elmarad, de az angol ellenállás miatt. A „patriarchátus” föltétlen magasabbrendűségébe vetett hite sokáig meghatározó marad a nők egyenjogúsága tekintetében, s csak az Edith Galttal kötött házassága előtt tesz ígéretet a női szavazatjog megadására, nyilván nem teljesen függetlenül attól, hogy ideológiailag megindokolja előző, elhunyt feleségével szembeni „hűtlenségét”. S noha politikusi karrierje vége felé elfogadja a női szavazatjogot, mindvégig megmarad abbéli meggyőződése, hogy „a nő helye a családi tűzhely mellett van”, és három lányának nevelését is az apai tekintélyre szűkítette le.

Másfelől a vér és az angolszász felsőbbrendűségbe vetett hit meghatározó a gondolkodására nézvést. Például az amerikai történelemről írott könyvében⁴ arról panaszkodik, hogy kezdi erejét veszíteni az amerikai vér, amelyet fölvizeznek a dél-európai, a lengyel és a magyar emigránsok, akik olyan alsóbbrendű osztályokból származnak, „amelyeknél hiányzik a képesség, az energia és a kez-

⁴ Woodrow Wilson: *A History of the American People I–V*. Harper & Bros., New York, 1902. V/212–221. o.

deményező értelem”. Ám az 1912-es elnökválasztási kampányban, amikor az olasz és magyar származású amerikaiak ezt a kijelentését számon kérték rajta, akkor fejveszette elhatárolódott saját magától.

hézagmentesen a liberális hagyományba sem, legalábbis nem abba, amely John Stuart Mill-lel kezdődik, és a xx. század közepétől lendületet vett liberális, jogvédő liberalizmusba torkollik.⁵

De újra csak másfelől, Wilson írásaiból, sőt politikusi megnyilatkozásaiból is teljességgel hiányzik minden fajelmélet peröntő eleme, az állásfoglalás abban a kérdésben, hogy mi a meghatározó az ember természetére nézvést: a megváltoztathatatlan, örökletes, természeti törvényként rögzült vér, avagy a civilizáció hatására folyamatosan változó, a nevelés révén csiszolható, a körülmények hatására fokozatosan ésszerűbbé váló emberi karakter és kulturáltabbá váló emberi viselkedés és közösségi közlekedés. *Nature or nurture?* („természet vagy tenyésztés”?) – ez itt a kérdés, s marad Wilsonnal szemben is.

Az állam keletkezéséről szóló fejtegetések azonban végső soron azért fontosak, hogy jelezzék, részint semmi újat nem tartalmaznak a xix. század végi politikai és politikatudományi közhelyekhez képest, részint, s ez most a legfontosabb, nem illeszkednek

Így helyütt kell teljesítenünk korábbi ígéretünket, hogy elemezzük, amit sokan tényként kezelnek, azaz Woodrow Wilson viszonyát Kanthoz és *Az örök béke* tervezetéhez. Igaz-é, hogy a magasztos kantiánus eszmék, a respublikák önkorlátozó, de amúgy természetes szövetsége vezet majd a világbékéhez, és igaz-é, hogy Woodrow Wilson ezt az eszmét követte?

A kanti antinacionalista, nem a „nemzetek önrendelkezésére” alapozott világbéke-vízió politikai kiindulópontja a francia forradalom és az egyetemes emberi jogok nyilatkozatából is ihletet merítő Kant *Az örök béke*-tervezete.

Nem lehet célunk itt Immanuel Kant koncepciójának részletes filozofikus elemzése, de kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni az elképzelés lényegét.

⁵ Azon kevés, figyelemre méltó tanulmány egyike, amely alaposan elemzi Woodrow Wilson akadémiai írásait is, Merle Curti: „Woodrow Wilson's Concept of Human Nature”. *Midwest Journal of Political Science*, 1. évf. 1. szám (1957. május). 1–19. o.

Az örök béke első része („Első szakasz – amely az államok közötti örök békéhez szükséges előzetes cikkeket tartalmazza”) olyan általános, szükséges föltételeket szögez le, amelyek bármilyen békeszerződésre és a nemzetközi viszonyok alapelveire vonatkoznak. Már itt megállapíthatjuk, hogy mind a hat cikket, amelyet Kant felsorol, sértik az 1918-as párizsi békeszerződések, illetve az első világháború során a felek megsértették. Különösen az 1. cikk szolgálhatott volna figyelmeztetésül a békekötők számára: „Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövőbeni háború anyagának titkos fenntartásával köttetett.” S a magyarázat: „Mert hiszen akkor az csak fegyverszünet volna, az ellenségeskedések eltolása. Nem béke. A béke minden hostilitásnak a végét jelenti: s az örök jelzőt hozzátenni már gyanús pleonázmus. A békeszerződés egyszerre eltöröl minden meglévő okot eztáni háborúra. Azokat is, amiket a békülők talán még maguk sem ismernek. Ha mégoly éles szemű ügyeskedéssel halászgatják is majd őket elő a levéltári dokumentumokból...”

Minden *reservatio mentalis* a jezsuita kazuisztikához tartozik. Fenntartása régi igényeknek – amiket még csak a jövőben fognak kigondolni... (Amikről egyelőre egyik fél sem akar említést tenni, mert mind a kettő nagyon is kimerült, hogysen a háborút folytassa. De bennük már a rosszakarat felhasználni e célra az első kedvező alkalmat.)”⁶

A többi öt pont sem marad csorbítatlan 1918-ban:

2. Államok semmilyen módon nem csonkíthatóak meg.
3. „Állandó hadseregeknek (*miles perpetuus*) idővel egészen meg kell szünniök.”
4. Nem szabad államadósságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában.
5. Egy állam se avatkozzék bele erőszakkal egy másik állam alkotmányába és kormányzásába.

⁶ Babits Mihály fordítása. Lévéen több magyar kiadása is a műnek, nem hivatkozom konkrét forrásra. A szöveg megtalálható a <http://mek.niif.hu/01300/01325/html/> címen a Magyar Elektronikus Könyvtárban. (Kant munkájának van természetesen más, modernebb magyar fordítása is, pl. „Az örök békéről”, in: *Történefilozófiai írások*. ICTUS, é. n. [1997]. 255–335. o. Mesterházi Miklós ford.)

6. A háborúban becstelen eszközök használatának tilalma („orgyilkosok”, „méregkeverők”, kapituláció megszegése, árusra való fölbujtás). A pont magyarázatából kiderül, hogy mind a „csoporton belüli végső leszámolás”, mind a „büntetőhadjárat” elvileg tilos volna. Előbbire Kant az *internecinum* kifejezést használja, amit ma mindannyian „interetnikum”-nak olvasnánk.

Eddig tehát világos, s talán magyarázatra sem szorul, hogy a királyok lecsengő korának háborúi – ez az, amit Immanuel Kant könnigsbergi magányában még képes volt elgondolni – amolyan lányregények az ipari forradalom utáni, a nacionalizmusok diadalmas korának háborúihoz képest.

Immanuel Kant nem vádolható naivsággal, hiszen csak a történelem, az atrocitások tekintetében minden képzeletet fölülmúló előzetes ismeretének hiánya volna fölróható neki. De az első rész nem több néhány konjunkturális megjegyzésnél, sokkal izgalmasabb viszont az örök béke normatív alapjainak lerakására tett filozófiai kísérlet.

Az örök béke második része evvel foglalkozik: a háború természetes állapotának megszüntetése és fölváltása a béke természetellenes, mesterséges, s éppen ezért intézményesített állapotával.

Ennek a résznek a figyelmes olvasása vezet el bennünket Kant és Wilson talán leglényegesebb fölfogásbéli különbségéhez, amiről röviden annyit mondhatunk, hogy Immanuel Kant republikánus volt, Woodrow Wilson pedig demokrata.

Kant az örök békét a respublikák megalakulásától, majd pedig ezek önkéntes, időben bővülő föderációjától várja (talán nem túlzás utólag azt mondani, hogy az Európai Unió későbbi konstrukciója a vízió intézményes megvalósulása), míg Wilson a tömegeket okosan vezető elittől, amely a népek természetes és lelkes békevágására alapoz. Kant a legalisztikus, a jogot mindenk fölé állító, azt konstituáló republikánus alkotmányosságban látja a népszövetség előföltételét, Wilson szerint a Jó és tisztességes tömegek akarata érvényesül.

Kant meghatározza a republikánus alkotmányt, ami az emberek szabadságán alapul, és az állampolgárok a törvénnyel szembeni alávetettségükben, függőségükben egyenlők. A köztársasági alkotmány: „Az: mely legelőször is egy társaság tagjainak – mind embereknek – *szabadságán*, másodsorban a *függőség* elvein, hogy mindannyian egyetlen közös törvényhozástól függenek – mint alattvalók – és harmadszor az *egyenlőség* törvényén épül föl ugyanazok – mint állampolgárok – közt.” Kant számára a köztársaság lényege mindekelőtt a joguralom és a hatalmi ágak – a törvényhozói és végrehajtó – elválasztása. S ugyanabban a cikkelyben Platónhoz és olykor Arisztotelészhez is hasonló súlyos szavakkal ítéli meg a demokráciát, amely lényege szerint despotizmus. „A *despotizmus*: ahol az állam önhatalmúlag hajt végre törvényeket, amelyeket ő maga hozott: tehát a közakarat, amennyiben azt a kormányzó az ő saját privát akarata gyanánt kezeli.” Így a demokrácia: „olyan végrehajtó hatalmat alapít, ahol az összesség határoz az egyes fölött, és így az egyes *ellen* is, aki persze maga nem járul hozzá. Tehát az összesség határoz, amely mégsem összesség. Ez pedig az általános akarathoz ellentmondása önmagával és a szabadsággal.”⁷

Woodrow Wilson (aki, ironikus módon, princetoni évei alatt a New York-i jogi egyetemen elsőként tanít alkotmányjogot!) nem osztja Kantnak a joguralom melletti föltétel nélküli elkötelezettségét. A legalizmust vagy elveti, mert erőtlennek tartja – ahogy William Howard Taft, korábbi amerikai elnöknek a béke kikényszerítésére létrejött ligáját, amely a viták jogi úton történő rendezését tűzte ki célul –, vagy semmibe vette, ahogy a háború közben (és után) bátran nyúlt a cenzúra válogatott eszközeihez, kitoloncolta, deportálta az „ellenséges” bevándorlókat, a kormányzat által radikálisnak bélyegzett szakszervezeteket betiltotta... Meggyőződése szerint a jogászok pusztán akadályozza a politikát.

Kant úgy látja, hogy az örök békét csakis a republikánus alkotmányosságban élő népek

konföderációja (s nem egységes állama!) hozhatja el, ahol a népek is, akár az állampolgárok, csak a törvénynek, és nem az államnak vannak alávetve. Az államok lételeme a háború, ahogy a természeti állapotban élő egyes emberé is az (a hobbesi áthallás itt félreérthetetlen...). Az állam a békének mintegy óhatatlanul akadályos: „Miben helyezi minden állam a fenségét? (Mert a *népesség* képtelen kifejezés). Éppen abban, hogy semmiféle külső törvényi kényszernek ne legyen alávetve. Az uralkodónak fénye abban áll, hogy anélkül hogy saját magát veszélynek kellene kitennie, neki sok ezren állanak rendelkezésére, kik magukat oly dologért, amelyben nekik semmi érdekük, föl hagyják áldoztatni.” S e tekintetben – az állami érdekekre alapozott nemzetközi viszonyok vonatkozásában – semmi különbség nincs a „fajok” között: „Miben különböznek ezek az európai vadak az amerikaiaktól? Főleg csak abban, hogy míg az utóbbiaknak sok törzset ellenségeik egészen megették, az előbbieket azokat, akiket legyőztek, jobban föl tudják használni, mintsem hogy elebédeljék. Tudják velük inkább alattvalóiknak számát növelni – s így egyúttal eszközeiknek mennyiségét még kiterjedtebb háborúhoz.”⁸

Wilson elnök előföltétele az volt, hogy az önrendelkezéssel alapuló tartós békét a demokratikus nemzetek államai hozzák létre. Ebben a vonatkozásban – ahogy ezt maga Clemenceau is észrevette – Wilson a felvilágosodás őszinte gyermeke volt, aki számára a demokrácia és a nemzeti elv szétválaszthatatlan. Meggyőződése sokkal inkább a felvilágosodásban gyökerezik, mint a Kanté, aki számára a demokrácia 1789-es győzelme Königsbergből teljesen észrevehető volt. Viszont az állam szerepének értékelésében Wilson szöges ellentétben áll Kanttal. Anekdotikus jelzésként említjük csak, hogy 1877-ben, a huszonegy éves Wilson, egy princetoni szónoklatversenyen Otto von Bismarckot magasztalta, s kiváltképp a vasakarral létrehozott német egységes állam iránt lelkesedett.

⁷ Első definitív cikk az örök békéhez: A polgári alkotmánynak minden államban köztársaságnak kell lennie.

⁸ Második definitív cikk az örök békéhez: A nép jognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia.

Immanuel Kant és Woodrow Wilson politikafilozófiáját összevetve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 14 pont és Kant béketervezete a *megszólalásig* hasonlítanak egymásra, mint a kétpetéjű ikrek, akiknek csak az anyjuk – azaz a nevük: Örök Béke – közös; mégis két különböző személyiségről van szó. És két hagyományról.

Immanuel Kant a joguralom liberális hagyományát indítja útjára, amelynek érvényességét az idő igazolta, de korántsem mondhatjuk, hogy győzelmét minden további nélkül kihirdethetnénk. Főleg a második világháború után, a fasizmus és a náciizmus nacionalizmusának kifáradásával, valamint a nacionalizmus kommunista elfojtásának kezdeti időszakában, olybá' tűnt, hogy megnyílik a tér a szabadság és a béke birodalmának a megteremtésére, ami az Európai Unió lassú létrehozásával nyert politikai tartalmat, és kiterjesztése az 1989-es jogállami forradalmakkal kapott újabb lendületet.

Woodrow Wilson a nacionalizmusok diadalittas korszakát vezeti át a tömegdemokráciák korába, abba az időszakba, amelyet Ortega y Gasset „a tömegek lázadásaként” ír le. Ám az önrendelkezés jogát végül is soha nem sikerült valódi joggá formálni. Bibó István ugyan becsülettel megpróbálta 1972-es tanulmányában, de a világpolitika nem tudta a nemzetközi kapcsolatok szintjén egyértelműen kodifikálni.

Az, hogy az írás elején említett népi képzelet és a történelmi értékelés – a történelemnek és a történészeknek az értékelését itt egyaránt érteni kell – ilyen szöges ellentétben áll egymással, éppen a 14 pontnak és a wilsonizmusnak a lényegéhez tartozik. A ködös, bármilyen nacionalista propaganda számára nyitott fogalmak, s különösképpen az önrendelkezésé, sejteni enged, hogy az leginkább valamilyen populizmus számára használható. Woodrow Wilson az örök békét vizionálva, pontjait elsősorban az egzaltált tömegek számára kínálta föl, velük akart minden alkalommal „párbeszédet folytatni”, az Ő szívékhöz akart szólni, és előszeretettel az Ő ünneplésükben fürdőzött.

Wilhelm Droste

A HÁBORÚ SZAGA

Ezerkilencszázötvenháromban születtem, a háború közvetlen szagát nem szagolhattam. Elvileg nem. Gyakorlatilag egyre biztosabb vagyok benne, hogy azért éreztem valamit, mert volt a falunkban egy régi ház, ahova gyerekként én nem akartam belépni, annyira gyanús volt ott a szag: elhasznált, dohos, szigorú és keserű. Falun persze mindenütt érződik istállószag, de ez itt sokkal keményebb volt annál, emberibb, bűnösebb. Ma azt mondanám, itt éreztem a háborút. Minél idősebb leszek, annál biztosabb vagyok benne.

Nagyon kellemetlen volt ez az érzékenységgem, mert ebben a házban élt a keresztanyám. Ő erősen meg volt sértve, hogy nem voltam kedvesebb vele. Pedig nem őt kerültem, hanem a házat. A különben kedves néni már hetvenéves volt, amikor én születtem. Sajnáltam, hogy nem kerülhettem közelebb hozzá, nem tudtam vele megosztani a gondjaimat meg az örömeimet, egyszerűen túl idős volt. Jellemző, hogy elsőáldozásra tőle kaptam még kislányként egy borotvakészüléket amolyan fura kis műbörtáskában, hasonlólt biztos már az ő nagyapja is használt, pedig nekem csak öt évvel később kezdett nőni a szakállam. Az egész kapcsolat ilyen volt, mint ez az ajándék – egy óriási félreértés; de amit szagoltam a házban, abban volt valami igazság.

Csak sokkal később tudtam meg az anyámtól, hogy ebben a házban élt a legindulatósabb és legveszélyesebb NSDAP-tag, akitől félt az egész falu és az egész környék, mivel mindenkit fenyegetett és veszélybe sodort, aki nem fért bele a saját maga és persze Hitler terrorrendszerébe.

Mindig, amikor visszamegyek a falumba, keresem a már nem látható múlt nyomait. Most lapoztam át egy széteső könyvet, ami-ben fel van rajzolva az anyám családfája, benne a szégyenletes lapokkal, amelyeken a testvérei bizonyítják, hogy árják, a katolikus falusi pap állította ki a bizonyítványt, tehát neki is kellett dolgoznia a barna diktatúrának. A két testvér meghalt, amikor a háború utolsó hetében a falut bombázták, a parasztház teljesen megsemmisült. Anyám hála istennek nem volt otthon éppen.

A családi könyv maga idősebb a náci diktatúránál. A nagyapámnak volt egy bátyja, itt olvastam róla először, és csupán annyit, hogy 1917-ben húszévesen meghalt Grodekben, azt írták hozzá, hogy Oroszországban. A Ke-

1. Mi-kor kezdtem kuf - fe - ro - mat pa-kol - ni,

Mikor kezdtem kufferomat pakolni,
Akkor kezdett édesanyám siratni.
– Édesanyám, ne sirass, köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyérét!

let az kelet. Megijedtem az egybeeséstől. Grodek. Ez a szó már addig is nagyon erősen belém vésődött, egy vers címeként, amelyben a szerencsétlen, nagyon tehetséges és nagyon tehetetlen osztrák költő, Georg Trakl megírja a háború szörnyűségeit, amelyeket ő nem tudott, de nem is akart túlélni. Ő is ott volt akkor Galíciában, a véres csatákban. Öngyilkos lett, túladagolt droggal végzett magával. Most hirtelen rokonai vér folyt a költeményébe. Eddig is ez a vers volt nekem az első világháború nyelvi megtestesítése, most falusi pecsét is került rá. A világ nem sokkal nagyobb, mint egy vesztfáliai falu.

1917 azért is fontos év volt számomra, mert akkor született az apám. Mindig elcsodálkoztam, hogy ő már élt, amikor kitört az orosz

forradalom, és még átélte a háborús időket. Ez a háború persze közvetlenül még nem érintette a falut, de a zűrzavar az igen. Az apám bátyja lett a keresztapám, öt évvel idősebb volt nála, ő mesélt a múlttól, az apám nem, arról például, hogy 1919-ben a falu környékén pár napra kitört a Tanácsköztársaság. A háború után, úgy látszik, minden lehetséges volt, a minden és a semmi egyaránt.

1917-ben német kisleányként születni nem a legjobb ötlet. Tizenhat évesen bekebelezi őt a német borzalom, huszonkét éves, amikor a háború szólítja el. A kibontakozás és a fiatal-ság a horogkereszt jegyében telik el. Igaz, még csak huszonnyolc, amikor vége van a szörnyűségnek, de a történelemnek nincsen vége, tovább hat, kegyetlenül és traumatikusan. Az emlék virul, nem nyugszik.

A szüleim bizonyos értelemben csak a saját emlékeik ellenében éltek, azok ellen harcolták végig az egész életüket. Az anyám huszonkét éves volt a háború végén, az utolsó napokban odaveszett a fél családja a lengyel kényszermunkással együtt a bombázásban, ő lengette a fehér zászlót, amikor az amerikai tankok megérkeztek. Hangosan nem akart emlékezni. Amikor később háborús képeket látott a tévében, jajgatni és menekülni kezdett: „Nem bírom, nem tudok aludni.” Az apám a hallgatásával nem akart emlékezni. Úgyis nagyon keveset beszélt egész életében, a háborúról végképp semmit nem akart mondani. Nehezen tudtam csak kideríteni, hogy légvédelmisként lentről, a földről vadászott repülőgépekre. Gyerek voltam, kíváncsiságból tudni akartam, hogy hány gépet talált el. Válasz helyett életem egyetlen pofonját kaptam tőle. Egyre hálásabb vagyok a pofonért.

A korai NSZK-ban a gazdasági csoda lett a felejtés hatásos módszere, de a papámnak ez is halálos csapdává vált. 1948-ban jött haza a hadifogságból, alig volt több csontváznál. Minden szempontból ki volt éhezve, nem tudott ellenállni se a sörnek, se a cigarettának, se a kajának. Belebetegedett a felejtést szolgáló fogyasztásba. A külső háborúja belső háborúban folytatódott. Ebben az értelemben utolsó napjaiig a háború fogságában töltötte az életét.

Georg Trakl

GRODEK

*Am Abend tönen die herbstlichen Wälder
Von tödlichen Waffen, die goldenen Ebenen
Und blauen Seen, darüber die Sonne
Düster hinrollt; umfängt die Nacht
Sterbende Krieger, die wilde Klage
Ihrer zerbrochenen Mäuler.*

*Doch Stille sammelt im Weidengrund
Rotes Gewölk, darin ein zürnender Gott wohnt
Das vergoßne Blut sich, mondne Kühle;
Alle Straßen münden in schwarze Verwesung.*

*Unter goldenem Gezweig der Nacht und Sternen
Es schwankt der Schwester Schatten durch den
schweigenden Hain,
Zu grüßen die Geister der Helden, die blutenden
Häupter;
Und leise tönen im Rohr die dunkeln Flöten des
Herbstes.*

*O stolzere Trauer! ihr ehernen Altäre
Die heiße Flamme der Geistes
nährt heute ein gewaltiger Schmerz,
Die ungeborenen Enkel.*

Georg Trakl

GRODEK

*Ma este az őszi erdők hangosak
Öldöklő fegyverektől, arany síkságok
S két tavak felett a Nap komoran
Legördül: éj befed tájat,
Haldokló harcosokat, kik panaszt
Üvölt'nek reszkető szájjal.*

*Csend sűrűsödik füzek alján,
Vöröslő felhőben haragvó isten lakik,
Kiömlött vér, holdbéli hűvösség;
A tájat elönti a fekete oszlás.*

*Az ég s csillagok arany rácsa alatt
Nővérek árnya düllöngél néma ligetben,
Üdvözölni a hősök szellemét, a vérző főket;
S halkán sírnak a nád közt az őszi komor fuvolái.*

*Oh, büszke gyász! emlék' tek érc oltár őrzi,
Szellemeik lángja égre felrója
hatalmas bánatát, a
Meg nem szült unokáknak.*

(KERESZTURY Dezső fordítása)

Hányszor gondoltam az életem során, hogy milyen boldogok és hálások lehetünk mi (a családom, a testvéreim, a barátaim, a diákjaim...), hiszen nem éltünk háborúban. Most érzem, hogy ez nem a teljes igazság. Én is viszem tovább az emlékeket, a felejtésért vívott harcot, a szagokat, a szüleim gyengeségeit.

Talán 1962-ben történt Paderbornban, egy püspöki városban, ahol a már említett keresztapám katolikus papként dolgozott. Alig voltunk tízévesek, amikor két barátommal meglátogattuk. A dóm közelében még nagyon látható volt pusztítás, a romok között mászkálva egy összetört ablakon keresztül benéztünk egy konyhába, ami úgy nézett ki, mint ha éppen most menekült volna el innen

a család, a mosópor még ott állt az asztalon. Bemenni már nem mertünk. Hónapokon át kísértett ez a kép az álmaimban, nem tiszta rémségként, némi remény is volt benne. Félttem, hogy az emberek, akik valaha itt laktak, már nem élnek, meghaltak a bombázásban vagy a lövöldözésben, de kedvem is volt azt az életet folytatni, ami itt hirtelen véget ért ebben a konyhában. Amikor felfedeztem otthon a grodeki halált, hasonlóan gondolkodtam: a nem élt életeteket tovább kell élnünk, úgyis egyre jobban érzem, hogy a szüleim gondjait, de az életétségüket is cipelem. Jobb órákban csak viszem, még jobbakkban élvezem is.

A béke, ha létezik, egy élő lény.

A BOCHE

– Kuncz Aladáról

„Ezek azok a bizonyos négyszögű fejű boche-ok, a mi barbár ellenségeink, akiket hős poilu-ink élve fogtak el a harctéren. Bár pusztították volna el valamennyit. Neked fogalmad sincs, kedvesem, hogy milyen alantas lények. A holtak csontjaiból szappant készítenek és legkedvesebb eledelük a kutyahús. Érzed, milyen bűdösek? Egyik legtekintélyesebb folyóiratunkban olvastam, hogy négyszer-ötször annyi exkrementum távolodik el belőlük, mint más rendes emberből.”

Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*¹

„Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő. Rangját nem kisebbiti, hogy alakjait az író tényleg látta. Egy embert, akit ismerünk, nem könnyebb megeleveníteni papíron, mint az elképzelt álomfigurákat. Az ő emberei pedig egytől-egyig élnek.”

Kosztolányi Dezső: *Kuncz Aladáról és könyvéről.*

Nyugat, 1931/12.

„Én nemcsak a háború utáni közéleti viszonyokat látom sötét színben, de a mi szűkebb, progresszív háborúnk ügyeit is. Alig hiszem, hogy a kooperáció a régi keretekben fenntartható. Olyan súlyos politikai, sőt erkölcsi ellentétek tornyosodnak. Ha a harctérről hazakerülők nem hozzák magukkal a szellemi és morális felfrissülés levegőjét: akkor igazán egy koncentrált belső fejlődés marad egyedüli lehetőségünk, míg a közéletet rá kell bízni a dogmatikus kiabálókra és az üzletemberekre.”

Jászi Oszkár levele Braun Róberthez, 1916. iv. 19.

A Kosztolányi által kalandosnak, regényesnek, poétikusnak titulált történet maga az első világháború. Főhőse egy Budapesten élő kolozsvári fiatal tanár, aki nem jutott fel 1914 nyarán a Párizsból Budapestre induló, néhány évig utolsó vonatra. Bretagne-ból loholt volna haza, ahogy oly sokan a magyar értelmiségiek közül, minden évben nyaralt, borozott, csajozott, bulizott, de 1914-ben a mulatságot elrontotta egy furcsa epizód: „Zeneszóval vonultunk ki a part szikláinak közé. A menet eleje a holdfényben elterülő tenger felett már éppen a legmagasabb sziklára ért, amidőn Orbók barátom táncosnőjével mellettem előreszaladt. Mikor észrevettem, hátrakiáltott: »Megüzentük Szerbiának a háborút!«”...

Itt kezdődik a történet, amelynek klasszika-filológus végzettségű szerzője a szarajevói lövéssel egy időben történt nyaralás idején Ady-epigon széplélek lehetett. Nem irodalmi értelemben epigon, hanem az életérzés, a Párizs-mítosz, a romantika értelmében, no meg Ady nagy tisztelőjeként. Ahogy a mottóban idézett kritikában Kosztolányi írja: „Kuncz Aladár a háború kitörésekor huszonnyolc éves fiatalember, hivatására nézve író, foglalkozására nézve tanár, rajongója az életnek, az irodalomnak, a napnyugati műveltségnek. Nyaranta, ha szerét teheti, francia földre zarándokol. Monoklit hord a szemé szögletében s a kor divatja szerint krizantémet a gomblyukában. Régi, párizsi kávéházakban szeret üldögelni ürömpálinkája előtt, új költőket olvasgatva.” És ahogy Kuncz Aladár írja, már a háború kitörése utáni, párizsi életének nehézségeiről szólván: „Soha életemben olyan takarékos nem voltam, mint ebben a két hétben. Étkezésemre naponként hatvan centime-ot költöttem. Nem reggeliztem, délben két süteményt ettem, esténként a Panthéontól jobb kézt eső valamelyik régi utcában negyven fillérért borjúsültet fogyasztottam el. Ebbe a kis vendéglőbe, ahol a sütőkemence bent volt az étteremben, rendszerint szállóbeli társaimmal: Soltész Gyulával és Németh Andorral jöttem.” Kezdetben ennyit jelentett a háború: egy lekéssett vonatot, soványabb vacsorát a vendéglőben, akadozó pénzutasításokat otthonról, és a párizsiak egy-

¹ Legújabb kiadása: Új Palatinus Könyvesház Kft., 2006.

re gyanakvóbb tekintetét. Hogy megbecsült, szívesen látott nyaralóból, a könnyed francia vendégszeretet kegyeltjéből egyik pillanatról a másikra páriává, azaz boche-sá vált. A párizsi bizonytalanságot internálótábor váltja fel, a háború egyre reménytelenebbül távolinak látszó végét a noirmoutier-i kolostorban, illetve az Île D'Yeu-i citadellában kell a civil internáltak nemzetközi közösségével együtt kivárnia.

Öt év múltán, 1919 áprilisában, szabadulásának idejére jegyzeteiben és főként fejében egy regénnyel tért haza, a következő tizenkét évben lényegében ezt írta. Emellett tanított, esszéket, kritikákat is írt, többek közt Vajda Jánosról, Petőfiről, Adyról és életének utolsó két évében a *Nyugat* erdélyi testvérújságjának tekinthető és azzal szorosán együttműködő *Erdélyi Helikon* nagy tekintélyű szerkesztője volt. És irodalmat szervezett, ami Trianon után egyedi feladat volt: az erdélyi irodalmat nem csak megszervezni kellett, ki is kellett találni. A *Fekete kolostor* 1931-ben jelent meg, Kuncz Aladár már a halálos ágyán feküdt, és ott olvasta az első recepciót, Babits Mihály az *Erdélyi Helikon*nak írt kritikáját is róla. A *Nyugat* is azonnal reagált: Kosztolányi és Schöpflin Aladár méltatta a könyvet, amely akkor és azóta is a magyar irodalom egyik nagy árvája volt és maradt. Ennek az árvaságnak az okai valószínűleg értéksemlagesek, és ott keresendők, hogy a mű kilóg a háborús regények sorából, amennyiben nem a háború hősiességéből és pusztításából, szenvedésből és felemelkedésből épülő katarziséból építkezik. Aztán: szerzője egykötetesnek tekinthető erdélyi író, akinek lehetősége és ideje sem volt bent tartania művét az irodalmi fősodorban, hiszen a megjelenése után azonnal meghalt. Jelentőségét, modernitását, értékállóságát soha senki nem vonta kétségbe. Kerek évfordulókkor akadnak méltatói, az emléktábláját már fölavatták Noirmoutier-ban, a fekete kolostornál, de kutatója alig adódik; idézettsége, recepciója pedig gyakorlatilag nincs. Ezen – mármint azon, hogy marginalizáltságának egyik, bár korántsem egyetlen oka az, hogy a szerző erdélyi – mit sem változtat az, hogy a már az 1910-es években Jászi Oszkár körébe tartozó, nyitott és liberá-

lis Kuncz Aladár maga összmagyar irodalomban gondolkodott, mindig is ellenezte az erdélyi irodalom historizáló bezárkózását. Ezen túlmenően a regény francia fordítása viszonylag hamar, 1936-ban megjelent már ugyan a Gallimard-nál, de cenzúrázva: a francia militarizmust és internáláspolitikát bíráló részek egész egyszerűen kimaradtak belőle – új fordítás, kiadás azóta sincs... Megjelent továbbá angolul, olaszul, törökül és románul is – évtizedekkel ezelőtt; ugyanakkor nem olvasható a nagy protagonisták nyelvén: németül, csehül és persze szerbül vagy szerbhórvátul. És végül mivel a kisvártatva bekövetkező folytatás, a második epizód, akarom mondani, világháború narratívája máig felülírja, relativizálja és elfeledteti az első szenvedéstörténetét, okait, következményét, tanulságait. Persze ezen valóban nincs mit csodálkozni: Európa közössége egyébként sem tanult semmit azokból az áldozatokból, amelyeket az első világháború követelt. Mintha az első (narratívájával együtt) az előjáték, a „kis” világháború lenne. Az egyik a *Švejk*, a másik a *Sorstalanság*.

Az ominózus nyáron Kolozsvártól Bretagne-ig senki nem reménykedett abban, hogy nem lesz háború, de mindenki rövid háborúra készülődött. „Ne álltassák magukat. Törődjenek bele sorsukba. A háború sokáig el fog tartani. Talán hat hónapig is. Innen megszökni nem tudnak. Húzódnak hát meg, várják, amíg a vihar elmúlik – mondja érkezésükkor egy fehér nadrágos, hosszú kék kabátos tengerésztest, a sziget parancsnoka és egy hordókövérségű, kékeslila arcú, nagy facipős ember: a község polgármestere.” Nem csoda, hogy a kronologikus regényben novemberig, tehát négy hónapon át egy szó sem esik a háborúról. Leszámítva azt, hogy megemlíti: levelet kapott Kolozsvárról, amelyből megtudta, hogy testvéreit nem vitték el a frontra. November végén az orvos közli vele egy rutinvizsgálat alatt, vagy inkább helyett az első hadijelentést: „Ha nem tudná, uram, megmondhatom: Budapest elesett. Az oroszok bevonultak az önök fővárosába.” A közlés semmilyen megvárakoztatást nem okoz az elbeszélőnek, tu-

domásul veszi, majd elsiklik fölötte. Számára az internáltság nem a nagyhatalmak küzdelméről, frontok állásáról és erőviszonyok alakulásáról szól az Atlanti-óceán francia partja mentén fekvő szigeten kialakított internálótáborban, ahol osztrákokkal, románokkal, németekkel, szerbekkel, csehekkel együtt várják a történelem végét, vagy legalábbis alakulását. Az ő életforma-váltása, és annak alapos, dokumentált és értő leírása a polgári életforma örök időkre való eltűnését jelenti – és ezt a kortárs olvasók is érzékelték. Kosztolányi együttérzően kiemeli – nem a regény, hanem a szerző kapcsán –, hogy bizony, farsagatlan emberekkel is vegyülnie kellett az internáltságban. Ez a fajta „mobilitás”, a koráb-

A franciaországi internálótáborokba politikai és nemzetiségi szempontoktól függetlenül az idegenek kerültek. Tehát nem csak a tengelyhatalmak országaiból származó riadt és elesett, vagy éppen a zavarosban ügyesen halászó, jól szituált és kétes egzisztenciájú polgárok, hanem az antantországokból érkező éppen – olykor évtizedek óta éppen – ott tartózkodó, sokszor bizonytalan nemzetiségű, állampolgárságú, státusú lakók élnek együtt, és válnak együtt boche-okká. Holott a boche a németek és szövetségeseik gúnyneve. (A szó eredete vitatott, ma már nem használja a francia szleng sem az első világháborús ellenség gúnynevét.) Kuncz Aladár könyvében az internálótábor a korabeli Európa

bi társadalmi státusok teljes keveredése, felbomlása akkor még döbbenetet okozott. A táborparancsnok hat hónapos prognózisával ellentétben most már kereken száz éve látszik: ha nem is tart azóta is a háború, már nemigen lehet a Szarajevó(k) előtti értelemben vett békeidőkről beszélni. (Igen: a többes számú utalás a bosnyák fővárosra azt akarja hangsúlyozni, hogy a '90-es évek háborúi valóban szoros következményei 1914-nek.)

lesz, és társadalom épül benne. Európa valamennyi problémájával: nemzetiségi feszültségek, társadalmi mobilitás, identitás, szabadságeszmény, önzés–önzetlenség, csoportok kialakulása, konfliktusa, hálózata, annak összeomlása és újjászerveződése. Prioritások és sérelmek, a hatalomhoz való viszony, mindez egy – legalábbis a kontinens, de akár egy város méreteihez képest – kis közösségben, az összezártságnak köszönhetően jól

modellezhetően. Elképesztő lehetőség, és Kuncz Aladár él is vele. És még két alapkérdés: a bátorságé és az árulása. A hazafisághoz való viszonyé – ahhoz a hazafisághoz, amelyik pozicionálta az internáltakat és az internálókat.

Kuncz egyik kedves rabtársa, dr. Herz első-ausztriai gimnáziumi tanár úr úgy élte meg a tábort, mint a személyiségének kibontakozására először terepet adó paradicsomot – ezt halála előtt be is vallotta. Számára ez az épülő társadalom engedte ki azokat a féket, amelyekről a letűnt világban olyannyira szenvedett. Pártfogoltjával, egy fiatal cseh fiúval érkezett, és boldog volt, hogy gondját viselheti. „Egészen furcsa volt ez a kopasz, öregedő férfi. Amikor varrt, mintha lény megváltozott volna. A cérnát néha fogával eltépte, vagy ujjával elsimította az öltést s közben, mikor kipanaszolta magát, mosolyogva nézett Jeroszlávra. Ha mosolygott, szép fehér fogai kicsillogtak, ajkai körül kis gödrök támadtak.” Jeroszlávval azonban csak a baj volt. E számára vélhetően praktikus, valószínűleg kellemes vonzalom nem volt elég ahhoz, hogy ne csatlakozzon a többséghez, amikor dr. Herzet gúnyolták. Herz ezt megalázonak érezte ugyan, de nem ez volt az a csapás, amelyet töretlen hűsége szenvedett. Bár ő mindvégig állította, hogy Jeroszláv csak nevében cseh, amúgy rendes osztrák családból származik, éppen csak cseh faluban keresztelték, és az apját nem érdekelte, milyen nevet kap, a Monarchia két polgára között az igazi konfliktust az okozta, hogy a fiú mindenképpen jelentkezni akart a cseh légióba. Dr. Herz az intim szféráiban való

megaláztatást tudta kezelni, mert arra voltak eszközei. Jeroszláv utolsó árulását azonban nem heverte ki, végül bele is halt. „Jeroszláv búcsú nélkül hagyta el. A virágos mintázatú függöny mögött egy reggel csak hűlt helye maradt. A fiú jelentkezett a cseh légióba, s ezzel barátjának és pártfogójának nemcsak szívére, hanem osztrák hazafiasságára is nagy csapást mért.”

A *Fekete kolostor* az, aminek íródott: a xx. század előérzete. A noirmoutier-i rabtársadalom az új, a gyakran modernnek nevezett társadalom modellje. Kuncz Aladár fejlődéstörténete nem elsősorban a szerző éretté válásának, szembenezésének, egyéni jellemfejlődésének a regénye – hanem az akkor született társadalmi berendezkedésé. Jászi Oszkár fent idézett intelmei nem fogadtattak meg; ma már tudjuk: a harctérről véletlenül sem a szellemi és morális felfrissülés levegőjét hozták haza a katonák. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne tudnók mindannyiszor leemelni a polcra a *Fekete kolostort*, ha egy megszenvedett és hiteles dokumentumot, egy megírt és hozzánk szóló, tehát kortárs szerző tollából szeretnénk olvasni az elmúlt száz év egyik pontos diagnózisát. Ismét Kosztolányival szólva: az irodalomban is vannak hadicsalók, vélhetően a hamis hang elkerülése lehetett amögött a küzdelem mögött, amelyet Kuncz Aladár több mint évtizedig folytatott, végül sikerrel, a kéziratával, a történelemmel és az életével. „Milyen jól tette Kuncz Aladár, hogy nem fércelte össze frissiben feljegyzéseit, hogy nem tárta a világ elé a francia internálttáborok gyalázatát, mint »kultúrdokumentum«-ot! Nem akarta panasszal kezdeni az életét. A pillanat cselekvésre szólította, az emlékezés a tehetetlenek, az aggok narkotikum. De aki öt esztendő telt a pokolban, az nem szabadulhat onnan büntetlenül. Lehetett volna emlékeit erőszakosan elfojtó neurotikus. De ő megbecsülte az emlékeit. Nem emésztette velük magát, hanem hagyta, hogy megérjenek. A végén – mint a könyvén is látszik – megbékélt velük” – írja noirmoutier-beli rabtársa Kuncz Aladár halála után két évvel a *Nyugatban*.²

² Németh Andor: *Emlékezés Kuncz Aladárról*. *Nyugat*, 1933/13–14.

Hannah Arendt

ROSA LUXEMBURG

– részletek

I.

(...) Rosa Luxemburg és [Karl] Liebknecht meggyilkolásával az európai baloldal kettészakadása szocialista és kommunista pártokra megmásíthatatlanná vált; „a kommunista elméletben fölvázolt hasadék... a sírhant hasadéka lett”.¹ S ez az ősbűn, mivel a kormány támogatásával és fölbujtásával került rá sor, képes volt rá, hogy elindítsa a háború utáni Németország haláltáncát: a szélsőjobboldali merénylők a prominens szélsőbaloldali vezetők – Hugo Hasse és Gustav Landauer, Leo Jogiches és Eugen Leviné – meggyilkolásával kezdték, és hamar rátértek a középre és a jobbközépre – Walter Rathenau és Matthias Erzbergerre, akik meggyilkolásuk időpontjában mindketten kormánytagok voltak. Rosa Luxemburg halála tehát vízvázalást képezett Németország két korszaka között, és ez volt az a pont, ahonnan a német baloldal számára nem volt visszaút. Mindazokat, akik a szocialista párttal kapcsolatos keserű csalódásaik miatt a kommunisták felé sodródtak, még nagyobb kiábrándulásként érte a kommunista párt villám-

¹A másként nem jelölt idézetek J. P. Netti *Rosa Luxemburg* című könyvének (Oxford University Press, 1966) két kötetéből valók, amelyek Arendt írásának apropóját adják. (A fordító megjegyzése.)

gyors morális hanyatlása és politikai fölmorzsolódása, mégis úgy érezték, hogy visszatérésük a szocialisták berkeibe Rosa meggyilkolásának jóváhagyását jelentené. Az ilyen, nyilvánosan ritkán beismert személyes reakciók ama apró mozaikdarabkák közé tartoznak, amelyek segítségével megfejthetjük a történelem nagyszabású rejtvényét. Rosa Luxemburg esetében pedig a neve körül rövid időn belül kialakult legendáriumnak is részét képezi. (...)

Halála után nem sokkal, amikor minden baloldali felfogásmód megegyezett abban, hogy mindig is „félreértették” őt („igazán reménytelen eset”, ahogyan George Lichtheim, egy hosszú sor utolsó állomásaként, az *Encounter*ben leszögezte), különös elmozdulás állt be a megítélésében. Magánlevelezéséből két kis kötete jelent meg – és ezek a teljességgel személyes és egyszerű, megindítóan emberi hangú és gyakran költői szépségű levelei elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy eloszlassák a vérszomjas „Vörös Rosa” propagandaképét, legalábbis a legádázabb antiszemita és reakciós köröket leszámítva. Ennek helyében azonban új legenda sarjadt – a madarakat fürkésző érzelgős nő képe, aki szereti a virágokat, és akinek szabadulásakor börtönőrei könnyes szemmel mondtak búcsút – mintha képtelenek volnának tovább élni a furcsa rab társasága nélkül, aki konkul emberszámba vette őket. Netti nem említi ezt a történetet – én gyerekkoromban megbízható forrásból hallottam, s Kurt Rosenfeld, Luxemburg barátja és jogásza, aki azt állította, hogy látta a jelenetet, később megerősített benne. Bizonyára kellőképpen igaz is, jóllehet picikét zavarba ejtő elemeit valamiként ellensúlyozza a Netti által említett másik anekdota továbbélése. 1907-ben barátnőjével, Clara Zetkinnel (aki később a német kommunizmus „nagyasszonyává” vált) sétára indultak, megfélekedtek az idő múlásáról, és késve érkeztek az August Bebellel megbeszélte találkozóra, aki megjegyezte, hogy bajuk esett. Rosa ekkor javasolta sírfeliratuknak: „Itt nyugszik a német szociáldemokrácia utolsó két férfiúja”. Hét évvel később, 1914 februárjában alkalma nyílt rá, hogy bi-

zonyítsa a véres tréfa igazát a büntetőbíróóság ítéseihez intézett ragyogó beszédével, mikor a törvényszék azzal vádolta őt, hogy háború esetén polgári engedetlenség tanúsítására „izgatja” a tömegeket. (Mellesleg nem éppen kedvezőtlen erre a „folyton-folyvást tévedő” nőre nézve, hogy ezzel a váddal került bíróság elé öt hónappal az első világháború kitörése előtt, amit kevés „komoly” ember tartott lehetségesnek.) Nettl jó érzékkel közölte újra teljes terjedelmében a beszédet; „férfiasságának” nincsen párja a német szocializmus történetében.

A legendának újabb néhány évre és pár további katasztrófára volt szüksége, hogy a régi szép mozgalmi idők, a zöldellő remények és a küszöbön álló forradalom jelképévé váljon, és ami még fontosabb, azé az időszaké, amikor a tömegek képességébe és a szocialista vagy kommunista vezetőség morális integritásába vetett hit még sértetlen volt. Nem csupán Rosa Luxemburg személyéről, hanem a baloldal eme idősebb nemzedékének minőségéről is tanúskodik, hogy a – jóformán minden pontján kusza, ködös és hézagos – legenda az egész világot eláraszthatta és életre kelhetett, valahányszor egy „új baloldal” fölütötte a fejét. De a dicsőített képzelés a kezben a „házsártos nőszemély” régi kliséi is fönnmaradtak, a „romantikusái”, aki se „realista” nem volt, se tudományos (az csakugyan igaz, hogy sohasem tartotta a lépést), s akinek a műveit, különösen az imperializmusról szóló nagyszerű könyvét (*A tőkefelhalmozás*, 1913) minden új baloldali mozgalom egy vállrándítással elintézte, amikor eljött a pillanat, hogy régi baloldallá változzanak át – jellemzően akkor, mikor a tagjaik betöltötték negyvenedik életévüket –, ifjúságuk álmaival együtt Rosa Luxemburg iránti lelkesedésüket is azonmód eltemetve; s miután általában nem bajlódtak azzal, hogy elolvassák, s még kevésbé, hogy megértsék, mit is mondott, újonnan megszerzett státuszuk lealacsonyodó nyárspolgáriságával nem bizonyult nehéznek sutba dobniuk. (...) Az orosz forradalom korai fázisainak bolsevik politikájáról alkotott meglepően alapos kritikáján kívül semmi más, amit Rosa

Luxemburg írt vagy mondott, nem élte őt túl, s ez az egy is csupán amiatt, hogy azokat, akiket „megcsalt az istenük”, kényelmes, noha teljesen alkalmatlan fegyverként használhatták Sztálin ellen. (...)

El kell persze ismerni, hogy Rosa Luxemburg nem volt ortodox marxista, sőt csakugyan olyan kevéssé volt ortodox, hogy kétségbe vonható, marxista volt-e egyáltalán. Nettl helyesen állapítja meg, hogy az ő számára Marx nem volt más, mint „a valóság legjobb tolmácsolója mind közül”, és ez fölillantja személyes elkötelezettségének hiányát, amit ő úgy fogalmazhatott, „Marx *A tőkéjének* sokat dicsért első kötete, a hegeli stílusú rokokó díszítéseivel megrakva, most szörnyűségnek tűnik számomra”.² Ami a nézeteit a leginkább meghatározta, még magánál a forradalomnál is jobban, az a valóság volt, az összes csodálatra méltó és elborzasztó vetületével egyetemben. Az ő unortodoxiája ártatlan volt, nem polemikus; „Marx olvasását inkább »gondolati merészségéért« ajánlotta barátai figyelmébe, amiatt, mert »elutasította, hogy bármit adottnak vegyen«, nem pedig a következtetései értékéért. A tévedései... magától értetődőek voltak...; ezért sem szánta rá magát soha, hogy kiterjedtebb bírálatával vesződjön.” (...)

II.

Nettl legnagyobb és legeredetibb történeti vívmánya, hogy észrevette a lengyel zsidó „sorstárs csoportot”,³ valamint Rosa Luxemburg élethosszig tartó, szoros és gondosan rejtegetett kötődését a belőle kinőtt lengyel párthoz. Ez valóban fölötte jelentékeny és teljességgel figyelmen kívül hagyott forrása – nem a forradalmaknak, hanem a huszadik századi forradalmi lelkületnek. Ez a milió,

2 A Hans Diefenbachhoz írott levélből, 1917. március 8. In Rosa Luxemburg: *Irodalmi és művészeti írások*. Gondolat, Budapest, 1975. 170. o. Lissauer Zoltán ford.

3 „Peer group” – szabatosabb fordítása az „egyenrangúak csoportja” lehetne; ez az egyenrangúság azonban itt – szemben a *poliszszal* (vö. Arendt terminusát: *The Human Condition*. The University of Chicago Press, 1998. 32. o.) – sem alá-, sem fölrendeltséget nem takar, a külvilág többi részétől mégis élesen elválik: ez az összetett-ség indokolja, hogy a jelen fordításban az egyébiránt bevett magyar szakfogalmat alkalmazzuk. (A ford. megj.)

amely már a húszas években elvesztette minden közéleti jelentőségét, mára teljesen elűnt. A magvát olyan középosztálybeli családokból származó asszimilált zsidók alkották, akiknek német volt a kulturális hátterük (Rosa Luxemburg kívülről fújta Goethét és Mörikét, s német barátaihoz képest messze kimagasló, csalhatatlan irodalmi ízlése volt), orosz a politikai alakulatuk, a morális mércéjük pedig – mind a nyilvános, mind a magánéletüket illetően – egyes-egyedül a sajátjuk. Ezek a zsidók, a Kelet rendkívül csekély kisebbsége, s a nyugati asszimilált zsidóság még apróbb hányada, valamennyi – akár zsidó, akár nem zsidó – társadalmi álláson kívül álltak, ennél fogva nem rendelkeztek semmiféle bevett előítéllettel, s – igazán fenséges elszigeteltségükben – saját becsületkódexet fejlesztettek ki maguknak; ami akkor számos

nem zsidót is magával ragadott, köztük Julian Marchlewskit és Feliks Dzerzsinszkijt, akik később mindketten csatlakoztak a bolsevikokhoz. Lenin épp emiatt az egyedülálló háttere miatt nevezte ki Dzerzsinszkijt a Cseka fejevé – olyasvalakit, akitől úgy remélte, egyetlen hatalom sem képes megrontani; nem könyörgött, hogy a gyermekjóléti és oktatási részleggel bízzák meg?

Nettl helytállóan hangsúlyozza Rosa Luxemburg családjával ápolt kiváló kapcsolatát – szüleivel, fivéreivel, nővérével és unokahúgával, akik közül egyikük sem mutatott világlátásban szemernyi hajlandóságot sem a szocialista meggyőződés iránt, mégis minden tőlük telhetőt megtettek érte, amikor bujkálnia kellett a rendőrség elől vagy börtönben ült. Ezt érdemes kiemelni, mivel bepillantást nyújthat számunkra ebbe az egyedülálló zsi-

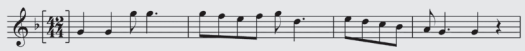

dó családi háttérbe, amely nélkül a sorstárs-csoport etikai kódexének kialakulása jóformán fölfoghatatlan volna. Mindazok között, akik egymást – és jóformán senki mást – egyenrangúnak tartották, az egyenlőséget egy bennük megbúvó közös tudás teremtette meg, lényegében annak a gyermekkori világnak az egyszerű tapasztalata, amelyben magától értetődött a kölcsönös tisztelet és a feltétlen bizalom, az emberség egyetemessége és ezzel együtt a társadalmi és etnikai különbségtételek valódi, szinte naiv megvetése. Azt, ami a sorstárs csoport tagjaiban közös volt, egyedül erkölcsi ízlésnek nevezhetjük, ami merőben eltérő attól, amit „erkölcsi elvek” alatt értünk; erkölcsi érzékük hitelességét annak köszönheték, hogy olyan világban nőttek föl, amelyik nem zökkent ki önmagából. Ez kölcsönözte „sajátos magabiztosságukat”, ami később oly háborítóan hatott a világra, amelybe megérkeztek, s amit oly keservesen zokon vettek mint gögöt és önteltséget. Mindig is ez a milió – és nem a német párt – volt és maradt Rosa Luxemburg otthona. Az otthon egy bizonyos pontig elmozdítható volt, s mivel túlnyomórészt zsidókból állt, nem kapcsolódott egyetlen „szülőföldhöz” sem.

Természetesen igen sokatmondó, hogy az SDKPIL (Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája, korábbi nevén SDKP, Lengyel Királyság Szociáldemokráciája), e túlnyomórészt zsidó csoport pártja, a hivatalos Lengyel Szocialista Pártból, a PPS-ből szakadt ki, miután az utóbbi kiállt Lengyelország függetlensége mellett (leghírnevesebb és legsikeresebb sarjuk Lengyelország első világháború utáni fasiszta diktátora, Piłsudski volt), ahogyan az is, hogy a csoport tagjai a szakadás után egy gyakran doktriner nemzetköziség szenvedélyes védelmezőivé váltak. Ennél is szembeötlőbb, hogy a nemzeti kérdés az egyetlen ügy, amelyben Rosa Luxemburnak fölróhatjuk az öncsalást és a valósággal való szembenézés hajlandóságának hiányát. Tagadhatatlan, hogy ennek volt valami köze a zsidósághoz, noha persze „szánalmasan abszurd” volna a nacionalizmus-ellenességében valamiféle „jellegzetesen zsidó tulajdonságot”

fölfedezni. Netti, miközben semmit nem rejt véka alá, elég óvatosan bizonyul ahhoz, hogy elkerülje a „zsidókérdést”, és a témában folytatott viták rendesen alacsony színvonalát elnézve ezt nem is lehet nem helyeselni. Érthető viszolygása sajnos eltakarta a szeme elől a tárgyban döntő kevés fontos tény, ami annál is inkább sajnálatos, hogy ezek a tények, egyszerű, elemi természetük ellenére, Rosa Luxemburg különben olyannyira érzékeny és éber figyelmét is elkerülték.

Az elsöre ezek közül tudtommal eddig egyedül Nietzsche mutatott rá, nevezetesen hogy a zsidó emberek Európában betöltött

1. Ját-szik a szél, csuhaj, játszik a szél a Balaton vi-zé-be.

Játszik a szél, csuhaj, játszik a szél a Balaton vizébe.
 Játszik a jány, csuhaj, játszik a jány a babája ölebe.
 – Játsszál, babám, úgysem soká játszadozol már,
 játszadozol már:
 Jön október, kutya betyár hónap, a harc-térre megyek már!

szerepe és helyzete arra jelölte ki őket, hogy ők váljanak *par excellence* „jó európaiakká”. A párizsi és londoni, berlini és bécsi, varsói és moszkvai zsidó középosztály valójában nem volt sem kozmopolita, sem internacionalista, ugyanakkor a közülük kikerült értelmiségiek ezekben a fogalmakban határozták meg magukat. Európaiak voltak, s ez valami olyasmis volt, amivel egyetlen másik csoportot sem lehetett volna azonosítani. S ez nem meggyőződés kérdése volt, hanem objektív tény. Más megfogalmazásban, míg az asszimilált zsidók öncsalása általában abban a tévhitben állt, hogy pont ugyanolyan németeknek tartották magukat, mint a németek, pont ugyanolyan franciáknak, mint a franciák, az értelmiségi zsidók azzal vezették félre magukat, hogy úgy gondoltak magukra, mint akiknek nincsen „házjuk” – holott a házuk tulajdonképpen Európa volt. A másik pedig az a tény, hogy legalábbis a kelet-európai értelmiség többnyelvű volt – maga Rosa Luxemburg folyékonyan beszélt lengyelül, oroszul, németül és franciául, és elég jól tudott angolul és olaszul is. Sosem értették meg igazán a

nyelvi korlátok jelentőségét, és azt sem, hogy a jelszó, „A munkásosztály hazája a szocialista mozgalom”, miért cseng olyan veszedelmesen rosszul éppen a munkásosztály fülében. Csakugyan több mint kicsit zavaró, hogy maga Rosa Luxemburg, átható valóságérzékével és a közhelyek szigorú elkerülése iránti igyekezetével együtt, föltehetően nem is *hallotta*, mi az alapvető gond a jelmondatnál. A szülőföld elvégre mindenekelőtt *föld*; egy szervezet pedig nem lehet ország, még átvitt értelemben sem. Bizony, kíméletlen igazság rejlik a mondat későbbi megváltoztatásában: „A munkásosztály hazája Szovjet-Oroszország” – Oroszország legalább „föld” volt –, ami pontot is tett e nemzedék utópikus nemzetköziségének végére.

Az ember hosszasan sorolhatná a hasonló tényeket, és még akkor sem volna könnyű azt állítani, hogy Rosa Luxemburg tökéletes tévedésben állt volna a nemzeti kérdést illetően. Végeredményben mi járult legnagyobb részben hozzá Európa katasztrofális hanyatlásához, ha nem a tébolyult nacionalizmus, amely végigkísérte a nemzetállam alkonyát az imperializmus korában? Könnyen lehet, hogy akiket Nietzsche a „jó európaiaknak” nevezett – még a zsidók között is végtelenül csekély kisebbség –, egyedüliekként érezték előre a jövőben várható végzetes következményeket, jóllehet képtelenek voltak helyesen fölbecsülni a nacionalista érzelmek hatalmas erejét a hanyatló állam keretei között.

III.

Nettl, amellett, hogy fölismerte a lengyel „sorstárs csoportot” és annak jelentőségét Rosa Luxemburg egész nyilvános és magánéletére nézve, ehhez szorosan kapcsolódóan olyan, mind ez ideig hozzáférhetetlen forrásokat is föltár, amelyek lehetővé tették számára, hogy Luxemburg életének tényeit egymáshoz illesztve kirakosgassa „a szerelem és élet ragyogó mesterségét”. Így már világos, hogy a magánéletéről annál az egyszerű oknál fogva nem volt jószerevével semmi ismeretünk, hogy gondosan óvta magát a híresztelésektől. (...)

Nettl személyiségének másik összetevőjét is hangsúlyozza, de láthatóan nem érti a horderejét: hogy olyan „öntudatosan nő volt”. (...) Kívülálló volt, nem csupán amiatt, hogy lengyel zsidó volt és maradt, abban az országban, amelyet nem szeretett, és abban a pártban, amely rövidesen semmibe vette őt, hanem amiatt is, hogy nő volt. Nettlnek persze el kell néznünk férfi előítéleteit; nem is számíthatnának sokat, ha nem gátolnák meg abban, hogy teljesen meg sikerüljön értenie, milyen szerepet játszott az életében a férje, Leo Jogiches – egyrészt a gyakorlati céljait illetően, másrészt az első és valószínűleg egyetlen szeretőjeként. Halálosan komoly összeveszésük, amelyet Jogichesnek egy másik nővel folytatott futó kalandja váltott ki, Rosa engesztelhetetlen reakciója pedig a végletekig fokozott, jellemző volt a korszak miliőjére, amiként az utóhatásai is, Jogiches féltékenysége és az, hogy Rosa évekig nem volt hajlandó megbocsátani neki. Ez a nemzedék még szilárdan hitt benne, hogy a szerelem egy életben csak egyszer csap le az emberre, az pedig, hogy fittyet hányanak a házassági okiratokra, nem tévesztendő össze holmi szabad szerelemben vetett hittel. A Nettl által előtárt dokumentumok tanúsítják, hogy voltak barátai és tisztelői, amit ő élvezett, ebből azonban aligha következik, hogy valaha is lett volna másik férfi az életében. Egyenesen ostobaságnak tűnik a számomra hitelt adni azoknak a pártbéli pletykáknak, miszerint házasságra készült volna „Hänschen” Diefenbachhal, akit *Sie*-ként szólított, és sohasem remélte tőle, hogy egyenrangúnak fogadja el őt. Nettl Leo Jogiches és Rosa Luxemburg történetét „a szocializmus nagyszerű és tragikus szerelmi történetei” közé sorolja, s nem is szükséges vitába szállni ezzel a megállapítással, ha megértjük, hogy a kapcsolatuk végső tragédiáját nem a „vak és önpusztító féltékenység”, hanem a háború és a börtönévek, a kudarcra ítélt német forradalom és a véres végkifejlet okozta.

Leo Jogiches, akinek a nevét Nettl ugyancsak megmentette a feledéstől, a hivatásos forradalmárok rendkívüli és mégis jellegzetes alakja volt. Rosa Luxemburg számára ha-

tározottan ő volt a *masculini generis*, ami döntő jelentőséggel bírt a számára: Graf Westarpot (a Német Konzervatív Párt vezetőjét) jobban kedvelte az összes német szocialista vezéregyéniségnél, „mivel”, mondta, „ő egy férfi”. Kevés embert tisztelt, és Jogiches azt a névsort vezette, amelyen teljes bizonyossággal csupán Lenin és Franz Mehring neve helyezhető el rajta kívül. Jogiches kétségtelenül a cselekvés és a szenvedély embere volt, tudta, hogyan kell csinálni és hogyan kell szenvedni. Hívogató volna Leninhez mérni, akire egyben-másban hasonlított, leszámítva a névtelenséghez fűződő szenvedélyét, hogy a színpalak mögül rángassa a szálakat, valamint rajongását a konspiráció és a veszély iránt, ami további erotikus vonzerőt kölcsönzött számára. Csakugyan egy Lenin vetélt el benne, beleértve az – ő esetében „totális” – írásképtelenségét (ahogy Luxemburg egy levelében megállapította róla éleslátó és tulajdonképpen nagyon is szeretetteljes személyleírásában) és közepszerű szónoki képességeit. Mindkét férfi kizárólag nagy szervezői és vezetői tehetséggel rendelkezett, semmi egyébbel, így abban a pillanatban, hogy teendők híján magukra maradtak, tehetetlenek és fölöslegesnek érezték magukat. Lenin esetében ez kevésbé figyelemre méltó, ő ugyanis sohasem szigetelődött el teljesen, Jogiches viszont hamar összetűzésbe keveredett az orosz párttal egy Plehanovval – a kilencvenes évek svájci orosz emigrációjának pápájával – történt veszekedés nyomán, aki a Lengyelországból újonnan érkezett magabiztos zsidó fiatalokra „miniatűr Nyecsajev-ként”⁴ tekintett. Az eredmény az lett, hogy – Rosa Luxemburg szavai szerint – évekig „teljesen gyökértelenül vegetált”, míg az 1905-ös forradalom meghozta számára az alkalmat: „Meglehetősen hirtelen nem csupán a lengyel mozgalomban ért el vezetői pozíciót, de az oroszban is.” (Az SDKPIL a forradalom során tett szert jelentőségre, és a következő években egyre meghatározóbbá vált. Jogiches, noha ő maga „egyetlen árva sort sem” írt le, mindvégig a közleményeik „szí-

⁴ Szergej Nyecsajev (1847–1882): nihilista beütésű radikális forradalmár. (A szerk.)

ve és lelke” maradt.) Utolsó röpke pillanata az volt, mikor, „az SPD számára teljességgel ismeretlenül”, az első világháború alatt titkos ellenállást szervezett a német hadseregben. „Nélküle nem jött volna létre a *Spartakusbund*”, amely, a többi németországi szervezett baloldali csoportosulással ellentétben, rövid időre egyfajta „eszményi sorstárs csoporttá” vált. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Jogiches csinálta volna a német forradalmat; ahogy az összes többi forradalmat, ezt sem csinálta senki. A *Spartakusbund* is inkább „követte az eseményeket, mintsem előidézte volna”, a hivatalos álláspont pedig, miszerint az 1919. januári „Spartakus-fölkelést” annak vezetői – Rosa Luxemburg, Liebknecht, Jogiches – okozták vagy ösztönözték volna, egyszerű mítosz.)

Sosem fogjuk megtudni, Rosa Luxemburg politikai elképzelései milyen arányban származtak Jogichestől; egy házasságban nem mindig könnyű különválasztani a másik gondolatait. Azt azonban, hogy ott vallott kudarcot, ahol Lenin sikert aratott, Jogiches legalább annyira a körülményeinek – zsidó volt és lengyel –, mint csekélyebb képességeinek köszönhető. Mindenesetre Rosa Luxemburg lett volna az utolsó, aki ezt a szemére hányja. A sorstárs csoport tagjai nem ezekben a kategóriákban ítélték meg egymást. Jogiches maga is egyetérthetett az ugyancsak orosz zsidó (jóllehet nála fiatalabb) Eugen Levinével: „Halott emberek vagyunk, csak most épp kimenőn.” Ez a beállítódása különítette el a többiektől; hiszen sem Lenin, sem Trockij, de még maga Rosa Luxemburg sem valószínű, hogy efféle vonulatok mentén gondolkodott volna. Luxemburg halála után Jogiches megtagadta, hogy biztonsági okokból elhagyja Berlint: „Valakinek itt kell maradnia, hogy megírja a sírfeliratainkat.” Két hónappal Liebknecht és Luxemburg meggyilkolása után tartóztatták le, és a rendőrségen tarkón lötték. A gyilkos kiléte ismert volt, de „soha nem történt kísérlet a megbüntetésére” – ugyanígy megölt egy másik embert is, majd „előléptetéssel folytatta pályafutását a porosz rendőrségen”. Ilyen volt a weimari köztársaságban a *mores*.

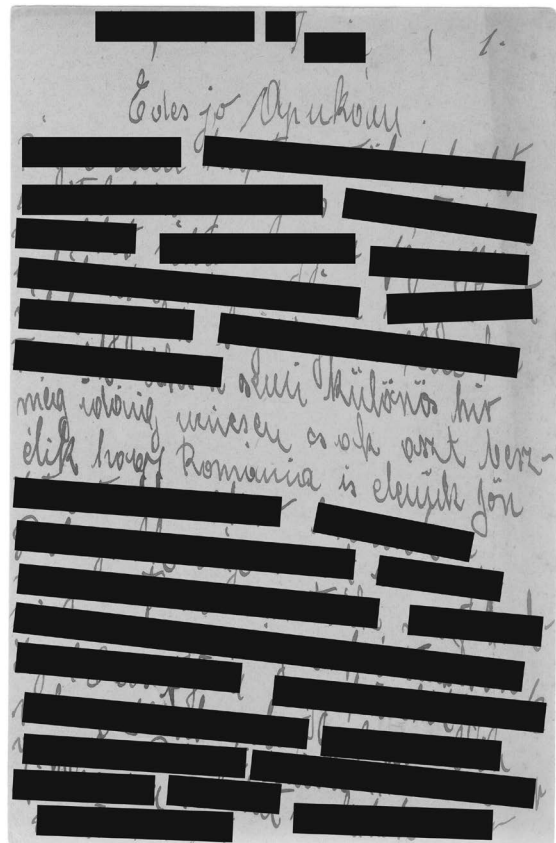
Ezeket a régi történeteket olvasva és fölitéve az embernek fájóan tudomást kell vennie a német elvtársak és a sorstárs csoport tagjai közötti különbségről. Az 1905-ös orosz forradalom alatt Rosa Luxemburgot Varsóban letartóztatták, és barátai összegyűjtötték számára az óvadékhoz szükséges pénzt (amit föltehetően a német párt biztosított). A fizetést megtoldották egy „megtorlásra vonatkozó nem hivatalos fenyegetéssel; ha bármi történne Rosával, magas rangú hivatalnokok elleni akcióval válaszolnának”. Német barátainak se a politikai gyilkosság hullám előtt nem jutott soha az eszébe ilyesféle „akciónak” még a gondolata sem, se utána, amikor már tudni lehetett, hogy az efféle tettek büntetlenül maradnak.

IV.

(...) Rosa Luxemburg korai diadalai a német pártban kettős félreértésen alapultak. A századfordulón az SPD „irigység és csodálat tárgya volt a világ szocialistái számára”. „Nagy öregje”, August Bebel, aki a bismarcki Német Birodalom megalakulásától az első világháború kitöréséig „meghatározta szellemét és irányvonalát”, minduntalan azt hirdette, „a létező társadalom halálos ellensége vagyok, és mindhalálig az is maradok”. Nem cseng ez egybe a lengyel sorstárs csoport szellemiségével? A büszke dachból nem gondolhatta az ember, hogy a német párt valamiféleképpen az SDKPIL kikristályosodott változata? Rosa Luxemburnak közel egy évtizedbe telt fölismernie – míg vissza nem ért az első orosz forradalomból –, hogy a dacos szembenállás kulcsa a világgal szembeni általános és tudatos távolságtartás volt, valamint az a kizárólagos fókusz, ami a pártszervezet földuzzasztására szorított. Ebből a tapasztalatból kiindulva dolgozta ki 1910 után a társadalommal való folyamatos „sűrűdés” programját, amely nélkül – mint ahogyan akkor fölismerte – az, amiből a forradalmi lelkület alapvetően táplálkozhatott volna, bukásra van ítélve. Nem szándékozta egy szekta berkein belül eltölteni az életét; a forradalom iránti elkötelezettsége elsősorban

erkölcsi kérdés volt számára, s ez azt jelentette, hogy továbbra is szenvedélyesen részt vállalt a közéletben és az állampolgári ügyek, a világ sorsának alakításában. Az, hogy az európai politika a munkásosztály közvetlen érdekein – és így jócskán a többi marxista látókörén – túlmenően is foglalkoztatta, a legmeggyőzőbben a német és az orosz párt számára visszatérően szorgalmazott „köztársasági programjában” jelenik meg.

(...) Csakugyan sokkal inkább a köztársasági, mint a nemzeti kérdés választotta el az összes többiektől. Itt tökéletesen egyedül volt, ahogy, bár kevésbé nyilvánvalóan, ab-

ban is, hogy nem csak a személyes, hanem a közéleti szabadság abszolút szükségességét hangoztatta minden körülmények között.

A második félreértés közvetlenül a revizionista vitához kapcsolódott. Rosa Luxemburg félreértette Kautskyt, amikor az vonakodott elfogadni Bernstein elemzését a forradalom iránti hiteles elköteleződésről. Az 1905-ös első orosz forradalom után, mikor hamis pa-

pírokkal sietett vissza Varsóba, nem tudta tovább ámítani magát. Ezek a hónapok számára nem csupán véres tapasztalatot jelentettek, hanem „életem legboldogabb hónapjait” is. Visszatérése után a német pártban igyekezett megvitatni az eseményeket barátaival. Gyorsan rájött, hogy a „forradalom” szónak „elég kapcsolatba kerülnie egy valós forradalmi helyzettel ahhoz, hogy” jelentéstelen szótagokra „hulljon szét”. A német szocialisták meg voltak győződve róla, hogy ilyen dolgok csak távoli barbár földeken eshetnek meg. Ez volt az első sokk, amiből soha nem tért maghoz. A második 1914-ben jött, és az öngyilkosságra szelére sodorta.

Az igazi forradalommal való első találkozása természetesen több és jobb dolgot is megtanított számára a csalódásnál, vagy a megvetés és a gyanakvás művészeténél. Innen nyerte rálátását a politikai cselekvés természetére, amit Nettl helytállóan nevez a politikaelmélethez való legfontosabb hozzájárulásának. Lényege, hogy a forradalmi munkástanácsok (a későbbi *szovjetek*) alapján kirajzolódott számára, „a jó szervezés a cselekvésnek nem előzménye, hanem terméke”, hogy „a forradalmi cselekvés megszervezését csak magában a forradalomban lehet elsajátítani, ahogyan úszni is csak a vízben lehet megtanulni”, hogy a forradalmakat senki nem „csinálja”, hanem „maguktól” törnek ki, és hogy „a cselekvés nyomása” mindig „alulról” érkezik. A forradalom „nagy és erős mindaddig, amíg a szociáldemokraták [ez idő tájt még mindig az egyetlen forradalmi párt] nem zúzzák darabjaira.” (...)

Nem élt elegendő ideig ahhoz, hogy lássa, mennyire igaza volt, és végignézze a kommunista pártok – az orosz forradalom egyes következményeként szerte a világon bekövetkező – rémisztő és rémületesen gyors morális megroppanását. Ahogyan Lenin sem, aki, minden hibája ellenére, sokkal több közös vonást ápolt az eredeti sorstárs csoporttal, mint bárkivel, aki utána következett. Ez akkor vált egyértelművé, amikor Paul Levi, aki Leo Jogichest követte a *Spartakusbund* élén, három évvel a halála után közzétette Rosa Luxemburg orosz forradalomról szóló

észrevételeit, amelyeket 1918-ban a „csak neked” jelöléssel – vagyis nem a közlés szándékával – írt.⁵ „Jelentős zavar pillanata volt ez” mind a német, mind az orosz párt számára, és Leninnek bizonyára elnézték volna, ha élesen elragadtatva válaszol. Ehelyett azt írta: „Egy... régi orosz regével válaszolunk: »A sas néha a tyúknál is lejjebb ereszkedhet, / De a tyúk a felhők fölé sohasem emelkedhet.«⁶ Rosa Luxemburg... hibái ellenére... sas volt.” (...) Ez 1922-ben történt. Lenin örökösei három évvel később elhatározták, hogy „bolsevizálják” a Német Kommunista Pártot, és „külön támadást” rendeltek el „Rosa Luxemburg egész hagyatéka ellen”. Egy Bécsből frissen érkezett, Ruth Fischer nevű fiatal tag örömmel elvállalta a föladatot. Tájékoztatta a német elvtársakat, hogy Rosa Luxemburg és hatása „legkevesebb a szifilisz-bacilussal ért föl”.

A szenny kiáradt, és valami olyasmi dugta ki a fejét belőle, amit Rosa Luxemburg „másik zoológiai fajnak” nevezett volna. Többé nem volt szükség a „burzsoá ügynökökre” és a „szocialista árulókra” ahhoz, hogy megsemmisítsék a sorstárs csoport néhány túlélőjét, és feledésbe borítsák szellemiségük utolsó maradványait. Szükségtelen is mondanunk, soha nem jelent meg összkiadás Rosa Luxemburg műveiből. (...)

Az ember szeretné azt hinni, nem reménytelen, hogy megkésve bár, de elismerik, ki volt ő és mit tett – ahogyan azt is remélni szeretné, hogy végül elnyeri helyét a nyugati országok politikatudományos oktatásában. Nettlnek ugyanis igaza van: „Gondolatainak mindenütt ott a helye, ahol a politikai eszmetörnetet komolyan tanítják.”

PÁLYI Márk fordítása

5 Nem nélkülöz minden iróniát, hogy ez a röpirat az egyetlen még ma is olvasott és idézett munkája. (...)

6 Lev Davidovics Trockij: „El a kezekkel Rosa Luxemburgtól!” In Magyar György vál., Mészlivetz Ferenc szerk.: *Rosa Luxemburg és az orosz forradalom*. ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1983. 198. o. Béládi László ford.

Balázs Attila

SÍPPAL, DOBBAL, EGRI CSILLAGOKKAL

– türk ve macar kardestir
(török, magyar két testvér)

Kockázatos lenne azt mondani, hogy mindenki, mindenesetre sokan ismerik a versikét, amely úgy kezdődik, hogy: *Gólya, gólya, gilice!* És folytatódik, hogy: *Mitől véres a lábaid?* A válasz pedig az, hogy: török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja. – Megvágta az pogány kölyke, mert szegénynek már a handzsáros felmenői is ilyenek voltak, miközben a magyar gyerek igyekszik istápolni a sebesült gilicét. A sztereotípiát fordította – megfelelő történelmi háttér, tapasztalat, illetve tényállás híján – aligha képzelhető el Törökországban, ahol idén tavasszal jelent meg a jó és a rossz megosztásának hasonló receptje szerint készült, nálunk rég legendássá vált, népszerűségében csaknem verhetetlen, erős és kétségtelenül őszinte hazafiságot sugárzó, *Egri csillagok* című történelmi regény. Gárdonyi (eredeti nevén Ziegler) Géza műve, amelyet 1899-ben a Pesti Hírlap kezdett el folytatásokban közölni, s amely rögtön kiemelt helyet biztosított bolygó lelkű

szerzőjének a magyar irodalmi örökkévalóságban. Gárdonyinak, aki viszont nem sokkal a számára valóságos írószékhelyt garantáló könyv megírása előtt még azon törte a fejét – ugyancsak híres dolgozószobájának híres tetőablaka alatt – kesernyés pipafüstjébe burkolózva, hogy esetleg kivándorol Amerikába. Ott vagy saját fejlesztésű vízibiklikijével szerez magának vagyont, mert alma nem esik messze a fájától – édesapja nevéhez fűződik egyebek mellett az úgynevezett önélező ekevas feltalálása –, vagy legföljebb hegedül. Mint Dankó Pista, akinek a nótáihoz maga is írt szöveget. Ehhez a cigány Petőfiéihez, ahogy ő Dankót nevezte.

Hogy Törökországban újabban nehezen elképzelhető mind a vers, mind a regény szemléletének fonákja, öngerjesztő düh és önélező kard lenne a mienk, ha újfent a törökre rontanánk, azt e sorok írójának ide kívánczoló kis kitérője is bizonyítja, amely szerint anno elutazott az *Európa Kapujában* címmel-névvél-jelszóval rendezett fényes és hatalmas isztambuli könyvvásárra. (ORTA AVRUPA EDEBİYAT GÜNLERİ, 2004.) Egy kicsike akármilyen nem az egész akármilyen, de sokat mutathat az egészről, tartják bölcsen Törökországban is; mikorban jellemzi azt, ami makróban látszott ott, amikor a török nem fegyverrel, hanem könyvvel jelent meg Európa küszöbén. Úgy esett, rövidre zárva a bizonyító erejének képzelt elbeszélést, hogy a rendezvényre sietve a vendég magyar író taxit fogott a konstantinápolyi bazárnál – ahol egykor egy kis törökmézért, esetleg török csibukért, áfiumért oda utazó Gárdonyink is megfordult –, és ami nem kunszt itt Pesten-Budán, ott még kevésbé: rövidesen pokoli dugóba került. Hogy erről a balszerencséről elterelje utasa figyelmét, a taxis érdeklődni kezdett a kedves úr (gyaur) kiléte felől. Hallván, hogy magyar, arca felragyogott, és ezt rikoltotta lelkesen, sajátos török *vox populi* gyanánt, hogy: *Magyarisztán! Török és magyar testvérnép, annyit szenvedtünk közösen a történelem folyamán!* És ennek az épp erősen kanyarodó török férfiúnak az őszinteségéhez – a regénybeli Jumurdzsák fondorlatait félre – nem fért semmi kétség.

Azóta bekövetkezett a nem pusztán irodalmi, hanem történelmi-politikai fordulat, pontosabban erősödött a trend, amelyben Eger vára többé – a nagy török államférfi, páratlan éleslátású Kemal Atatürk bevezető munkássága után – nem akadályt, hanem összekötő kapcsot jelent a török testvérség számára: Európa felé. (Kemal Atatürkről emlékeztetőül annyit, hogy a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke volt, aki eltörölte a kalifátusokat, számos haladó szellemű reformot vezetett be, és szorgalmazta az európai életmódot, az európai öltözködést a török hagyományok keretében.) Ugyanakkor mi sem zárkozunk el a közeledéstől. Ennek ékes bizonyítéka például a 2012-ben nálunk megrendezett török–magyar testvéri napok és annak visszhangja. Íme, egy töredék az ebből az alkalomból elhangzott ünnepélyes miniszteri üdvözlőből: „Közös történelmünk olyan, mint a kettőtört pénzérme: csak akkor lehet egész, ha mindannyian őrizzük azt a felét, amit Isten ránk bízott. Hosszú, közös múltunk van: harcoltunk egymás ellen és harcoltunk közösen, harcoltunk egymásért. A magyar nemzet emlékszik közös történelmünk nagy pillanataira. Törökország őrzi közös történelmünkéből azt, amit rábíztak. Magyarországon mi is ezt tesszük.”

Ennek tükrében, miként a friss hírek tanúsítják – mindennemű újabb török belpolitikai viszály, gazdasági és vallási szekularizációs probléma dacára, közös erőfeszítéssel, ugyanakkor török pénzből-dukátból keressük az egykor elhunyt Szulejmán császár – a törökök úgy tudják – Szigetvárnál kimetszett, aranyfazékba helyezett szívét. A türbét, amelyben azt őrizték, és amely szenthelyet az Oszmán Birodalom széthullásával Európa a földdel tett egyenlővé. Lehet, tévedés, lehet, nem, lehet, csak pusztá akusztika, és az a türbe csakugyan nem a magyar Turbék település határában állt, de valahol tán meglesz az alapja. S hogy benne a *szív*? Kérdés. Mindenesetre keressük, mint Attila sírját, mi magyarok, a törökök szerint Attila unokái, akik régés-régen együtt éltünk velük, csak aztán elváltak útjaink, elvándoroltunk, s felvettük a kereszténységet. Jóval később pedig – vélhe-

tően a véres történetek hatására – elfordultunk tőlük, és inkább vállaltuk a halszagú északi rokonságot. Keressük hát Szulejmán szívét, mint (átvitt értelemben) Attiláét is, csak most az előzőt jobban, és közben minél több törököt várunk ide a sofőrök mellett. Ugyanakkor Szigetvár mostani éltetői és védői nyíltan kijelentették: túlkapásokat félre, működő dzsámi nem lesz ott. Tisztelettel híres törökverőink emlékének.

Valószínűleg így gondolja Pécs is meg Eger is.

Vissza a regényhez. Magyar lapjaink hírül adták ez év májusában, majd többfelé is szó esett róla még a török rózsza intenzív nyári virágzása alatt, hogy a regény átültetője Erdal Şalikoğlu, észak-törökországi származású doktor, aki nálunk volt továbbképzésen, itt tanult magyarul. Kérésünkre a fordító, aki a napi hercehurca és rabiga, a napi robotolás-kulukulás után ült le esténként íróasztalához (a boszporuszi csillagok alatt), újfent kifejtette, még hozzá nem kis érzelmi hőfokon, hogy elsősorban a két nép egymáshoz való közeledésének eszménye vezérelte munkájában. És a lényeg a megismerésen van. Mert a legjárhatóbb út, ami a *szeretethez* vezet, az a *megismerés*. – Érezhető, hogy fontos számára, mint a lantjáték, amelyet ugyancsak szenvedéllyel, magas fokon művel. Nem melleleg számos koncertet adott Magyarországon, Törökországban és Erdélyben Kobzos Kiss Tamással. Közös lemezük, a *Szívetekben őriztetek* című, Âşık Veysel török bárd művei alapján készült, de van egy másik is, a *Lásd, mit mível a szerelem* című, amely a „szív útját járta” régi anatóliai dalnoknak, Júnusz Emrének állít emléket, aki szeretni tudott minden embert nyelvre, vallásra vagy fajra való tekintet nélkül.

Nota bene: láthatjuk, a szív fogalma mennyire fontos ebben az esetben is, ahogy az oroszoknál. A nagy ázsiai dobbanás; szívközeliség és szívközpontúság, forró testvéri szeretet. Turán végtelen egének tág horizontja.

Amikor Emre megszületett, Anatóliát mongol hordák dúlták, előtte keresztes hadak pusztították kegyetlenül Bizáncot. Az égig fröcskölt a vér, a folyókat hullák torlaszolták. A lantosok nem győzték megénekelni a hőstetteket. Amit

Erdal Şalikoğlu – a fordító, aki nem igyekezett szépíteni a forrásművön, ahogy vallja, az egészben talán három-négy szót helyettesített, és a szintaxison sem változtatott – ide társíthatóan hangsúlyoz, az az, hogy a történelem veszélyes terület, mindennek két oldala van, sőt néha több is. Nekik a történelmükben hódító Szulejmán személye olyan, mint például másoknak Nagy Sándoré: fényes és dicsőséges. Viszont hogy innen, a hajdan leigáztak szempontjából, a sok harács és karóba húzás után ez a zavaró tényező maradéktalanul kiiktatható-e, kérdés. És hogy amott miként alakulhat a fogadtatás a más szemszögű-világú könyvről, az is kérdés. Függs a csillagok állásától. Nem csak Boszporusz tükrének, de az egész Törökország területének felette.

De annál is inkább függ a Hold fázisától.

Mindenesetre megtörtént, ami megtörtént. Gárdonyi Géza művére esett a választás mint lehetséges irodalmi taxira Magyarisztánból Törökisztánba. (Túr-retúr.) Hogy a legszerencsésebb-e ez így, végeredményben már mindegy, a tevé valahogy kioldódzott és eliramodott valahová. Vagy a ló, mindegy, a könyv napvilágot látott. Kiadását nemzeti erőforrásaink kasszájából támogattuk, ugyanakkor a

Török–Magyar Baráti Társaság bábáskodásával jött létre, amelynek maga Erdal Şalikoğlu az elnöke. Érdekesnek tűnik, hogy a Török–Magyar Baráti Társaság felbukkanása a folyamatban mintha azt támasztaná alá, ami a legújabb ezredforduló után hangzott el az írásunkban említett isztambuli könyvvásáron. Nevezetesen az, hogy a jövőben valószínűleg nem a legnagyobb országos kiadói fórumok szintjén folyik majd a gyümölcsöző érintkezés, hanem más, menet közben alakuló szinteken és módozatokon. – Ennyit az *Egri csillagok* török kiadásáról, amellyel kapcsolatban Şalikoğlu azt mondja, még túl friss ahhoz, hogy sikerült volna bejárnia azt a hatalmas országot, ahol, sajna, egyre kevesebben olvasnak, vagy csak giccset/ponyvát. (Testvérnép.) Ugyanakkor érkezett ide a fordítónak egy másik kijelentése is, miszerint valaki azt találta mondani, ezért a könyvért még megölik.

Remélhetőleg rossz vicc csupán.

Item. Érdekes megfigyelni másoké mellett Hayrullah Yigitbasi török történész érvelését a testvérség mellett. Yigitbasi professzor úr – aki szemmel láthatóan szívesebben közlekedik az utca jobboldalán, és aki nálunk is meg-

szállottan kutatja a török–magyar kapcsolatokat (lantjátékáról nem tudunk semmit) – ugyancsak magasröptű és mélyenszántó gondolatai figyelemre méltók a közös ősi nyelvről, amelyet számtalan közös kifejezés bizonyít, hisz kétségtelen, hogy sok török jövevényszóval rendelkezünk. Több százal – szerinte több ezerrel, ha nem is annyival, ahány csillag az égen –, közöttük például az *ekével*; ha az *önélező* kifejezés már újabb korból származik is. De például török eredetű a *sarló*, ha a kard nem is, a *golya* meg bizonytalan. Yigitbasi bevallja, nagyon félt a magyar nyelvtől. Az arabra csupán két és fél évet áldozott az életéből, itt sokkal többre számított, ám amikor kezdett belemerülni, megdöbbenve tapasztalta, hogy nagyon könnyen tanulja. Mert ugyanaz a nyelvi logika, a nyelvtan, mint a törökben, és csakugyan rengeteg a közös szó. Mindennek tükrében úgy vélekedik a finnugor eredet elméletéről, hogy azt előbb kitárlták, és csak azután dolgozta ki néhány ember, pár száz szóra alapozva a teóriát. Úgy érzi hát, hogy a finnugor elmélet kezd elveszteni súlyát, miközben az altaji újra megerősödni látszik.

Yigitbasi, aki Rodostóban magyar napokat szervezett – de most Mikest, Kossuthot is félre, meg Rákóczi fejedelmet is –, azt állítja, hogy a magyarszeretet több ezer éves szerves része a török hagyományoknak, következésképp nem az oszmán időkben talákoztunk először. Mondja, hogy a török világ kettőszázötvenmillió emberből áll. A török néphagyományban – a kazahoktól a türkméneken át a macedóniai törökökig – él a ma-

gyarokkal való testvérség legendája. Olyannyira, hogy a két világháború közötti évekig a török történelemírás egyszerűen törököknek nevezi a magyarokat. És hogy történelmi konfliktusaink elsősorban abból eredtek, hogy a magyarság kultúrája más lett, ezért érezte megszállónak a törököt. Holott az igazi problémát az jelentette: a harácsoló Nyu-

gat ördögtől eredő céljával tűzte ki, hogy a törököket Európából akár tűzzel-vassal, de kiűzi. Szerinte Európában mindig a magyarok voltak a legélen a támadásban, a török katonaság legjobban a magyarok elöl szökött, semmibe se vettek szerbet, franciát, németet, de a magyaroktól félték. Magyarországra menni annyit jelentett, mint férfias harcot

vállalni – állítja a török tudós ember; és ez számunkra itt remek. Mert a fentiek tükrében egyben, szinte egy csapásra, egyetlen suhintásra értelmezhetővé válik a hazafias lelületű török gyerek vad kirohanása (is) a magyar gólya ellen.

Általában a dialektika hal meg utoljára, bár, ha jobban belegondolunk az elmondottakba, ez az egész nem is annyira ellentmondásos. Yigitbasi tanár úrtól, aki régebbi török forrásokra hivatkozik, megtudjuk még azt is, hogy például az 1890-es években majd' négyezer magyar férfiú vállalt – a lengyel Bem József, a mi híres Bem apóink nyomában, aki Murad Tevfik pasaként élte tovább életét Törökországban az elbukott 1848-as magyar szabadságharc után – komoly szerepet a török állami és hadi gépezetben. Akkoriban a magyarok számára Törökország a fényes karrier lehetőségét jelentette. Aztán valamikor jött az első világháború, amely mindkét ország nyakába valóságos katasztrófát zúdított. Ezzel történetünk szála visszakanyarodik a török felszabadító háború hőiséhez, Gazi Musztafa Kemal pasához, a török nép későbbi atyjához, Kemal Atatürkhöz, aki a modern török állam kialakításában is számított a magyar segítségre. Atatürk – Yigitbasi szerint – az ott settenkedő-serénykedő, pipiskedve a válla felett áttekinteni igyekvő német és amerikai gyanús szakértő elemeket hazaküldte, mondván, Európában, hovatovább az egész világon a magyarok állnak legközelebb a törökökhöz. Így aztán a magyarok visszafizethetetlen szerepet játszottak a mai Törökország megszületésében.

Ezzel itt egyelőre pontot is tehetnénk az egri csillagok és a török félhold – szadisztikus/mazochisztikus elemekkel tarkított, mindenestre érzelemdús szerelmi/történelmi – miniregényének a végére, ha nem visszhangozna itt a fülünkben a mondat, hogy az első világháború mindkét fél, török és magyar számára tragédiát jelentett. Annyi maradt még megjegyzendő ezzel kapcsolatban csupán, hogy míg Magyarország számára az amputációt eredményezte az Obljaj nevű bosznia falucskából útra kelő tuberkulotikus postásfiú 1914-es szarajevói lövöldözése –

amelyben halálosan megsebesítette az osztrák trónörökös, párját, Chotek Zsófiát pedig úgyszint' végzetes kimenetellel méhen találta –, addig Törökországnak ugyanez az újjaszületés lehetőségét jelentette. S ebből a szemszögből viszont, gondoljunk csak jobban bele, hálásak lehetünk mi is Gavriilo Principnek. Miért? Mert egyrészt beindította a halálos vergődésében is bennünket magához szorongató Monarchiát örökre felszámoló folyamatokat, másrészt igazából ő az az ember, aki nélkül az *Egri csillagok* török fordítása aligha jöhetett volna létre.

1. Ke-re-sik a, nem le-lik a kereszte - ló le-ve - le - met,

Keresik a, nem lelik a keresztelő levelemet,
Még a pap se, még a pap se találja meg a nevemet,
Majd megtalálja azt első Ferenc Jóska,
Ki elvitet a harctérre, nem is hozat többé vissza.

Csavargónak, naplopónak tart engem az egész világ,
Pedig az én kalapomnál nem hervad el a gyöngyvirág.
Szervusz, Kassa város, vedd le rólam a szádat:
Én elmegyek a harctérre, más öleli a babámat.

Mikor szürkébe öltöztem, azon kezdtem gondolkozni:
Ki lesz az én utitársam, ha'ja harctérre kell menni?
Maj' lesz utitársam a kedves pajtásom,
Ki megássa a síromot doberdói hegy aljában.

Ferenc Jóska bánatába' kísétál a Dunapartra,
Ráborul a Koronára: hova lett a katonája?
– Megállj kutya muszka, merre hallom én a szádat:
Harmincötös ágyugolyót lövök én ki teutánad.

Egyébként ha már a Balkánon járunk, és a győztes török hódító sereg mitológiájának és pszichológiájának tükrében vesszük egy pillantás erejéig szemügyre 1914-et: megállapíthatjuk, hogy a hajdan erős, majd romlásnak indult Oszmán Birodalom önmegbecsülésének utolsó morzsáit is felcsippentette az, amikor az említett évben Montenegró maroknyi, örökké rajta edződő, magas hegyeiről a törökök nyakába ugráló, sokáig a nyelvüket is rajtuk élező és pallérozó, egész nemzeti irodalmát a törökverésre építő harcos népe már álmaiban se vágyta vissza Szolimánékat és Mehmetéket. Vérben forgó szemét másra vetve – hadat üzent Németországnak.

Kántor Zsolt

CSAK SZÖVEG A GONDOLKODÁS

A gondolkodás mint szöveg.
Bárcsak újra lehetne írni!
Amit elsietünk és elszabunk.
A történelmet mint textust.
Most az emlékekből levágok.
S a lomtárt, mint egy alexandriai könyvtárt...
Egyetlen művé gyúrom.
Degenerálódott az egész.

Végül is: nincsenek említést érdemlő elemei.
Ugyanakkor a figyelmen kívül hagyás
sem a leggömbölyűbb faktor benne. Eredendően több,
mint az úgynevezett megoldások.
A hallgatás egy üvegkocka. Néma tekintet.
Mintha az eső pofozná életre. Majd megfagyna
egyetlen pillanat alatt, mint egy mélyhűtött tojás,
az összes stratégia. Textúrák. A zárójel nyitva marad.
De jön a rendszergazda. Éjszakásként csirkézik.
Az összes hírt belepréseli az asztallapba.
Furnérlemez. Könnyen bele lehet vésni
az összetéveszthetetlen tipográfiát.
Odakeni, belenyúl a szóközökbe, széthajtogatja
az erodált hamvakat. Hűség, mértéktartás. Szavak.
A hagyomány csak iromány. Guanó és gumi.
Ezeket látom, amikor dolgozni indulok.
Régi zakómban ötszázast lelek.
Nem beszélek tárgyakkal. Gyűjtögetek, szövegetek.

A NYELV A DOLOG ELÉSIET

Maurice Blanchot-intenciók

A beszéd kristályszerkezetű vatta.
Nem szűnyogháló. Nem is raklap.
Bár tanulmányozhatjuk a kertet
a szavakból szőtt hálón át.
Átbújnak mindenen az ódák.
Az erdő az átírás élményére lesz „egy”.

Úgy támad fel, hogy rajta mész.
Minden lépés dolog s beszéd.
Törtrész felhő és Nap-ész.
Egy státer a Sturm und Drang darabja.
A nyelv a dolgot nyilván tartja.
Ahelyett, hogy benne állna –
Már zöld állapotában learatja.
Együtt ebédelnek s földézik a múltat.
Ha lázadsz, konstrukcióként lenyúllak!
A képernyőn narratívabábok úsznak.
Egy tanulmány sodorja el a Holdat.
A háttérzúgás egyre árnyaltabb.
A puding elfogyott, a tálát kinyaltad.

A TETT FOLYIK

Heller Ágnesnek

Kezdetben volt a beszéd.
Minden baj belőle lett.
Az emberi mivolt elleni ész.
Majd a gázkamrás kezek.

Elsült a száj, mint az ész.
Kifolyt a tett.
S mintha a kétségbeesés
által szülne a műremek,

a papírt ellepték a legyek.
Majd a rettegésből kinőtt az est.
Nem bírt tovább sűrűsödni,
minden múlttá vált, ami lett.

S ettől lenne a lelke telített?
Megértette, hogy a nyelv
kigondolja – mi lesz?
De megint csak elszenved. Siet.

Celan-struktúra

A bejárónó elalél. Épp terhes. A fiatal gazda ülteti le egy kerti hintaszékbe. A szőlőfürtöket látja, ahogy felnéz. Két felhő közé benőtt a lugas. Bozótok között nő fel a magzat. Suttogja. A gazda megsimogatja a szolgáló meztelen hasát. A maga hasában van az erdő, amit kerestem. Meg fog születni holnap. Ikertestvérek lesznek. A folyó az erdő párja. Törpék és manók készítik a születésnap tortát. Sürgölődnek-forgolódnak az üvegasztal körül. Az egyik pudingot köpül. A másik almát reszel. A harmadik tojásbabot ver. De nézze! Az égen egy hosszú szivárvány. Mint lebegő papírszalag, körbeöleli a lugast! Celan könyvében könyvjelző.

Rilke háza

Ebben az akváriumszerű házban tél van. A narrátor sózza a tanyához vezető utat. Irgalom nélkül esik a hó. Feldereng az őszi emlék: arborétum, a fűzfa alatt egy szép női akt. Ki nyúlna hozzá, ha engedélyt is kapna, hisz olyan Ő, mint egy fajanszedény. Csurom zúz-mara. A rémület dísz csupán. Azután újra a szívle-páthoz beszél. Mennyivel inkább a magány, mint ezek az ambivalens ékkövek. De a hólapátolás után jól jön egy tea. Leülni a tölgyfaasztalhoz, kinyitni a spirálfűzetet és tűfilccel írni: túlcsoportult ég, küldj egy ropogásra sült csillagot. Egyébként a túl-lét: kékes, zagyva főzet. A legközelebbi dolgok se bánják, ott érzem-e őket?

Mallarmé álma

Fodros-bodros tévhit: a délibáb-nézet. Hogy fejjel lefelé jönnek szembe, bizony, a pásztorok. Juhaikat az égben hagyták, most új bárányokat vadásznak a sereggyűjtés idejére. Tudják, a fegyverszünet csak egy nap, a farkasok sebeiket nyalogatják és jóllaknak a csata előtt, hogy erőt merítsenek a kerékpár dinamóján keresztül. Mert mind bábu és papírmasé. A játékot a dramaturg irányítja a pendrive citromillatú fiúkjából. Barna falu. Kék folyó vág puhán omló, őszi tájakat. Egy szelet örület, vihar söpör végig a kunyhókon. Fiúk játszanak a felhők között. Izmos, nemtörődöm angyalok. Elektromos az álom. Távirányítóját az erdő vette kézbe. Lelkek hullnak egy tóba. Templomok, kórház, hidak. A monszun levegőt vesz. Kilyötyyen a szép ívű mederből a bor. Georg Trakl a vendég, az új füzetben lapozgat. Épp a hátsó borítót nézi, amikor kinő a papírlapból a celani erdő.

ELÁSOTT GALAMBOK

– regényrészlet

Mentünk az úton. Ask zenét hallgatott, én a kertet néztem. Kókadt katángkórók és levitézlett leanderek. A messzi lan-kákon fossárgára érlelete a tarlót az aszály. Anyám szerint csak annak van köze a föld-höz, aki elfogadja a halált. Ezt akkor mondta, amikor lett végre egy különbejáratú ágyá-som a nagymamám kertjében, s kirohasztot-tam a dugmagyaimat. Öt éves múltam, de csak valamivel később, a tavaszi dugványo-záskor kaptam meg a születésnap ajándéko-mat. Eridj szépen játszani, hessentett a fene-kemre anyám. Nem fáj, de érezte, hogy a földhöz még kicsi vagyok. Eloldalogtam ga-lambfarkat sózni, mert Karcsitól úgy hallot-tam, hogy abból lesz a madártej. Karcsi az óvodástársam volt, s egy napon azzal állt elő, hogy ha megmutatom a madárkám, cseré-be beavat a madártej rejtelmébe. Előbb meg-szódom, majd megfejed, mondta guggolva, miközben alulról s fintorogva mustrálgatott. Elég nagy perpatvar lett belőle, Böske néni bekérte a szüleimet, felpofozott, sipítózva hadonászott, egyre csak azt hajtogatva, hogy hát ő, hogy hát ő, még ilyet, s közben az öle felé bökködött, majd hogy a kislány az izéjét mutogatja mindenfelé. Mindenfelé? – röffen-tett egyet apám. Na jó, nem mindenfelé, ha-nem a fiúknak. Hogy mást ne mondjon, pél-dául Karcsinak. Ja, az más, nevetett apu, s

hazafelé megkérdezte, hogy stramm fiú-e Karcsi. Nem, szipáskoltam, mert nem tudtam, mit jelent a stramm, de nagyon ügyes: még madártejet is tud csinálni. Hát az bizony nem smafu, vágta rá apu, majd elővette a zsebkendőjét, s kifújta az orromat. Leégett a gertyád, mindig így mondta, ha a taknyom belecsüngött a számba. Nagyanyám kertjében kávátlan kút állt, furnérlemezzel fedte be az apám, onnan mertük a vizet locsoláshoz, s ugyanott iszogattak a galambok is. Az egyik annyira csámpás volt, hogy a társai folyton kilökték a sorból, s ha a vajasalmafára nagy károga letelepedett a varjúcsalád, kábán verdesett, majd behúzódott a gyöngyvirágok alá. Besóztam ügyesen, nem csak a farkát, erre kimúlt. Anyám segített eltemetni. Másnap kiástam, hogy lássam, nem bújtak-e ki a kis galambok, de anyám visszaboronáltatta a földet, s elmagyarázta, hogy a galamb nem hajt friss sarjakat. A galamb tojásokat rak, lépett közbe apám, tojik. A lótetűk is tojnak, mondtam. Meg a krumpli is. A föld alatt! Lótetvek, pontosított apám. Úgy mondják, lótetvek. A vitát lezártuk, mondta erre anyám, s hallottam, amint odamorog egyet az orra alá. Nem kéne hagyni, hogy közel kerüljön a földhöz, dohogta, de a nagyanyám letromfolta, hogy közel vagyunk ahhoz mindannyian.

Órák óta gyalogoltunk. Ask a fejébe vette, hogy nézzük meg együtt a visočicai piramisokat, utána pedig ruccanjunk le Međugorjébe is. Sajgott a fejem. Az éjszaka szépen beittunk, reggel azonban megnyugtató, hogy nem dugtunk. *Not by a long!* Kényelmesebb volt hinni neki. Csak arra emlékszem, hogy a pokol hőtani hatásáról tartott kiselőadást. Szerinte ugyanis maga a világmindenség a pokol, egy gammasugárzásoktól terhelt kénlánc, ami rádtekeredik. Gondoljak csak bele. Belegondoltam. Még azt is mondta, hogy a világmindenségben a víz is perzsel, tűzből van minden, az élet is abból fakad. Tűzforró volt egykor a földünk, tűzeső hozta az első déeneseket, vagy legalábbis a szerkezetük töredékeit. Egy isten van csak, a tűz istene, szónokolta. Minél sebesebben élünk – márpedig erre vágyunk, nem? sebesen élni, nem? ...de, ejtette le szakszerűen a hangját; bárcsak én is

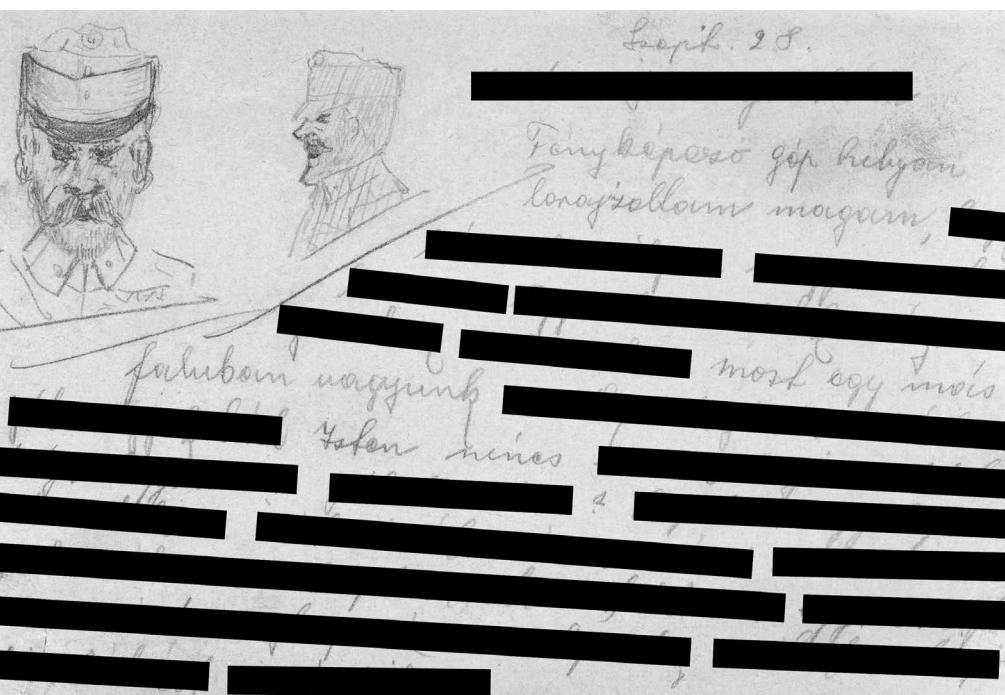
az oslói egyetemen tanulhattam volna, istenem! –, annál jobban égünk. Nyelvünkben hordjuk a súrlódási együttthatót, az utolsó tényezőt, amely az eredet emlékezeté. Egyébként nagyon hamar berúgott. Sokkal hamarabb, mint én. Ne csodálkozz, rémlik, mintha mondtam volna, répán és extrudált kenyéren élsz. Csakhogy isten nincsen, csatant fel újra, girnyák volt, vékony a hangja, s ettől iszonyúan röhejes. Istent mi találtuk ki magunknak, s ahogy egyre beljebb haladunk az időben, már ha van idő, s azon belül a beljebbség fogalma, úgy vetkőztetjük ki önmagából. Mert kezdetben mi volt, na mi? Voltak ilyen-olyan fejek. Kopaszok, szakállasok, előremozdítók és visszahatók, okos lány vagy te, nem sorolom. Aztán már csak isten fia volt. Neki az arca. Aztán jött Mohamed, akinek viszont nincsen arca, sehol egy kicseszett kurva arc, baszki, és ettől ő lett a legfélelmetesebb. Itt megtántorodott. A Harmadik Birodalom. Most már rikácsolt. A Harmadik Birodalmat, kérlek alásan, nem lehet bejelölni a térképen. A Harmadik Birodalom örökkön-örökké vándorol. A Harmadik Birodalom két másik birodalom mezsgyéjének találkozása, maga az ütközet, a surlódás, a tűz. Ha istenhívó lennék – figyelsz rám? figyelek, persze, mi mást tehetnék! –, ha istenhívó lennék, azt mondanám, a Harmadik Birodalom maga a pokol. De valójában csak univerzum, hát ennyi a minden, alul-felül. A Harmadik Birodalom az örök genesis, ott teremti újra önmagát, ahol megéri rá a kritikus tömeg. A Harmadik Birodalom fekete lyuk. Azaz, mondjuk együtt, nincsen ideje. Ha lenne ideje, mindig ugyanott létezne. Hacsak nem rendelkezik olyan dimenziókkal, amikről nem tudunk. Nem mellesleg a pina is az. Mi van? Igen, Harmadik Birodalom. Ugyanúgy nem rendelkezik saját kiterjedéssel, beszipant, elcsócsálja az anyagot. Dugj csak fel egy vekkert magadnak, hadd lám, tudod-e, hogy hány az óra. Én addig a faszomat vakarom. Vakargatom a faszom. És tényleg vakarta. Mire vársz? Ha egy nő széttárt lábakkal él harmincöt évig, akkor már igazán késő a költészetre. Gyere, bébi, a szerelemre még van esély!

Erre felpattantam, kimentem a szobából, jól becsaptam az ajtót magam mögött.

Lenn a lobbyban bevartam még egy pelinkovácot, miközben a recepciósi fiú a szálloda masszörjét ajánlgatta nagy lelkesen. *Good price for a good girl.* Ezt most hogy értsem, förmedtem rá. Ha jó leszek, kiárusítjátok nekem a masszörötöket? Szerencsétlen fickó csak pislogott, és ide-oda sifített a pulton a masszázs árlistájával. Anyám törli így a port az íróasztalán, miközben szkájpolunk. Sose néz a szemembe. Bocsáss meg, hebegte, diák vagyok az orvosin, valamiből fenn kell tartanom magam. Ettől aztán még dühösebb lettem – hogyisne, még én sajnáljalak! –, de egy szemhunyas alatt, tán a pelinkovác miatt, már nem tudtam, mi jogosít fel arra, hogy ártatlannak tettesem

A báros lány kimért nekem egy újabb pelinkovácot, fogtam a poharat, és visszamentem Slavkóhoz. Mondták már, hogy szépek a román lányok, na de ennyire, kezdett évdni, miután egy fiatal pár kitöltötte a vócsereket. Hogy őszinte legyek, jólesett volna belemenni a játékba, Slavko igazán strammnak tűnt. A szemöldökcsontja, akár egy vadászé, beárnyékolta a tekintetét. Jól állt neki a rejtőzködés. A sűrű pillái rács mögé zavarták a szenvedélyt. Huszonpáréves lehetett. Maradok hát román. Slavko apja csibész volt, vagyis közönséges tolvaj, a nagyapjától örökölte meg az ipart, aki a második világháború előtt kesztyűket és táskákat árult Zvornikban, majd az államosításkor a padlásra csempészte a bőröndkészletet. Reggelente kiment az

állomásra, és hazavitt mindent, ami egy-egy nagyobb kofferbe belefért. Kofák tarisznyáját, dámák kutyáját, aktatáskákat, kézipoggyászt. Mikor mit hagytak ott az utasok, amíg elugrottak a mosdóba, vagy kiváltották a jegyüket. A nagyapámnak dolgozott fél Zvornik, mondta, három utasra jutott egy ember, eldiskuráltak, elnyerték a bizalmukat, valami mindig horogra akadt. Utána meg szépen eladogatták, úgymond pult alatt. Jó családból jöttem, Jazmina, csak ép-

magam. Mi ez a gög, amivel kivénhedt, facér nagynénik teremtik le a kedvenc unokaöccsüket, mikor az első, ivarérett gerjedelemtől hajtva sípcsonton rúgják őket földig omló, vinettától és töltött tojástól bűzlő abroszok alatt? Apám nagynénje mesélte, mennyire sajgott a térde, s még neki kellett kimosnia apám klottgatyóját, miután elélvezett. Hová gyorsítok, merre tartok, miért surlódom én mindenkiel?

Meghívhatlak egy italra, kérdezte Slavko, így hívták ugyanis a recepciósi fiút.

Meg, biza, vágtam rá, és bocs az előbbiért.

pen rosszkor, mondta. Ízlelgettem a nevem. Fontos, hogy az idegenség belakja a teret. Az anyja szlovén, de óvodás kora óta nem látta, hazament felszabadulni és a tíz napos háborúban nyoma veszett. Nem halt meg, halotti bizonyítványt legalábbis nem állítottak ki róla, de már nem emlékszik rá. Ki tudja, tán még most is harcol valahol! Harsányan nevetett. Van egy mostohaanyja, vele szokta megdumálni a nőügyeit. Az apja sose ér rá. Újabban fuvarozócége van, vagyis benzinnel kereskedik. Ha szét akarsz nézni nálunk, be-

szélek apámmal, ő majd elvisz téged, jó fej amúgy.

Slavko, miért mondd ezt el nekem?

Nem is tudom, talán mert megsértettelek?

Hajnalig álltam ott, a pultnak dőlve. Slavko a fél életét elmesélte. Mielőtt lejárt volna a munkaideje, Ask is megjelent. Én még ki se józanodtam, ő már másnapos volt. Amikor meglátott, megvakarta a fejét, morgott valamit, majd eltűnt a lépcsőfordulóban. Biztosan répáért ment. Az alsorsori étkezőből hirtelen égett rántottaszag tört elő. Mintha Ask keverte volna meg a levegőt. Együtt vagytok, kérdezte Slavko. Jesszusom, dehogyan. Várj csak, de hiszen együtt vettétek ki a szobát, nem? Persze, mert ő egy csóró norvég paleoasztronauta, én pedig egy szánalmas román kurva vagyok. Hogy milyen nauta? Paleo. Ez most komoly? Jaja, abszolút. Úgy váltja a dimenziókat, mint te vagy én az eurót. De jó neki, nyertette Slavko, de látszott rajta, hogy azért irigykedik. Figyelj, mondta, ez a számom, csöngess rám, ha szükséged van valamire.

Aztán megjött a váltás, leadta neki a vócsereket, megölelt, s már ott se volt.

Ask a vállán vitt fel a negyedikre, mert elromlott a lift. Na gyere, te kis román kurva, mondta, és a hónom alá nyúlt. Nehezen hiszem, hogy ne lett volna közünk egymáshoz, mintha derengene a meztelen teste: szőrtelen és fényes volt a bőre, a farka meg, akár egy csámpás krumpli, gumószerű.

Askkal, a reptéri incidenst követően, az egyik Skadarska utcai kisvendéglőben találkoztam újra, szemerkélt, amikor kiszúrtam egy szerényebb helyet. A faverandáról a pincérek már szedegették be az asztalokat és a székeket. Széltében-hosszában, ameddig a fül elhallott, klarinét vinnyogott minden kócerájából, és zihált a tangóharmonika. Ez volt az egyetlen vendéglő, ami beékelődött a féktelenségbe, és fehér falaival inkább visszaverte, semmint nyelte a zajt. Az idősebb pincér, igazi főúr, megkérdezte, hogy vajon nem volna-e jobb nekem odabent. Nem volna. Egyedül volna jó, itt, az esőben. Ezt mindenképpen meg kell ünnepelni, mondta, s hozott egy slivovicát, a ház ajándéka, majd letette elém. Tudom-e már, hogy mit rendelnék.

Nem, még nem, valami húst. Akkor Szerbia a legjobb hely erre, ő pedig készségesen várja, hogy odaszólítsam, ha már eldöntetett. Addig is, kérek-e esetleg valami bort? Jófajta macedónt, mondjuk, száraz vöröset? Jöhet. Kinyitottam a moleszkint, amit azért vettem, hogy kiegészítsem az apám belügyis dossziéján a szaggatott vonalakat. Belgrád. Leanderek. Makadám. Legyen inkább fordítva: makadám és leanderek. Az eső még mindig szemerkélt, s a két szó jóformán ki se rajzolta a szürke-rózsaszín hátteret, ahonnan elkezdhettem volna a történetet, máris halványkék patakka változott egy kövérebb esőcsepp alatt, a szél pedig felkapta és szanaszét fröccsentette a papíron. Elővettem a mobilomat. Időről időre újra kellett olvasnom a szeretőm régi üzeneteit. Csak a szépeket tartottam meg, holott felejteni azokkal a nehezebb, de megtartottam, hogy elhiggyem, maradt még valami odabenn, amit léleknek nevezni talán túlzás volna. Az utolsóban az állt, hogy leszakadt az ég, s fél Buda akácot illatozik. Hiszen mi nem is szakítottunk! A moleszkinre, a makadám és a leanderek kéklő fröccsenetére, fekete könnyeket mosott az eső. Most már zuhogott és süvített a szél. A cigim is kialudt. Mindig így voltunk. Szakítottunk, ő küldött egy tájleírást, én nem válaszoltam két hétig, végül azonban mindig megtört a hiánytól való rettegés. Letaglózott a tudat, hogy eltűnik végképp, amiről az ember eleve tudja, kialszik, mint a mécszláng, talán mert túl sokáig volt letakarva, nagy és vastag volt a köpönyeg, ami ráborult. Két hétnél tovább semmire és senkire nem tudtam várni. Mintha ez tartott volna össze minket, a kuncsorgás egymás szavaiért. Lebújtam az asztal alá és meggyújtottam a cigit. Amikor kiegyenesedtem, a főúr újabb pohár slivovicát rakott elém.

Azt hiszem, tudom, mi kell magának.

Tényleg? Az jó, mert én nem tudom.

Tíz perc múlva egy hatalmas tányérral tért vissza, pljeskavica, mondja, ettől erőre kap. Aztán töltött még egy pohár bort. Az utcát, mintha a makadám illesztéseiből születtek volna, előzönlötték az emberek. Egy szerelmespár zuhanysipkát húzott a fejére, úgy

táncolt. Két fiúcska, akik az imént még püfölték egymást, most, mint a piócák, kerekre nyílt szájjal szívták egymás ajkait. Zsiveli, kiáltották oda az elhaladó emberek, valahányszor megemeltem a poharat. Elmosolyodtam. Kit érdekelnek a budai akácok, és eltettem a mobilomat. A kés belecsusszant a húspogácsába, a szaftja pedig elárasztotta a hagymadarabokat. Szinte egészben nyeltem a falatokat. Zsiveli, mondta a főúr, és újabb házajándékát hozott. Egy szuszra ittam ki, akárha levegő volna a nagy mohóságban, forró levegő, amitől párállik a bőr.

Te tudtad, hogy minden marha évente száz kiló metángázt böfög?

A veranda korlátján Ask himbálódzott, be akart ugrani az étterembe, de mikor elrugaszkodott, elcsúszott a makadámon és hasra esett. A szél végigsöpörte a Skadarska utcát, ónos faleveleket hozott a nejlonzacskók és csikkek helyett.

Nahát, feleltem volna, de akkorra már benn volt a verandán, kihúzta a szemközti széket, majd leült.

Mondtam én, hogy még találkozunk. Amúgy tényleg a marhák felelősek a klímaváltozásért. A húsevők teszik tönkre az univerzumot.

Kérhetsz répát a pincértől, rendes alak, biztosan hozni fog.

Elég lesz nekem a hagyma is, mondta, s azal kivette a villát a kezemből, majd kipiszkálta a fonnyadó hagymakockákat, és kitunkolta velük a maradék ajváromat.

Óhajt az úr valamit? Szerb hústálat esetleg?

Az istenért, nehogy! Még megmérgezi!

Végül belekóstolt a slivovicámba, és annyira megtetszett neki, hogy mindjárt kirendelt egy egész üveggel.

Nem kéne mégis enned valamit? Répát vagy egy marék salátalevelet? Meghívlak rá.

Ugyan, legyintette. Na és te? Te miért vagy itt?

Nem is tudom. Apám miatt. A szeretóm miatt. Ilyenek.

Számúztok?

Aha, olyasmi. És te? Láttál már szkafanderes krisztusokat?

Ja, itt még a királyok is szkafandert hordanak!

Ask! Ask, ugye?

Igen.

Figyelj, Ask. Ez ostobaság. Komolyan.

Ugyan miért? Mert még nem hallottál róla? Mert amíg babkonzerven éltél, s kábé olyan kilátásokkal, amilyen egy konzervdobozból nyílik, félre ne érts, pontosan vágom, hogy szar volt a hely, meg az időzítés, addig a világ százszor is átírta önmagát? Mégis, milyen alapon fölényeskedsz te velem? Láncdohányos vagy, vedelsz, húst zabálsz, öljöd magad, mert az apád és a szeretőd, szerinted, kikúrt veled? Ugyan! A bolha pöcse alól nézel mindent, s minél kisebbnek érzed magad, annál nagyobb az élvezet! Mit tudsz te a világról? Mit tudsz te rólam? Lepöccented a csikkjeidet, s fitorogsz, amikor felveszem? Ciki, hogy répát eszem? Hát én, kérlek, a répát szeretem. Szeretem a répát, és igen, érdekelnek a szkafanderes krisztusok! És ennek utánajárok, ha addig élek is! Nem, nem menekülök és pózolók egy ázott verandán, mint valami turistalátványosság. Tudod te egyáltalán, miért kaptad ezt a sok slivovicát?

A ház ajándéka volt!

Egy frászt! Itt tespedsz, ázott kis kurva, s úgy teszel, mint aki élvezni tudja az életet! Kiültél a vitrinbe a hosszú hajaddal és móriskálsz magad! Nézz csak körül! Tessék! Megtelt a hely? Meg? Szent szar! Hiszen te fél méterrel odébb már semmit se látsz! Hát nem vagy egyedül, el kell hogy szomorítsalak! Kurvára nem vagy egyedül, hallod? És nem csak te, de mi, mi az összesen, mi sem vagyunk magunkra!

Itt megállt, vett egy mély levegőt, s úgy tűnt, folytatni fogja, de legyintett egyet, majd elfordította a fejét és nézte az utca kövét. Kiszúrta magának egy makadámot, azt fixírozta. Legszívesebben ráborítottam volna az asztalt. A pofáját vertem volna az ajváriba, ha hagyott volna annyit a tányéromon. De csak hallgattam. Velem még soha senki nem beszélt így. Mit kéne mégis válaszolnom? Kell-e válaszolnom egyáltalán. Végére is. Nem sokat láttam a világból. Ha ezt valamilyik barátom mondja, minden bizonnyal örökre elmarom. Már ha az elmúlt három évet követően maradtak volna barátaim. Egy idegent viszont nem lehet elmarni. Semmi-

lyen jegeces érzés nem volt bennem, ami pedig máskor, ha a szeretőm kihúzta a biztonságot alólam, s aprólékosan kidolgozott stratégiával, lépésről lépésre adta értésemre, hogy megvonni készül az érzelmeit, mindig erőt vett rajtam. Dideregték a szerveim. Olyan aprócska csontjaim vacogtak, amikről azt se tudtam, hogy léteznek ott belül. Például a nyelvem csontja. Teljesen kifagyott. Mint mikor apám elhagyott. Asknak igaza volt. Én csak azt ismertem, s nem mondhatni, hogy kimerítettem a tudásomat, ami odabenn zajlott. Mindig is azt figyeltem. Még mielőtt bármi is megtörténhetett volna, én már azt figyeltem, mi fog történni, ha végre megtörténik valami. Kialakítottam a társalgási szokásaimat. Udvariasnak és előzékenynek mutatkoztam, hogy a másra figyelmet letudva, minél több időm maradjon önmagamra.

Nem tudom, mennyi ideig tartott. A tényéromra meredve pöckölgettem egy kenyérmorzsát az abrosz kockái között. Végül csak annyit mondtam, hogy:

Te se kérdeztél meg tőlem, ki vagyok. Még a nevemet se tudod.

Ask odafordult, a makadámot ugyan rám cserélte, de még mindig hallgatott. Aztán töltött magának is, nekem is a slivovicából.

Nagyapám kettős kém volt, kezdte. A Norsk Hydrónál dolgozott, nehézvizet szállított a Wehrmachtnak. Gyűlölte a nácikat, de az elköteleződés sose látsszék egyértelműnek, hajtogatta, s még a tübingiai atomrobbantásokban is részt vállalt. Látott szénné égett tetemeiket, egykor emberek voltak, akiket védőruha nélkül hurcoltak ki a robbantásokra. Pedig egész fiatalkorában arról álmodott, hogy néger felesége lesz, és születik legalább öt mulatt gyereke. És majd német sípályákra járnak telelni, ahol mindenki elirigyli a tehetségüket. Megmutatja majd minden élő árjának, hogy az ő mulatt kölykei mindenkit lesöpörnek az útból. Egyikük síugró bajnok lesz, a másik híres zongorista, tudós, és így tovább. Mindeközben hetente szállította Narvikból a nehézvizet. A halálos ágyán *mulattónak* nevezett. Gyere, kis mulattóm, mondta, hadd csókoljalak meg. Pedig egy náci tiszt lányát vette el. Ott ültem az ágya

szélén, ő pedig titkos társaságokról beszélt. Tudósokról, akikről szentül hitte, hogy az álmaikat angyalok fogják valóra váltani. Személyesen ismerte például Viktor Schaubergert. Tudod, a biológiai vákuum felfedezőjét. Látta a repulzin tervrajzát. Látta az első német atombombát. Szanszkritül olvasta a Rámájánát, hogy Göringet megelőzve kiderítse, vajon a vimánák létező szerkezetek voltak-e. Látott valamit, tudott valamit, amit nem mondhatott el. Nem tudta elmondani. Ha akarta volna, se. Ahogy én most neked. A nyelv csak a látható világra elég. Minden törvény, legyen az ember alkotta vagy természeti, absztrakció. A nagyapámnak tartozom azzal, hogy a látható világon túlra merészkedek. De ehhez könnyű kell legyek. Könnyű, mint a pisztráng, ami a sodrás ellenében is lebegni tud. Könnyű, mint egy antigravitációs rakéta, ami vákuumot gerjeszt önmaga előtt, s az lendíti tovább. Érted már?

Nem egészen értettem. Csak a náciellenes nagyapa álmait fogtam fel, az hasonlított leginkább az én apám történetéhez. De bólogattam. Megittuk a maradék slivovicát, én fizettem, majd átmentünk egy másik helyre. Ott kezdtünk el pelinkovázni. Egy éjjelnappaliban vettünk még egy üveggel, s úgy összelepedtünk, hogy eldöntöttük, együtt veszünk ki egy hotelszobát. Megmutattam neki a Hotel Royalt az útikönyvemben. Olcsó is, mondtam, plusz itt van a közelben. Amikor kitöltöttem a vócsereket, fölém hajolt. Keller Jázmin, mondta, nagyon szép a neved.

Mentünk az úton a katángkórók között. A leanderek lassan eltünedeztek. Fél órával ezelőtt még látni lehetett egy-két elszáradt tövet, mostanra viszont máriatövis és szentjánoskenyérfa vették át a helyüket. Már egy napja Boszniában voltunk, Slavko papája vitt el a határig, egész úton viccelődött, persze egy kukkot se értettünk az egészből. Csak akkor hallgatott el, s csóválta a fejét színlelt megütközéssel, mikor Ask kicsapta a kocsiját, hogy kiokádja magát. Savanyú porgalacsinok vágódtak az arcába, egyik kezével még mindig megálljt intett, a föld pedig visszaprüszkölte rá a pelinkovácot meg a slivovicát. Azt mondta, érezni rajtam a hús

szagát, csak úgy ömlik a pórusaimból a rothadás. Az ötödik hányás után Asknak már rasztságodni kezdett a haja a halántéka körül. Pelinkovác *good*, de te *bad spirit* vagy, mondta nevetve Slavko apja. Damirnak hívták és tényleg jó fejnek tűnt. Egy rozoga papucs Daciája volt, fedetlen csomagtérral, ahol egymásra hajigálva bongtak az üres káposztás-hordók. Ahogy egyre lejjebb mentünk a térképen, úgy emelkedett az út. Az élesebb síkánokban, Valjevo után, a hordók táncre perdültek, Ask pedig egyre gyakrabban emelte fel a kezét.

A Ljubovija–Bratunac átkelőnél, a Drina partján, Damir hirtelen megállította a motort. Azt mondta, szép volt, jó volt, hölgyek-urak, de most aztán kiszállás. Azzal visszatolatott, megfordult nagy csikorogva, és már ott se volt.

Ask arca márványfehérre merevedett, s még jobban öklendezett. Beszagoltam a hónom alá. A keskeny fahíd legfeljebb egysávos lehetett. Hosszú, sötét hegyesszögű háromszög, aminek orma felökleli a hajnal véraláfutásait. Néhány galambraj húzott el a Drina fölött. *Fuck off*, hóbörgött Ask, én itt ugyan át nem megyek. Nagy ég, mit vagy úgy oda, böktem oldalba, lehet, hogy épp egy interdimenziós átjáróban vagyunk! Ez egyáltalán nem vicces! Újabb galambraj húzott el felettünk, s ahogy egyre beljebb haladtunk a hídon, lég-

vonásban, nem messze tőlünk, mélyzöld kráter tátongott a fák lombjai közt. Próbáltuk kivenni a kontúrjait, de belemerültünk a feneketlen zöldbe, akárha egyetlen fa lenne, kívül-belül. Mi lehet ott? Dunsztom sincsen, de nem is érdekel. Engem viszont igen! De nem ezért jöttünk! Nyikorgott a híd a lábunk alatt. Ask meg-megtántorodott, s úgy meredt le a rések közt a Drinára, mint a farkas, ha a pofájába csap a tűz. A pirkadat odalent lángolt, a víztükrön. Szét is válhatunk, ha gondolod. Vonattal kellett volna, sipította, vonattal. De a hangját elnyelte egy még nagyobb galambraj. Továbbmentünk, át a hídon, le az útról. A lombkráter felé. Ask minden tizedik lépés után megállt, és a hátizsákjában kotorászott. *Björnen szóver, björnen szóver, iszit lüne hi*, kornyikálta, az elemlámpát keresem. *Denár ike fárlig, báre vikór várlig, ménmánkánjó, ménmánkánjó, áldri vére trükk*. Megsajdult hirtelen az egész fertály, s hogy vajon a fák morajlottak-e egy távoli druzsba hangjára, vagy Ask kornyikálása hatott ennyire elviselhetetlenül, azt nem lehetett eldönteni, tény viszont, hogy az erdő ellenségesen válaszolt. Ask ismét rázendített. *Björnen szóver, björnen szóver*, most már sokkalt hangosabban, mint az elébb. Mit éneksz. Ő, egy izét, egy dalocskát. Na, ne mondd. Félek, baszki, most boldog vagy? Most boldog. Olyannyira, hogy pár perc múl-

va már én is vele együtt fújtam. Aluszik a medve, aluszik a medve, de az ember sose tudhatja, hogy ezt vajon jól tudja-e. Valami ilyesmiről szólt. Az elemlámpáját nem találta, az ájpodjával világított, de az akku lemerülőben volt. Botorkáltunk a sötétben, ő meg csak káromkodott.

Az avar egyre nyákosabb lett, cuppogtunk a latyakban, nyirkos ágak kaszálták az éjszakát. Ask még mindig rotyogott, karmaival a nyakamban, mint egy gyökér. Aztán ritkulni kezdtek a lombok. Néhány szilfa vakszilán tört az égre, tán hogy lyukat üssön a sötétben. Csak nem akart hajnalodni. Lábunk alatt zúzott ágak, szétvált törzsek, agancsok és fereszek. Négykézlábra ereszkedtünk, szúrt a térdem, a tenyerem, aztán puha lett a föld. Ettől Ask erőre kapott, elém vágott, s hason csúszva araszolt. Olykor megállt, szürcsölte a nyirkos földet, most már nem öklendezett. Kinn vagyunk, sziszegte, de ezt még megkese-rülöd. Tényleg kinn voltunk. A sötétség felfújta magát, pukkanásig telt a kintség, hasadnia kellett volna, de az ég úgy nehezedett ránk, mint egy kanálisfedő. Hirtelen a töppedt csendben búgni kezdett egy galamb. Fehér szárny a szurokéjben, fejünk fölött körözött.

Egyre több galamb szállt arra, akárha lehavazott volna, s jöttek többen, tízen, százan, zúzmarásan, fehérén. Kisvártatva újak jöttek, búgtak, röpködtek, verdestek, aztán elcsitult a hely. Így álltunk ott, a sötétben. Köröskörül hideg fuvallatok jártak, a tisztásra, fehérnél is fehérebben, több s több galamb érkezett. Ha a csendnek hangja lenne, bizonyára galamb lenne, galambszárnyak suhogása, hogy tudd, nem vagy egyedül. De a csendnek vége szakadt, a galambok felhessentek, szálltak ide, szálltak oda, s krúgva-búgva óriási tojásokat pottyantottak. Ask elájult mellettem. Tovább mentem. A tojások térdig értek, megbillentek, megkoccantak, kőfaragók műhelyében hangjuk tompa sikítás. Ask nyöszörgött, vigyél innen, feltápáskodott, és utána eredt. Véső alatt sírt a márvány, apu, apu, Keller Pityu, merre voltál, miért hagytál engem el. A nagyanyám soha nem sírt, nyúlós nyála összevarrta csupasz ínyét, jóban volt az ördöggel.

Rejtsd el arcod, búgta egy lány, márványtojás héja rajta, Mohamednek zászlaja. Rejtsd el arcod, búgták többen, és az égen fehér szilánkok röpködtek, mint a hullócsillagok. Rejtsd el arcod, én jó anyám, harsogták most már kórusban, és egyenesen felénk tartottak. Fehér ruhában, mint a hótorlasz. Elnyelve a pirkadat sujtásait. Sötétebb lett, mint az éjben. Csillagfehér ruhájukra bíborvörös fátyol hullott. Aranypitykék csilingeltek vörös fátyluk alatt. Rejtsd el arcod, én jó anyám, engem többé ne sirassál, csilingelték. Viselem a sűrű földet, mintsem a te sűrű könnyed, krúgták.

Most már egész közel voltak, erdőszélhez lapítottak, alig kaptam levegőt. Körbe vettek, rám meredtek, tekintetük szurtos üreg, tiszta vizű zuhatag. Majd kivált egyik a sorból, arca aszott, fehér haja mint a juh.

Ide hallgass. Tudom én, hogy mi a bajod, mondja. Látod ott fönt azt a hegyet? Túl a hegyen, lenn a völgyben, tengersok márványkőgyűrűjében él egy apó. Aranyhajú öregember, éjjel-nappal egy helyben ül, s az ölében egy galambot nevelget. Menj el hozzá, szerzd meg a galambját. Hajánál fogd, hogy ne lászon, mert ha meglát, márványkővé változol. Ha a galamb hozzád kerül, megtalálod, aki miatt elepesztetted magad. Ha a galamb hozzád kerül, nézz meg minden márványkövet, márványkövön a nevetek, márványkövek gyűrűjéből, a gyűrűnek közepéből végy egy marék földet is. Szórd a földet bodzafának gyökerére, apádnak nagy öröme, s

mondjad azt, hogy Tróján király kecskefüle, száradjon fel sűrű könnye minden egyes árvának. Tróján király kecskefüle, száradjon fel sűrű könnye minden édesanyának.

S azzal huss, vijjogva összekapaszkodtak, eltűntek a hajnal alatt, tojásaik márványkövek, márványköveken a nevek.

Túl a hegyen, lenn a völgyben. Ask nélkül mentem tovább. Aranyhajú öregapó az ablaknál ücsörgött, s reácsorgó hold fényénél a galambját tetvészte. Öregapó aranyhaját, aranypóknak húrfonalát megragadtam, megcibáltam. Add nekem a galambodat, sziszegtem a tarkójának, és a galamb kiröpült az öléből. Vállamon a galambommal, márványkövek gyűrűjében megoldvastam a neveket. Felvettem egy marék földet, galambomnak krúgatása jelezte az utamat. Tróján király kecskefüle, mondtam a bodzafa alatt. Csend vette be a környéket, mintha betonba öntöttek volna, apám miatt elepedtem, szeretőmet megsíratam, minek találkozni újra, minek elővenni újra, bárcsak sose hittem volna, hanem ekkor katonák vezettek élém véres arcú foglyokat. Véres arcú foglyok sírtak, kettő volt csak, aki nem sírt, állát gallérjába fúrta, szemébe hullt sűrű haja, s hogyha sírt is, élő ember nem láthatta könnyeit. Bodzafának lombja alatt eldőrdült az első puska, s aki elhullt, átölelte bodzafának derekát. Még egy puska, még egy fogoly, nem maradt más, csak a némák, s hogy életben hagyták őket, sírni kezdtek csendesen. Véres arcú síró foglyok, hogy életben hagyták őket, egy kupacba rakosgatták elnémított atyjukat. Aztán ők is elnémultak, hús-kupacra ráomlottak, katonák tüzet gyújtottak, hangosan nevettek. Tróján király kecskefüle! Nem mondom ki, nem akarok emlékezni, apámnak és szeretőmnek nincs neve.

Mentünk az úton, alkonyodott. Ask még mindig Damirt pocskondiázta, amiért úton hagyott.

Nem is értem, mondta, nem arról volt szó, hogy a bosnyákoktól veszi a benzint?

En is kipakoltalak volna, már meg se haragudj.

Lenn a völgyben, túl a hegyen a Szent Jákob-templom tornyai ágaskodtak olyan féhéren, mint csata előtt villanó szuronyok.

Ez itt Međugorje, mondta Ask boldogan és ölbe kapott.

„A KELETI FRONTON ELAKADTAM”

– Interjú Sándor Ivánnal

*T*e bő egy évtizeddel az első világháború vége után születted. Mennyire volt jelen a háború tapasztalata a család emlékezetében, sokat beszéltek róla a szüleid? Hogy emlékszel?

Írtam erről egyet-mást családtörténeti regényemben, a *Tengerikavics*ban: egyik apai nagybátyám – nyolcan voltak testvérek – az első háborúban esett el; majd’ húsz éve módomban nyílt róla megemlékezni, amikor 1995-ben, hatvanöt évesen lementem Kiskunhalasra a *Tengerikavics* megírása kedvéért. Megálltam a főtéren a hősi halottak emlékműve előtt, amelyet majdnem minden magyar városban megtalálni, és a körülbelül hatvanhetven elhalt helybéli katona nevei közt, a sok szegény Kovács, Szabó, Németh, Nagy és Kiss között megleltem az ő, a Stern Móric nevét is. Apám és anyám baráti körében két vagy három tartalékos katonatiszt volt, az első világháborúból, ha jól emlékszem, főhadnagyi rangig jutottak, az egyenruhájukat a ’30-as évek végi zsidótörvények idején is frissen kelve a szekrényükben tartották, a feleségük néha büszkén megmutatta. Annyira kötődtek ehhez a világhoz, hogy az egyik nálunk zajló nagy baráti kártyaparti közben ez a két tartalékos főhadnagyi úgy összeveszett, hogy kölcsönösen párbajra hívták ki egymást, két középkorú zsidó férfi, de apám úgy elkezdett röhögni rajtuk, hogy gyorsan vissza is mondták a dolgot, úgyhogy a párbajra végül nem került sor.

Mikortól és pontosan miért foglalkoztat Téged az első világháború?

Három indítóoka van. Szentkuthyt idézve én is a magam egyetlen metaforája felé tartok, amelybe bele tudom sűríteni, mi foglalkoztat: most azt mondanám, hogy a magyar történelem a szokásos idő és a szakadékos tér egysége. A szokásos idő és a folytathatatlanság szakadéktapasztalatának együttállása. Ehhez vitt közelebb Beckett egyik mondata a *Godot*-ból, amelyet többször mottóként is idéztem. Vladimir valahol a dráma elején ezt mondja Estragonnak: „már csak egy rakás csont volnál... Sok ez egy embernek... Régebben kellett volna erre gondolni, egy örökévalósággal ezelőtt, 1900 körül”.⁷ Köztudott, hogy Beckett az életművében a lehető legkritikább esetben határozza meg a konkrét időt és a konkrét teret. Meg akartam érteni, hogy itt miért tesz kivételt. Ez vezetett ide, az első világháború előtti évekhez és a háborúhoz. Továbbá Gyáni Gábor barátom felhívta a figyelmemet Stéphane Audoin-Rozeau és Annette Becker francia történészek munkájára, akiknek számomra fontos megfogalmazása szerint a második világháború ötvenmillió halottja eltakarta előlünk az első tízmillió halottját és ennek a háborúnak a következményeit. Vagyis saját jelenünk közvetlen, bár távoli előzményei váltak hozzáférhetetlenné, jelenbéli traumáink eredői a múltbeli tragédiákban. Aztán Guglielmo Ferrerónak, Bibó egyik mesterének az 1922-ben írt kis könyve, az *Az ókori civilizáció bukása*. A munkája végén párhuzamot vont az ókori Birodalom bukása és aközött, hogy az első világháború végére szétesett az Európa nagy részét összetartó három Birodalom, a Habsburg, a Hohenzollern és a Romanov. Nemsokára pedig a három dinasztikus birodalom romjain, ebben a zavarzónában alakultak ki a különböző totalitarizmusok, illetve a közép-európai, masszívan instabil konfliktuszóna. Így, ennek a nyomozásnak a során kerültem el ezekhez az évekhez, így ragadtam rá erre a témára.

⁷ Kolozsvári Grandpierre Emil fordítása.

Továbbra is, azután is, hogy befejezted a regényed?

A regény előtt is sokat foglalkoztam már ezzel, hiszen Bibó közel negyven éve foglalkoztat, ő pedig közismerten sokat gondolkodott a történelmi zsákutcáinkon, így ezeken a háborúval kapcsolatos problémákon is. Regényíróként tulajdonképpen, nem sorrendben ugyan, de a XVIII. század végétől próbáltam sziszte-

matikusan feltérképezni a máig ható magyar történelmi csapdaszituációk kialakulását és továbböröklődését, a meg nem értésükre tett hazug erőfeszítésekből fakadó újabb traumákat, bizonyos mértékig – megváltoztatva a megváltoztatandókat – Bibó ihletésére. A *Századvégi történet* a XVIII. századtól kezdte ezt a mentalitástörténeti munkát, a sor a *Bánk bán* nagyszévevel folytatható, a Petur-karakter sajátos magyarságáról és ennek a nacionalizmus-verzióinak a korai kritikájáról, az idegenség bonyolult megjelenéseiről, hogy tudniillik nem csak Gertrúd vagy Ottó, de az imádott Melinda, a magyar irodalom egyik legszebb nőalakja sem magyar. A *Futár* viszi ezt tovább 1848–49-cel, és a Szálasi-korszakban játszódó *Követés* is beszél szándéka szerint a végső soron a háborús összeomlásból kinövő Horthy-rendszerről. Mélyen beleágyazódott a téma abba, amit csinállok, belém ágyazódott, ha tetszik, jó nagy nekifutással fogtam hozzá az első világháború feldolgozásának, ez már körül volt rajzolva, de még hiányzott.

A regényed címe, Az éjszaka mélyén 1914, a francia irodalom egyik, részben szintén a világháborúban játszódó nagy regényére, Céline Utazás az éjszaka mélyére című könyvére utal. Miért őt választottad, miért hozzá kapcsolod elsősorban a szöveget?

Háromszor olvastam ezt a regényt, de egy alkalom után sem igen lehet elfelejteni; szerintem nincs olyan író, de talán nincs olyan olvasó sem, aki ki tudná vonni magát a hatása alól. Nagyon oda kell figyelni, hogy ne másoljuk, ne szekunder, tercier regényt írjunk – bár a regényének csak kis része szól a háborúról. Amit el akartam mesélni: az én éjszákám az, hogy ekkor mindenki szemben állt mindenkivel, a legbonyolultabb revansvágyak összegabalyodó hálójában a végletesen traumatizált közösségi emlékezetek kétségbeesett kisülése, kulminálása volt ez. Franciák–németek, németek és oroszok, ezenkívül a lengyelek és az ukránok, a magyarok és a szerbek, a Monarchia nemzetiségei és így tovább. Erich Maria Remarque regénye, a *Nyugaton a helyzet változatlan* szintén nagyon

fontos volt számomra. Ez talán meglepő, mert nem értékeli ezt a könyvet érdemei szerint. Remarque német perspektívából látja mindezt. Arról is beszél, hogy a XX. század az előző századforduló idején milyen civilizatorikus perspektívákat tűnt megnyitni Európa nemzeteinek fiatalsága előtt, és ebbe robbant bele a háború, ölte meg – jelentős részben fizikailag is – ezt a nemzedéket. Ez az adalék szerintem nélkülözhetetlen a század személyiségvesztő folyamatainak megértéséhez. A nagy írók és filozófusok közül is nagyon sokan a nemzeti téboly hatása alá kerültek, háborús uszítókká váltak – a szellem nagy krízisének, az írástudók árulásának ismert története is mélyen a témához tartozik. És még valami. A keleti fronton elakadtam. A nagy hadtörténész, John Keegan és mások a nyugati fronton hadosztályokra, századokra lebontva számolnak be szinte minden hadmozdulatról, az oroszokról ugyanakkor nem találtam ilyen alapos feldolgozást. És akkor eszembe jutott, amit Gyáni Gábor sokszor elmond, hogy a történettudomány mennyire alapvetően tud meríteni az irodalomból, hogy mit tud a nagy irodalom hozzáadni a történész munkájához is, és hogy a historiográfia sem más, mint elbeszélés. Szóval mindezek okán egy hajnalon belém villant, hogy fölálljak az íróasztalom melletti székre és leemeljem a legfelső polcra a *Csendes Dont*, amely utoljára tizenhét éves koromban volt a kezemben, akkor olvastam. Ez egy méltatlanul elfeledett, monumentális remekmű, nagy realista regény. Ebben a regényben aztán pontosan megtaláltam azokat az orosz, ukrán, monarchiabeli hadszíntereknek a leírását, ahová Solohov katonaként elviszi Grisa Melehovot, és a regény kozák szempontú hadszíntér-dokumentációja szépen összeért John Keegan nyugati frontról adott pontos dokumentációjával. Minden szempont megvolt tehát, amelyen keresztül meg lehetett mutatni a humanista kultúrakorszak végérvényes elenyészését. Keegantól tudom, hogy a világháborúban naponta kilencszáz francia és ezerháromszáz német katona halt meg, a szerbek pedig lakosságuk tizenöt százalékát elvesztették, szemben a nagy nemzetek össz-

lakosságukhoz viszonyított két-három százalékos veszteségével, ami így is óriási szám. Ahhoz, hogy ezt megmutassam, először egy képre volt szükségem, amelyben mindez benne van, amiből el tudok indulni. Végül meglett: a regényem elején a regény főalakja, aki frissen érettségizett Szegeden, a Tiszában meglát egy holttestet, de ez a holttest a Tisza sodrában úgy bukkan föl és bukik alá, hogy nem tudni, valóban ott van-e, a többiek nem is látják körülötte. Ez a holttestet elnyelő-kidobó örvény sokat segített nekem elképzelni, hogy a kontinens folyóiban szerteszét holttestek úsznak. Kellott még nekem, egy magyar írónak egy magyar főhős, aki megfordul az összes frontokon, ki kellett továbbá dolgozni, hogy ez hogyan lehetséges, hogyan válik tényleg elképzelhetővé.

A modern háborúról szóló nagyregények szereplőmozgatásának ikonikus, szinte közhelyes képe a waterloo-i csatatéren bolyongó Fabrice del Dongo és az austerlitz-i csatatéren sebesülten heverő Andrej Bolkonszkij. Az elveszett ember és az, akit földi elveszettségéből csak transzcendens ott-honának ígérete válthat meg. A modern regény amúgy is a „problematikus individuumból” szól, ennek a háború csak az egyik fontos metaforája. De tényleg, hogyan lehet a szereplőket fölépíteni, mozgatni egy tisztán háborús térben, hogyan lehet megírni, létrehozni egy figurát egy olyan regényben, amely szinte kizárólag, nagyon-nagyon koncentráltan, a személyiség elvesztésének és elpusztításának folyamatáról beszél?

Az iszonyat, amely körülveszi őket, túlnó a szereplőkön, valóban nem lehetnek képesek átlátni a sorsukat, a sorsában lévő ember nem

lát rá a saját sorsára, tényleg úgy, mint az általam idézett Fabrizio del Dongo. Az én fő figurám is hirtelen, bár reményeim szerint motíváltan kerül bele a háborús forgatagba, örvénybe – s ez egy másik képet is előhívott, amely már nem elindítja, hanem megtarthatja a regényt, végigvezet rajta. Egy lovasroham víziója. A regény elején Kiss Ádám francia huszárként bekerül egy lovasrohamba, ahol nem látni-érezkelni mást, csak a sodródást a többi lovas és ló testével, mozdulataival. Ez az örvény képével rokon sodródás adná meg a regény ritmusát, lendületét. Aztán a pillanat törtrésze alatt érzékeli a feléje rohanó német lovas alakját és felemelt kardját. Az identitásvesztés folyamata mutatkozhat meg ebben az intenzív és korlátozott látványban, háborús rohanásban is. A végén még a szó hagyományos értelmében vett karakterré válhat az én Kiss Ádámom. A számtalan harcteret megjárt Kiss Ádám belekerül egy szegedi tiszti osztag gyilkoló gépezetébe, és amikor parancsot kap védtelen emberek kivégzésre, megtagadja a parancsot. Tudja, hogy a fegyvere leengedése után pár másodperccel harctéri parancsmegtagadóként tarkón lövik. Elveszett önazonosságának visszakövetelésére ez az egyedüli megmaradt lehetősége. Újra Kiss Ádámmá lesz. Kevésszer, keveseknek adatott ez meg azután. Furcsa belegondolni, hogy Gavrilo Princip lövésének eldördülése és a háború kitörése között öt hét telt el mindenféle diplomáciai ügyetlenkedéssel. Sok hadviselő fél tartott ettől a háborútól, amely azért valahogy, hiszen már régen ott volt a levegőben, csak elkezdődött. És ezt a golyót, abban a szinte komikus merényletsorozatban, amely végül számos megghiúsult akciót követően szinte véletlenül oltotta ki Ferenc Ferdinánd életét, mégiscsak Szarejevóban, ebben a régióban lőtték ki, ezzel a kisnemzeti nyomorúságokkal és konfliktusokkal megvert vidéken. Groteszk módon törvényszerű talán, mindenesetre bizonyosan jellemző, hogy itt és így indult el ez a tragikus század. Igen, hosszú a múlt árnyéka. Amiként, tehetjük ma hozzá, a jelen árnyéka is hosszú.

VÁRI György